

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Štěpán Weinzettl

Jak poutníci zabloudili

Příspěvek k dlouhodobé vědecké diskuzi o důvodu odklonu čtvrté křížové výpravy

How Pilgrims Lost Their Way

*A Contribution to the Long-standing Scientific Discussion Considering a Motive of the
Diversion of the Fourth Crusade*

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Václavu Drškovi, PhD. za cenné rady a postřehy, jež mi poskytoval po celou dobu vzniku práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. května 2017

Štěpán Weinzettl

Klíčová slova: Středověk – křížové výpravy – 4. křížová výprava – Benátky – Štaufové - papež - Byzantská říše

Keywords: Middle Ages – Crusades – the Fourth Crusade – Venice - the Staufer - pope – Byzantium

Poznámka autora:

Poněvadž jsem byl odkázán přednostně na zahraniční literaturu, práce obsahuje mnoho překladů. Pokud není uvedeno jinak, jedná se o mé vlastní.

Štěpán Weinzettl

Obsah

1.	Úvod	8
1.1	„Mít lepší věci na práci“	8
1.2	Metoda práce	12
1.3	Prameny	13
1.3.1	Foucault a jeho dědictví	13
1.3.2	Základní přehled	14
1.3.3	Problém jménem Villhardouin	16
I.	.....	16
II.	.....	19
1.3.4	Robert z Clari	20
2.	Historická debata	25
2.1	Umírnění spiklenci..... Chyba! Záložka není definována.	
2.2	Nordenovský obrat.....	28
2.3	Americká dvojice.....	29
2.4	John Godfrey aneb fantazírovat s poznámkovým aparátem či bez něj?.....	30
3.	Filozofická debata	33
I.	.....	33
II.	.....	37
III.	.....	38
4.	„Ani jeden mezi nimi nepohrdne kulatými“.....	40
I.	.....	40
II.	.....	40
III.	.....	43
IV.	.....	44
5.	Jak poutníci zabloudili.....	46
5.1	Zranitelný podnik	46
5.2	Starý příběh.....	50
5.3	Vánoční dárek	52
I.	.....	52

II.....	54
5.4 Slepý lodivod	58
I.	58
II.....	65
6. Pád Konstantinopole.....	69
I.	69
II.....	70
III.	73
7. Zrada?	74
I.	74
II.....	75
8. Závěr.....	77
Použitá literatura.....	79
Edice pramenů	79
Literatura.....	80
Odborné články.....	82
Internetové odkazy.....	83
Obrazová příloha	Chyba! Záložka není definována.

1. Úvod

1.1 „Mít lepší věci na práci“

Základním doporučením, které lze dát historikovi v rámci studentské (obzvlášť bakalářské) práce zní následovně: je třeba zaměřit svůj výzkum na téma, které je pokud možno neprobádané a dosud nevyčerpané. Touto prací činím vědomě naprostý opak. Vracím se k slovy Eberharda Mayera „v podstatě neplodnému a nerozřešitelnému sporu“,¹ jenž se rozhořel kolem odklonu čtvrté křížové výpravy směrem na Konstantinopol. V medievistice a historické vědě obecně existuje patrně jen málo odborných diskuzí, které mají stejně dlouhou tradici, jako je tato.² A Mayer také není zdaleka první, kdo ji odsuzuje jako zbytečnou. Již roku 1907 napsal Achille Luchaire, že „věda má vsutku lepší věci na práci než se donekonečna zabývat nerozřešitelným problémem“.³

Byla to kronika Geoffroye Villehardouina, jednoho z vůdců křížáckého vojska, jež historiky počínaje polovinou 19. století rozdělila na dva tábory. Ti, kteří jeho „teorii náhod“ nevěřili a odklon čtvrté křížové výpravy přisoudili předem promyšlené konspiraci – ať už benátské, štaufské či dvěma souběžným spiknutím – jako byl Karl Hopf a nejnověji Donald M. Nicol. Druhý tábor maršálkovi důvěřoval (Walter Norden), ba jej téměř fanaticky zbožňoval (Jules Tessier). Donald Queller k Villehardouinovi podle jiného významného historika výpravy – a velkého osobního přítele –, Alfreda J. Andrey, cítil „zbožnou úctu“.⁴

---

¹ MAYER, Hans Eberhard., *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart, Kohlhammer, 2005 (1. vydání 1965), str. 236.

V této knize čtenář rovněž nalezne shrnutí základní faktografie ke čtvrté křížové výpravě. V této práci se zabývám především její předeře a první etapě.

² Stručný přehled této debaty lze najít v Ibid, str. 237-8; QUELLER, Donald E., MADDEN, Thomas F., *The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997 (1. vydání 1977 – pouze Queller), str. 318-24. Rozsáhlejší stať: QUELLER, Donald, STRATTON, Susan J., *A Century of Controversy on the Fourth Crusade* in *Studies in Medieval and Renaissance History*, Volume VI, Lincoln, University of Nebraska Press, 1969. Stručná antologie textů debaty: QUELLER, Donald E. (ed.), *The Latin Conquest of Constantinople*, New York, Wiley, 1971. Jelikož rozbor sekundární literatury – tj. reflexe uvedené debaty – je jedním z hlavních témat práce, zařazuji ho až do vlastního textu. Mimo úvod práce ho řadím též z důvodu jeho rozsahu.

³ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 320.

⁴ ANDREA, Alfred J., *Contemporary Sources for the Fourth Crusade*, Leiden, Brill, 2008 (1. vydání 2000), str. ix.

Když Thomas Madden před několika lety napsal, že otázka je vyřešena⁵ – míněno v intencích knihy, jíž napsal se svým učitelem Donaldem Quellerem on sám –,⁶ bylo to poněkud sebevědomé, ba arogantní tvrzení. Jakkoli se Donald Queller se svým žákem v přístupu k tématu shodoval, volil vždy opatrnější slova: „O čtvrté křížové výpravě, stejně jako o jiných sporných otázkách (*questions of interpretation*), se historie nikdy nedobere konečné pravdy. Konečné pravdy již nehledáme.“ [kurzíva moje].⁷ Vždyť právě živá diskuze je z mrtvé otázky schopna učinit „živý a bující předmět.“⁸

S tímto Quellerovým nanejvýš moudrým přístupem je nutno souhlasit. I francouzský historik Jean Richard správně napsal, že oba přístupy budou mít „nepochybně své zastánce i nadále.“⁹ Jistě tomu tak bude a jsem si dobře vědom, že touto prací debatu neukončuji, poněvadž to ani není možné. V podobně sporných případech, kde obě strany naleznou dostatek, ať už pádného či domnělého důkazního materiálu, nebude konsenzu dosaženo *nikdy*. Věřím, že náš rozum nevytváří názory, nýbrž obhajuje ty, jež zaujaly naše vášně. Věřím, že rozum je tiskovým mluvčím člověka. V podobném duchu hovoří též William James ve svém *Pragmatismu*: „Historie filozofie je do značné míry historií určitých srážek lidských povah... Ať je profesionální filozof jakékoliv povahy, snaží se, když filozofuje, popřít a zadusit fakta o své povaze a o svém temperamentu. Temperament není žádným konvenčně uznávaným důvodem, a filozof tudíž usiluje o neosobní reakce jen ve prospěch svých závěrů. Jeho temperament a povaha mu však ve skutečnosti vnukají silnější předpojatost nežli kterýkoliv z jeho striktněji objektivních předpokladů.“¹⁰ Je nepochybné, že jeho slova lze vztáhnout na historika zrovna jako na filozofa (či kohokoli jiného). Ať budeme Quellerovi s Maddenem podávat jakékoliv důkazy, budou se své verze událostí – jistě při nejlepším svědomí! – držet zuby nehty. Budou vyhledávat pro svou tezi oporu dalších a dalších „empirických“ argumentů a nakonec se jim to s nejvyšší pravděpodobností podaří. Totéž platí o autorovi tohoto textu. Je to vpravdě metafyzický pud, mnohem silnější nežli náš rozum. Čtenáři nezbyvá než s ohledem na své povědomí o světě a dějinách vyhodnotit, kterou verzi stejných událostí považuje za plausibilnější.

Přestože tato práce nic nevyřeší, vím, že musí být napsána. Ano, jako každý ambiciózní autor mám pocit, že jsem „na něco přišel“. Je to také jediný ospravedlnitelný

⁵ MADDEN, Thomas (ed.), *The Fourth Crusade: Event, Aftermath and Perceptions*, Aldershot, Ashgate, 2008, str. ix.

⁶ Viz pozn. 2.

⁷ QUELLER, *The Latin Conquest*, str. 110.

⁸ Ibid.

⁹ Podle CONSTABLE, Gilles, *Crusaders and Crusading in the Twelfth Century*, Burlington, Ashgate, 2008, str. 324.

¹⁰ Podle DURANT, Will, *Příběh filozofie*, Praha, Pragma, 2003, str. 460.

důvod, proč se vracet k otázce, která už málem zapáchá hnilobou, k tomuto přenošenému dítěti. Jsem toho názoru, že do dvě století se táhnoucího konfliktu mezi historiky nelze vnést nové světlo *pouze* pomocí metody a argumentů, které historik běžně používá. Na vině není ani tak skromnost pramenného materiálu, nýbrž jejich zásadní rozpornost. Jediná metoda, která historikovi zbývá je pak slovy profesora Nicola „číst mezi nevýraznými řádkami textu Villehardouinova, prosté vyprávění Roberta z Clari, tragické a hořké svědectví Niketovo a veřejná prohlášení papežova, a hledat viníka.“¹¹ Touto cestou lze jistě vygenerovat více či méně přesvědčivé názory na danou věc, ale definitivnímu rozřešení brání komplexnost problému. Ani já se tohoto postupu ve své práci nehodlám zcela vzdát a domnívám se dokonce, že jsem jeho prostřednictvím objevil nové a silné argumenty. Připouštím však, že touto cestou obec renomovaných historiků již přesvědčit nelze. Je třeba reflektovat moderní metodologické tendence a neobávat se mezioborové spolupráce, jež byla historiky v minulosti využívána spíše výjimečně. Nejnovější metodologická příručka domácí produkce ostatně konstatuje, že ve „významné části historiografické produkce posledních desetiletí“ je „historická metoda“ ve smyslu genetické a jednotlicí metody v rámci dějepisectví“ významně doplňována. Je chápána jako „jen jedna z metod a je uplatňována paralelně s „ne-historickými“ metodami.“¹²

Jsem přesvědčen, že přístup, jež řada badatelů volí dobrovolně, byl v případě mého předmětu zkoumání dokonce nutností. Věřím, že chce-li někdo vnést světlo do problému, který historická věda dvě století trvající debatou uzavřela do neprostupné pozlacené klece, jakkoli plné zajímavých postřehů, je nucen vystoupit *jednou nohou* mimo ni a přistoupit k problému z docela jiné strany. Spor o čtvrtou křížovou výpravu je zprostředkovaně sporem o konspirační teorie, přesněji řečeno o praktickou možnost (úspěšné) konspirace. Zjednodušeně řečeno se zde historikové – nejspíš nevědomky – pohybují mezi dvěma epistemickými schématy: „popperovským“ a „antipopperovským“. Proto jsem se obrátil ke studiu filozofie konspiračních teorií.

Od konce 90. let minulého století probíhá v anglosaském prostředí bouřlivá filozofická debata o epistemologické hodnotě konspiračních teorií, jež je u nás pohříchu zcela nereflextována. Počet příspěvků je nemalý, ale naštěstí se ani vzdáleně neblíží počtu historických knih na téma čtvrté křížové výpravy. K základní orientaci zájemci poslouží

¹¹ NICOL, Donald M., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge University Press, 1988, str. 126.

¹² STORCHOVÁ, Lucie (eds.), *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*, V Praze, Scriptorium, 2014, str. 23.

antologie, již sestavil australský filozof David Coady.¹³ Jedná se o neprávem nedoceněnou publikaci, dle mého názoru jednu z vůbec nejdůležitějších knih moderní doby.

Věřím, že diskurzivní vypořádání obou debat – filozofické a historické – může přinést nové impulsy. Jde mi v tomto případě o nový náhled zejména pro historiky, ale snad může posloužit – coby bohatý zdroj empirického materiálu – též filozofům. První část této práce budu věnovat rozboru obou debat. Filozofové ve svém sporu reflektovali primárně moderní společnost a dějiny 20. století. Přesto považuji za nutné jejich výsledky alespoň ve stručnosti pojednat v původním kontextu a připojit zároveň při té příležitosti vlastní kritickou reflexi. Teprve potom bude evidentní, kde leží mé stanovisko a bude možno dosažené závěry aplikovat na středověkou společnost a problematiku čtvrté křížové výpravy.

---

¹³ COADY, David (ed.), *Conspiracy Theories: The Philosophical Debate*, Aldershot, Ashgate, 2006

1.2 Metoda práce

Ve své práci jsem primárně vyšel z pojetí historie, jež podává ve své slavné *Archeologii vědění* Michel Foucault. Vedle klasické metodologie historikovy práce jsem se též snažil reflektovat nejmodernější přístupy svého oboru.

Německý teoretik Markus Völkel „považuje za ‚historickou metodu‘ kontrolovaný postup vedoucí k vytvoření historického vědění... [platí přitom, že] zůstává jen nejednoznačně určeno, co jsou ‚dějiny‘ a co ‚vědění‘.“¹⁴ S takovým vymezením se ztotožňuji. Historik Jan Horský k tomu připojuje cennou historiografickou reflexi: „Poslední desetiletí přinesla v historické vědě zvýšení zájmu o teorie, což změnilo postavení metod. Teorie dále nahradily ‚historickou metodu‘ v rüsenovském pojetí, chápanou jako syntetizující a vše propojující fenomén. Lze říci, že se často přenáší důraz z metod na tyto teorie... Současná teorie a metodologie historických věd vnímá heuristiku, kritiku a interpretaci v první řadě ve vztahu k výchozím teoriím a zvoleným metodám. Čím více jsou metody propojeny s těmito teoriemi, tím vyšší je pravděpodobnost, že budou mít racionální strukturu.“¹⁵ Věřím, že s tímto *obratem k teorii* koresponduje i založení této práce, konkrétně pak zaměření její pozornosti na jeden velice specifický druh teorie – tzv. teorie „konspirační“.

Z logických postupů jsem ve svém bádání využil jak dedukci, tak indukci. V práci s prameny jsem postupoval přímo i nepřímo. Na jedné straně jsem při popisu událostí nutně vycházel z faktografie známé z narativních pramenů (především starofrancouzské provenience). Na druhé straně jsem pod vlivem filozofické debaty využil při jejich kritické reflexi též poznatků jiného vědního oboru. Klasickou historickou metodu rozboru pramene jsem doplnil o metodu komparativní. Té jsem užil nejprve v rámci fenoménu křížových výprav. Jako komparativní materiál k čtvrté kruciátě mi posloužila především křížová výprava první.¹⁶ Na komparaci mezi jednotlivými historickými událostmi a jejich pozadí se rovněž nutně zakládalo mé využití závěrů filozofické debaty. Jak již bylo zmíněno, citovaní vědci se primárně zabývali událostmi 20. století. Jejich myšlenky jsem se pokusil aplikovat na středověkou společnost, což však muselo být provedeno nanejvýš citlivě a s vědomím diametrálně odlišných historických dispozic.

¹⁴ STORCHOVÁ, *Koncepty*, str. 23-4.

¹⁵ Ibid., str. 25.

¹⁶ Viz kap. „Ani jeden mezi nimi nepohrdne kulatými“.

1.3 Prameny

1.3.1 Foucault a jeho dědictví

Již na konci 60. let 20. století hovořil Michel Foucault o „zproblematizování dokumentu“.¹⁷ To pochopitelně neznámá, že by historici minulých dob pramenům bezvýhradně důvěřovali. Jak říkal s nadsázkou Marc Bloch: „i nejnaivnější policisté vědí, že svědkům nelze bezvýhradně na slovo věřit.“¹⁸ „Všechny ty kritické výhrady“ – uvažuje Michel Foucault –, jež historikové k pramenům někdy chovali, jakož i otázky jež si na základě jejich studia pokládali „však vždy směřovaly k témuž cíli: rekonstruovat na základě toho, co dokumenty říkají – a občas pouze naznačují –, minulost, z níž vyšly a jež se rozplynula daleko za nimi; dokument byl vždy považován za řeč hlasu, odsouzeného nyní k mlčení, křehkou nicméně dešifrovatelnou stopu. Díky proměně, jež není tak docela nedávného data, třebaže ještě zdaleka není u konce, změnila historie svůj postoj k dokumentu: primárním cílem již není dokument interpretovat, určit, zda říká pravdu a jaká je jeho vlastní vyjadřovací hodnota, nýbrž pracovat na něm zevnitř a rozvíjet jej; historie dokument... distribuuje, uspořádává, rozmisťuje jej do různých rovin, konstruuje řady, rozlišuje mezi tím, co je a co není relevantní... Dokument již tedy pro historii není netečným materiálem, na jehož základě se pokouší rekonstruovat, co člověk vykonal či řekl... není příhodný nástroj historie, jež by tak byla především a zásadně *pamětí*; historie je určitý způsob, jakým společnost poskytuje statut mase dokumentů a jakým ji zpracovává, aniž by se od ní separovala.“ Foucault završuje svůj diskurz slavným obrazem: zatímco „historie ve své tradiční formě ‚memorovala‘ *monumenty* minulosti, transformovala je v *dokumenty*... dnes historie transformuje *dokumenty* v *monumenty*.“¹⁹

Filozofovo pojetí – zpravidla označované jako postmoderní – si našlo řadu zastánců i odpůrců. Moderní metodologické práce však dávají tušit, že vliv jeho myšlení na historiky i na teoretiky historické vědy jen roste: „Role historických pramenů se v historické vědě v posledních třiceti letech významně proměnila. Prameny již nejsou považovány za

¹⁷ FOUCAULT, Michel, *Archeologie vědění*, Praha, Herrmann, 2002, str. 14.

¹⁸ BLOCH, Marc, *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha, Argo, 2011, str. 79.

¹⁹ FOUCAULT, *Archeologie*, str. 14-15.

prvopočátek historické práce, za jediný zdroj poznání o minulosti a za ‚surový materiál‘, který je potřeba nejprve pokud možno systematicky zpracovat a až poté přistoupit k jeho interpretaci.“²⁰

To pochopitelně neznamená, že historik nemá prameny náležitě prostudovat a dle svých možností je vytěžit. O tvrzení pramenů se zákonitě opírá – či s nimi polemizuje – i tato práce. Z výše řečeného lze spíše odvodit shodnost rozsahu pasáží věnovaných zde rozboru kronik a nástinu filozofické debaty o konspiračních teoriích. Věnovat rozsáhlejší prostor pramenům nebylo ani dost dobře možné vzhledem k rozsahu samotné debaty mezi historiky, jíž si tato práce kladla primárně za úkol reflektovat a zároveň přispět k jednomu z jejích možných rozuzlení. Takový postup by v historikově práci ještě před několika dekádami patrně nebyl únosný. Dnes se však naštěstí do popředí „dostávají otázky, které si historici a historičky kladou v kontextu vývoje historické disciplíny a ve vztahu k současné společenské realitě. Prameny jsou a nepochybně budou základním zdrojem empirických dat, jejich pozice v historickém bádání je však více svázána se způsoby interpretace a konceptualizace předmětu zkoumání... problematika zpracování historického pramene [se] dostává z hájemství čistě metodické expertízy do oblasti veřejných debat nad živými problémy dnešní společnosti.“²¹

1.3.2 Základní přehled²²

Ve své práci jsem v drtivé většině využil primární prameny pocházející od přímých účastníků – a mnohdy významných aktérů – popisovaných událostí.²³ Především to byly starofrancouzské kroniky sepsané dvěma příslušníky křížáckého vojska: Geoffroyem de Villehardouinem a Robertem de Clari. Jedná se o jedny z vůbec prvních vernakulárně psaných kronik středověké západní Evropy a náležité místo jim tedy patří i v historii literatury.

Důležitý pramenem pro pochopení událostí je listář papeže Inocence III. Nejdetailněji jsem prostudoval dva dopisy. První je Inocencova odpověď byzantskému císaři Alexiovi III. z 16. listopadu 1202. Jedná se o reakci na dnes již bohužel ztracený dopis Alexiův, v němž nás Inocenc informuje o mnoha nanejvýš zajímavých okolnostech první, přípravné fáze čtvrté kruciáty.²⁴ Druhý dopis je téměř o tři roky mladší (12. 7. 1205). Inocenc ho adresoval

²⁰ STORCHOVÁ, *Koncepty*, str. 19-20.

²¹ Ibid., str. 20.

²² Větší prostor je věnován pouze kronikám Geoffroya Villehardouina a Roberta z Clari, u zbylých – pro tuto práci méně důležitých pramenů – se zde soustředím jen na nejdůležitější údaje.

²³ Mnoho dalších údajů o pramenech a doslovných citací z nich je roztroušeno v samotném textu.

²⁴ Viz kap. „Vánoční dárek“, odd. II. + zejm. pozn. 228, 231 et passim.

kardinálu Pietru Capuanovi, bývalému papežskému legátovi u křižáckého vojska. Psaní obsahuje slavný – nebo spíše neslavný – popis zvěrstev, jichž se křižáci dopustili při plenění Konstantinopole v dubnu 1204.²⁵

Za komplementární pramen k Inocencovu listáři lze považovat *Gesta Innocentii*, papežovu biografii z pera neznámého autora. Jakkoli neznáme jeho jméno ani postavení, je evidentní, že pocházel z nejbližšího okruhu papežových spolupracovníků, snad přímo z širší kamarily římské kurie. *Gesta* jsou zpravidla považována za zdroj spolehlivý, místy se však neubrání vyzdvihování zásluh svého hrdiny.²⁶

Jakkoli jsem se primárně soustředil na prameny západní provenience, žádný badatel, jenž se dostane do kontaktu s byzantskou říší za posledních Komnénovců a Angelovců, nemůže se vyhnout mohutnému zjevu Nikety Choniata. Niketas byl vrchním logothetem angelovského dvora. Jednalo se o vysokou hodnost přibližně odpovídající dnešní funkci ministerského předsedy.²⁷ Pro Niketu jsou západní křižáci v první řadě pochopitelně *barbary*. Tito barbaři byli podle něj „zrozeni Moirami a nenáviděli krásno“.²⁸ Jeho vyprávění však nechybí sebereflexe i střelba do vlastních řad. Zdůrazňuje svým řeckým čtenářům, že by „řádění barbarů neměli považovat za vpadnutí divokého olivovníku mezi naše dobré olivovníky.“²⁹

Mnoho dalších informací z pramenů projednám až v rámci historického sporu, aby byla evidentní jejich rozpornost, jiné pak až v narativní části práce, poněvadž by bez pozadí předchozího vyprávění nedávaly valný smysl.³⁰ Přesto je záhodno se podrobněji seznámit alespoň s oběma francouzskými kronikami.

²⁵ Viz odd. „Problém jménem Villehardouin“ + pozn. 49.

²⁶ Viz obraty typu „ipse vero, quod futurorum esset praesagiens, caute respondit quod conventiones illas ita duceret confirmandas, ut videlicet ipsi Christianos non laederent[.]“ [kurzíva moje] *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII in PL 214, sl. 131.

²⁷ van AALST, V.D., CIGGAAR, Krijnie N., *The Latin Empire. Some contributions*, A.A. Bredius Foundation, Hernen, 1990, str. 6.

²⁸ Niketas Choniates, odd. 560. In MAGOULIAS, Harry J. (eds.), *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, Detroit, Wayne State University Press, 1984, str. 306.

²⁹ Ibid., odd. 581, str. 319.

³⁰ Vlastní text obsahuje též některé doplňkové informace o autorech pramenů i jejich celkové povaze a věrohodnosti, jež jsem zde nechtěl opakovat ze stylistických důvodů.

1.3.3 Problém jménem Villhardouin³¹

I.

Převážná část boje o čtvrtou křížovou výpravu otáčí se kolem středobodu jménem Geoffroy de Villehardouin. Maršálek z Champagne nám zanechal spis, jež je na svou dobu slušným, nikoli však vybroušeným, literárním dílem. Villehardouin se ve vyprávění mnohokrát opakuje a jeho narativ podléhá pochopitelně mnoha dobovým literárním topos. Oba tyto problémy jsou vlastně spojenými nádobami. Čtenář se často musí divit, kolik těch „nejlepších rytířů“ a „nejlepších měst na světě“ maršálek vlastně znal. Jedná se o trochu více než stylistický, kosmetický problém. K tomu se ještě vrátíme. Vážnější potíž však lze spatřovat v míře autorovi objektivity, což mu bylo již mnohokrát vyčteno. Abychom pochopili skepsi mnoha badatelů, je třeba si našeho spisovatele alespoň zevrubně představit.

Geoffroy patřil mezi úzký okruh baronů, kteří rozhodovali o osudech křížáckého vojska a jeho text je tedy nedocenitelným vhledem do zákulisí podniku. Jak ve své kronice nezapomíná při každé příležitosti zdůraznit – slovy Jaroslava Svátka o sobě autor dává „vědět více než jednou“³² – byl korunním diplomatem výpravy a vedl všechna stěžejní vyjednávání jak s Benátčany, tak s byzantským císařem. Tento rys jeho vyprávění je mimochodem obzvlášť nápadný v době, kdy velebení vlastních zásluh nepatřilo ke znakům dobrého vkusu. Středověký autor se snaží držet v pozadí, pokud to jen jde. Odpuštěme ale maršálkovi tuto malou marnivost. Ve stěžejních událostech všech fází podniku hrál nepochybně nezanedbatelnou úlohu.

Po pádu Konstantinopole Villehardouinův rod obdržel léno v rozparcelované Byzantské říši, v této „Francia nova“, Nové Francii. S desetiletým odstupem, na sklonku života, začal Geoffroy diktovat svou kroniku.³³ „Jeho vyprávění nepokrytě a všudypřítomně sleduje zcela zásadní cíle, totiž očistit čtvrtou křížovou výpravu jako takovou včetně jejího vypravěče, uvést na pravou míru některé její ‚omyly‘ a připomenout její slavné okamžiky.“³⁴ Celou odyseu až po útok na Konstantinopol popisuje champagneský maršálek vlastně jako jednu velikou – těžko říct, zda šťastnou či nešťastnou – náhodu, přesněji řečeno sérii náhod.

³¹ Česká edice Villehardouinovy kroniky – z níž je v této práci drtivou většinou citováno – se od anglické edice liší. Bylo pravděpodobně užito jiného manuskriptu a z českého textu bohužel vypadly některé cenné detaily. Viz pozn. 279.

³² MORAVOVÁ, Magdalena, SVÁTEK, Jaroslav (ed.), *Dobytí Konstantinopole: dva příběhy o čtvrté křížové výpravě*, Praha, Argo, 2013, str. 16.

³³ Ibid., str. 5.

³⁴ Ibid., str. 16.

„Náhody“ jsou umožněny a katalyzovány specifickým rozložením sil v narativu. Villehardouinova kronika sází na osvědčený scénář všech věků i kultur – v dnešní době nejlépe známý z filmových snímků hollywoodské produkce –, jímž je základní rozdělení na skupinu „good guys“ a „bad guys“, tj. skupinu kladných a záporných hrdinů. Instinktivní úvaha by napovídala, že oněmi „bad guys“ musí být zrádní Řekové (ve středověku oblíbený stereotyp, v moderní literatuře věrně zachycený v postavě Zósyma v Ecově *Baudolinovi*), jež hatí plány rytířů kříže a nakonec jsou za to dle Boží vůle ztrestáni. Tak to ale není a Villehardouinovi to nepochybně slouží ke cti. Obecně se o Řecích zmiňuje poměrně neutrálním, nezaujatým jazykem a nepřipisuje jim všechny zločiny světa, jak bylo na západě dobrým zvykem. Je příznačné, že nejpříkřejší odsudky na adresu východních křesťanů známe ve středověké Evropě zpravidla od autorů, jež dost možná nikdy žádného Řeka ani neviděli.³⁵

Teprve po dobytí Konstantinopole je maršál nucen vyslovit své opovržení nad Romáji. Tehdy se odehraje jedna z klasických scén byzantského „dvorního ceremoniálu“: „[C]ísař Alexios zavolal císaře Murzufla (v praxi již oba dva *bývalými* císaři – pozn. autora), aby se k němu přišel najíst a že spolu půjdou do lázní. Jak se dohodli, tak udělali. Císař Murtzuflos tam přišel soukromě pouze s několika lidmi, a když byl v jeho domě, císař Alexios ho zavolal do pokoje, dal ho srazit k zemi a vyloupat mu oči z hlavy, tak zrádně, jak jste právě slyšeli.“ Zde již je i Villehardouin nucen vyslovit své odsouzení nad touto „zvrhlou rasou“. Každopádně i jeho odsudek má poněkud pragmatický ráz. „Nuže posuďte sami, zda tito lidé, kteří si navzájem působili takové krutosti, měli *udržet nebo ztratit zemi*. [kurzíva moje]“³⁶ Villehardouin zde zcela zřetelně ospravedlňuje „střídání stráží“ – nahrazení jedné elity druhou, tj. staré elity zaniknuvší Byzance, novou elitou tzv. Latinského císařství.

A přece jen nejsou Řekové těmi, jež je Villehardouinův věrný čtenář nucen zavrhnout. Pravými „bad guys“ je totiž prazvláštní entita křižáků-nekřižáků, tj. těch mužů, kteří „chtěli vojsko rozdělit“.³⁷ Jejich identita se proměňuje, postupem času se do této skupiny dostává více a více adeptů, až dojde ke konfrontačnímu okamžiku na ostrově Korfu, kdy k rozpadu vojska málem skutečně dojde (v odpadlickém táboře je v tomto případě i druhý z našich stěžejních autorů, Robert z Clari).³⁸ V zásadě jde o jedince, jež nejsou ochotni akceptovat

³⁵ van AALST, CIGGAAR, *The Latin Empire*, str. 29. Pro možnost lepšího pochopení se tu nabízí vhodná aktualizace – srovnání s nedávnou minulostí, konkrétně pak s vnímáním tzv. „uprchlické krize“ v jednotlivých evropských státech. Jako ideální příklad poslouží Česká republika, na jejímž území je možno stěží nelegální imigranty vůbec spatřit. I přesto se již z těchto „uprchlíků“ stihl stát značný politický kapitál v rukou extremistických politických stran a pohříchu i prezidenta republiky.

³⁶ Villehardouin, odd. 60, str. 76 et passim.

³⁷ Ibid., odd. 23, str. 42.

³⁸ Ibid., odd. 24, str. 43 jmenuje mezi odpadlíky i Robertova lenního pána Petra z Amiensu i s jeho družinou. K celé příhodě dále srov. např. kap. „Pád Konstantinopole“, odd. II.

postupné, avšak dobře znatelné otáčení kormidlem výpravy směrem ke Konstantinopoli. Ti, jež se leadery podniku okolo Bonifáce z Montferratu a ostatních baronů, mezi něž patřil sám Villehardouin, nechtějí nechat přesvědčit o tom, že za dané situace je křesťanské věci nejlépe možno pomoci právě v Konstantinopoli. Řada z nich vojsko opustí, tj. „dezertuje“ a zvolí cestu do Sýrie po vlastní ose. Na druhé straně pochopitelně stojí pohotově „good guys“, jež jsou naopak pro zachování vojska ochotni udělat opravdu vše, třeba i dobýt největší křesťanské město na světě a mít přitom našitý kříž na paži. Jejich heslo je následující: „Raději utratíme celé své jmění a půjdeme do války chudí, než abychom se dívali na to, jak bude vojsko rozděleno a zničeno, neboť Bůh nám to milerád vrátí, až bude chtít.“³⁹ Celý Villehardouinův narativ až po příjezd na Bospor lze chápat jako „stýkání a potýkání“ těchto dvou skupin.

Sám Villehardouin připouští, že mužové, kteří odpluli do Sýrie „byli mnohem početnější než ti, kteří se zdržovali u Konstantinopole.“⁴⁰ Ti, kteří od vojska odešli později, následovali již dřívější kontingenty křížáků, jež nikdy ani nedorazily na shromaždiště v Benátkách. Tito původní odpadlíci jsou vůbec prvním terčem Villehardouinovy obžaloby. Jsou to právě oni, kdo způsobili „velké neštěstí“.⁴¹ Vždyť kdyby neodjeli do jiných přístavů, „křesťanstvo by tím určitě získalo a země Turků ztratila.“⁴² Pro maršálkův narativ příznačná je pozdější konfrontace obou skupin v Egejském moři: „Tak pluli po moři [tj. centrální část výpravy], až dopluli k Malejskému mysu a k tamní mořské úžině. A tam potkali dva koráby poutníků, rytířů a seržantů, kteří se vraceli ze Sýrie. Patřili mezi ty, kteří se vydali do přístavu v Marseille. A když uviděli tak krásné a bohaté loďstvo, zastyděli se tak, že se neodvažovali ukázat.“⁴³

„Prvotní sběhnutí“ křížáků směrem k Marseilli a dalším přístavům levnějším než byl ten benátský – jichž bylo očividně nemálo – je vůbec první v sérii „náhod“, jež křížáky ve Villehardouinově vyprávění postihnou.⁴⁴ Jde o pomyslný krajní dílek domina, jenž uvede do pohybu celou řadu stavebnice. Kvůli omezenému počtu příchozích křížáci nemají peníze na to, aby dostáli svým závazkům vůči Benátčanům. I přesto, že mezi sebou vyberou, kolik jen jde, jejich finance nestačí na víc než slabou polovinu smluvené částky. A tak jsou poprvé zavlečeni do osidel benátské zahraniční politiky. Dóže jim nabídne odklad splatnosti výměnou

³⁹ Villehardouin, odd. 12, str. 33.

⁴⁰ Ibid., odd. 50, str. 66. Viz též kap. „Slepý lodivod“, odd. I.

⁴¹ Ibid., odd. 11, str. 32.

⁴² Ibid., odd. 12, str. 32.

⁴³ Ibid., odd. 25, str. 44.

⁴⁴ Viz kap. „Zranitelný podnik“.

za asistenci při obléhání Zadaru.⁴⁵ Před Zadarem se přihodí další „náhoda“ – totiž náhlý příjezd následníka byzantského trůnu Alexia. „Ti rozumní“, kteří mají podle Villehardouina na paměti cíle podniků a Svatou zemi, vyjdou i této náhodě vstříc. Jsou si totiž vědomi své povinnosti osvobodit Jeruzalém a „pomstít potupu Ježíše Krista“.⁴⁶

A tak to jde dál a dál – až pod hradby Konstantinopole.

II.

Maršál Villehardouin o sobě sám praví, že „se zúčastnil všech porad“ a diktoval své dílo „s vědomím neuvést nikdy cokoli lživého[.]“⁴⁷ Byl to právě spor o pravdivost tohoto tvrzení, jenž historiky rozdělil do dvou táborů.

Ani když jsem Villehardouinovu kroniku četl poprvé, nenapadlo mě přemýšlet o tom, jestli kronikář „lže“ nebo „mluví pravdu“. I v této otázce je cosi z onoho pomýleného nazírání ve stylu „zlý-hodný“, ke kterému se ještě vrátíme podrobněji.⁴⁸ Čtvrtou křížovou výpravu odsoudily jako barbarský podnik prakticky všechny strany soudobého mezinárodního společenství včetně papeže. Jeho počáteční nadšení nad slavným dobytím Konstantinopole ochladlo, když se dozvěděl jak celá operace probíhala. Svému legátovi pak adresoval dnes již proslulý dopis: „Ti, co se domnívali, že vyhledávají cíle Ježíše Krista... páchali krvesmilstvo, cizoložství, smilstvo před očima lidí. Zneužili jak vdaných žen, tak dívek, i když byly Bohu zaslíbeny, zneužili pro ubohý chtíč i chlapců... Vytrhávali stříbrné pláty z oltářů, rozřezávali je a dělili se o ně mezi sebou.“⁴⁹ Steven Runciman slavně konstatoval – jakkoli poněkud nepřesně –, že se jednalo o „největší zločin proti lidskosti v historii lidstva“.⁵⁰ Geoffroy de Villehardouin byl členem „generálního štábu“ křížáckého vojska a navíc z vyplnění

⁴⁵ Srov. kap. „Slepý lodivod“, odd. II.

⁴⁶ Villehardouin, odd. 6, str. 27.

⁴⁷ Ibid., odd. 25, str. 44.

⁴⁸ Viz kap. „Ani jeden mezi nimi nepohrdne kulatými“.

⁴⁹ „Illi etenim, qui non quae sua sunt, sed quae Jesu Christi quaerere credebantur... nec religioni nec aetati nec sexui pepercunt, incestus, adulteria, et fornicationes in oculis hominum exercentes, et tam matronas quam virgines etiam Deo dicatas, exponentes spurcitiis garsionum... tabulas argenteas etiam de altaribus rapientes, et inter se confringentes in frusta.“ Dopis z 12. 7. 1205, PL 215, str. 701. Český překlad podle HROCHOVÁ, *Křížové výpravy ve světle soudobých kronik*, str. 195. Michael Angold (*The Anglo-Saxon historiography*, str. 306-307) o věrohodnosti uvedených informací pochybuje. Připisuje je papežské agendě, jež byla jako vždy u Inocence vedena touhou po větší kontrole světské moci. Nepochybně s ním souhlasím v jedné věci – oproti Runcimanovi správně předpokládá, že náhlou změnu kurzu papežské politiky nelze připisovat „doplnění informací“ o krutosti plenění. Inocenc o ní moc dobře věděl od začátku. Vždyť Balduin Flanderský se tučnou kořistí papeži doslova pyšnil hned v prvním dopise po své korunovaci!

⁵⁰ RUNCIMAN, Steven, *A History of the Crusades*, Vol. III, Cambridge University Press, 1987 (1. vyd. 1954), str. 130. Žádný z historiků píšící o čtvrté křížové výpravě si nenechá ujít příležitost, aby tato slova sira Stevena ocitoval a ani já tedy nechci být výjimkou.

Konstantinopole nepokrytě těžil. To neznamená, že to byl zákeřný komplotující lhář. Byl zcela nepochybně upřímně přesvědčen o správnosti svého postoje a jednání, stejně jako o postojích nejvyšších baronů. Lze však s jistotou konstatovat, že měl určitou porci „másla na hlavě“. Byť je jeho kronika nedocenitelným zdrojem informací z hlediska faktografického a cenným náhledem do života středověkého diplomata, je přirozené, že náš maršálek zkreslil některé nepříjemné aspekty událostí. Například Benátskou smlouvu uzavřenou Villehardouinem a jeho kolegy z „diplomatického sboru“ výpravy, měl papež potvrdit „velice rád“.⁵¹ Existuje však důvodné podezření – a svědčí pro něj jiný významný pramen, *Gesta Innocentii* – že to s přijetím smlouvy bylo poněkud složitější.⁵² Některé události dokonce maršálek prokazatelně zamlčel: vůbec se kupříkladu nezmiňuje o exkomunikaci Benátčanů, jakkoli se jednalo o stěžejní fakt a Geoffroy o něm musel moc dobře vědět. Byl přeci vždy u jádra dění a „zúčastnil se všech porad“.⁵³

Ke klíčové otázce, již si historikové v průběhu historické debaty kladli – tj. zda Villehardouin byl či nebyl „spiklencem“, zda byl – tou či onou měrou – obeznámen s aspiracemi a intencemi čelních baronů, se budu podrobněji a opakovaně vracet v průběhu práce.

1.3.4 Robert z Clari

Dle Václava Černého dokonce „neexistuje nic nepodobnějšího Villehardouinově *Conqueste de Constantinople* než stejnojmenné paměti Clariho“.⁵⁴ Jakkoli byl Václav Černý primárně literárním vědcem a jeho poznámka pravděpodobně směřovala zejména k jazykové a stylistické stránce obou textů, její dosah sahá daleko hlouběji. Clariho text skutečně představuje v nejednom smyslu protiklad k vyprávění Villehardouinovu. Svým slavnějším souputníkem byl také po celá staletí zatlačen do kouta – až na hranici zapomnění. Teprve v polovině 19. století vyvedlo badatelské úsilí Karla Hopfa Clariho znovu na světlo. (Snad že právě v tomto záslužném činu slavného byzantologa lze spatřovat jeho nejcennější příspěvek k našemu problému.)

⁵¹ Villehardouin, odd. 5, str. 27.

⁵² Srov. podkap. „Zranitelný podnik“.

⁵³ HOUSLEY, Norman, *Contesting the Crusades*, Oxford, Blackwell Publishing, 2006, str. 66 pro stejnou tezi nezvolil nejšťastnější příklad. Mylně Villehardouinovi připisuje zamlčení setkání s Alexiovými legáty v září 1202. V tomto případě však Geoffroy podává poctivé svědectví (odd. 15, str. str. 34-5).

⁵⁴ MORAVOVÁ, SVÁTEK, *Dobytí*, str. 15.

Oproti Villehardouinovi Robert z Clari vskutku nedisponuje právě nejvybroušenějšími stylistickými schopnostmi (za což byl v historii již mnohokrát vysmíván): „A většina z nich měla velký strach a velkou obavu, že nebude jmenován markýz [z Montferratu], a ti, kteří byli na straně markýze, měli velkou obavu, že bude jmenován někdo jiný než markýz.“⁵⁵ Jaroslav Svátek našemu spisovateli vyčítá „přemíru adjektiv ‚velký‘, ‚krásný‘ či ‚bohatý‘“ a „neustálé opakování již vyřčeného“.⁵⁶ Má nepochybně pravdu, ale pro srovnání s Villehardouinem nám může posloužit následující pasáž: „Vrátili jim [Řekové křižákům] Poimanenon, což byl zvláště pevný hrad, a Lopadion, což bylo jedno z nejlepších měst na zemi, a Appolonii... jeden z nejpevnějších a z nejlepších hradů, jaký šlo získat“.⁵⁷ Rovněž katedrála sv. Marka v Benátkách je podle maršálka „nejkrásnější ze všech“.⁵⁸ Volba tohoto výraziva nesvědčí ani tak o autorově stylistické neobratnosti, jako spíš o až úzkostlivém dodržování dobových literárních topos a jistém „glajchšaltování“ pozorovaných jevů. Tak i vojáky křižáckého vojska zná Villehardouin pouze dvojího druhu: „velmi statečné a odvážné“⁵⁹ či „dobré a vážené“.⁶⁰ Bylo-li Robertovo vyprávění mnohokrát kritizováno za naivitu či zjednodušování, měli bychom tedy mít na paměti, že dichotomie mezi oběma autory je křehčí než by se mohlo zdát.

Clari byl nicméně vskutku „prostším“ mužem než Villehardouin. Byl poměrně chudým rytířem z Pikardie a nepřekvapí nás tedy, že o jeho původu ani jeho ostatním životě nevíme takřka nic. Z neznáma, odnikud přichází, aby nám vyprávěl osudy křižáckého vojska za čtvrté křížové výpravy, aby se hned zase odporoučel – jak praví básník – „do tmy a prázdna“. Svůj příběh vypráví skromně, na rozdíl od slavnějšího kolegy o své vlastní osobě a zásluhách téměř dokonale mlčí. Snad i v charakterových rysech můžeme tedy u obou kronikářů konstatovat docela opačné založení.

Novou Francii Robert opustil nejspíš nedlouho po skončení válečných operací na Bosporu. Nic jiného mu vlastně ani nezbývalo. Po tažení proti Soluni zemřel jeho lenní pán Petr z Amiensu⁶¹ a Robert již očividně neměl touhu a snad ani možnost na východě setrvat. Když psal svou kroniku – snad opět v rodné Pikardii? – neměl s Řeckem již docela nic společného. Neměl tedy potřebu obhajovat nové státní zřízení a jeho „establishment“. Naopak, v jeho zklamání nad chováním mocných po pádu Konstantinopole se plně odráží

⁵⁵ Podle HROCHOVÁ, Věra, *Křížové výpravy ve světle soudobých kronik*, Praha, SPN, 1982, str. 192.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Villehardouin, odd. 71. str. 86.

⁵⁸ Ibid., odd. 5, str. 26.

⁵⁹ Ibid., odd. 74, str. 89 et passim.

⁶⁰ Ibid., passim.

⁶¹ Clari, odd. 103, str. 191.

jeho postoj k nim. Po kapitulaci městské posádky pro sebe mocní dali zabrat „všechny nejlepší a nejbohatší paláce ve městě předtím, než si toho chudí rytíři a drobný lid z výpravy všimli.“⁶² Když se pak rozdělovala společně vydobytá kořist, „všichni ti mocní si brali buď zlaté šperky, nebo látky ze zlatého hedvábí, nebo co se jim líbilo nejvíce, a to si odnesli.“ Na chudé rytíře jakým byl Robert nezbylo víc než „[užitkové stříbro], jako byly stříbrné nádoby, jež městské paní nosily do lázní.“⁶³ Nechceme-li toto vyprávění považovat přímo za doklad „třídního boje“ ve vojsku, je minimálně zajímavé se nad ním alespoň pozastavit. Clariho verze nápadně kontrastuje s Villehardouinovým líčením, jež se sice zmiňuje o několika excesech, ale nakonec soudí, že „nikdo, ať měl jakékoli postavení nebo ať byl jakkoli odvážný, nikdy nedostal více, než jak bylo ujednáno a vykonáno, ledaže by to nakradl.“⁶⁴ Opět bychom však maršálovi nutně neměli přisuzovat nekalý záměr. Prosté členy vojska jistě reflektoval, avšak pouze tou měrou, jakou mu přikazovalo jeho postavení a dobový mrav, tj. jeho zájem byl značně limitovaný. Problémy lidí jako byl Robert se rozhodně nehodlal zabývat a snad o nich ani pořádně nevěděl.

Jaroslav Svátek však zároveň správně připomíná, že Robert „nebyl úplně nevzdělaný člověk. Přesnější by bylo konstatování, že se mu nedostalo stejného vzdělání obvyklého tehdy pro duchovní či pro špičky šlechtického stavu. Spíše v něm poznáváme typ samouka, který se inspiroval příkladem ‚profesionálních‘ kronikářů a literátů ve snaze sepsat svoji vlastní ‚historii‘.“⁶⁵ Na rozdíl od Villehardouina, „oficiálního historika“ podniku, Robert pravděpodobně neměl přístup ke stěžejním dokumentům, jako byly Benátská a Zadarská smlouva. Uvážíme-li dále, že nebyl členem Villehardouinova poselstva předcházejícího vyplutí z Benátek, dojdeme nutně k závěru, že nejcenějším úsekem jeho kroniky je její centrální část (nejspíše oddíly 10-111), tj. události, jež sám zažil. Které to ale vlastně jsou? Jaroslav Svátek tvrdí, že „prvky vyprávění očitého svědka“ vykazuje „část od počátku do smrti hraběte ze Saint-Pol (odd. 111)“.⁶⁶ To se nezdá příliš pravděpodobné. Robert nebyl členem Villehardouinova poselstva předcházejícího vyplutí z Benátek a o jeho jednáních tedy mohl dostat jen zprostředkované informace. Vzhledem k tomu, že neměl tu slušnost, aby své vyprávění doplnil poznámkovým aparátem, můžeme se jen domnívat od koho se mu jich dostalo. Lze jistě namítnout, že Clari nebyl účastníkem ani dalších význačných jednání, jež popisuje. V době, kdy se odehrála, však již byl u vojska, spolu s ostatními musel vyslechnout

⁶² Ibid., odd. 80, str. 178.

⁶³ Ibid., odd. 81, str. 179.

⁶⁴ Villehardouin, odd. 56, str. 72.

⁶⁵ MORAVOVÁ, SVÁTEK, *Dobyť*, str. 15.

⁶⁶ Ibid., *Dějiny*, str. 14.

oznámení baronů k prostým rytířům a seržantům, znal bezprostřední názor i reakce svých souputníků atd. Takové svědectví má pochopitelně nesrovnatelně vyšší epistemickou hodnotu než výše zmíněné.

Robert z Clari popsal, co viděl. Neměl potřebu se před nikým ospravedlňovat. Nebyl pravděpodobně insiderem ani jednoho ze stěžejních jednání výpravy, pohnutky vůdců vojska však i přesto zhodnotil velmi realisticky – nikoli naivně, jak mu bylo zhusta vyčítáno. Když popisoval jejich tajná jednání, měl na paměti realitu života, jež má vždy k ideálu země zaslíbené velmi daleko:

„Benátský dóže si uvědomil do jakých potíží se poutníci dostali. Promluvil k nim takto: „Pánové, v Řecku je země velmi bohatá a plná všech statků. Pokud bychom měli pádný důvod tam odjet a zabrat v zemi potraviny a další věci, dostatečně bychom se zásobili. Připadalo by mi to jako dobré rozhodnutí, a mohli bychom tudíž odjet do Zámorí.“

Nato se zvedl markýz a řekl: „Pánové, minulý rok o Vánocích jsem pobýval v Německu na dvoře pana císaře. Tam jsem viděl mládence, který byl bratrem ženy německého císaře. Tento mladý muž je synem císaře Izáka z Konstantinopole, kterému jeho bratr zrádně odňal konstantinopolskou říši. Ten, kdo by získal tohoto prince... by mohl klidně odjet⁶⁷ do konstantinopolské země a zabrat potraviny a další věci, neboť onen mladý muž je jejím právoplatným dědicem.“⁶⁸ Jediný prohrěšek, který Clari proti psychologii vůdců činí, že jejich jednání přisuzuje poněkud románové kontury „pomst“ a „nenávistí“. Tak třeba Bonifác z Montferratu „se snažil nejvíc ze všech, kdo tam byli, aby se jelo do Konstantinopole, protože se chtěl *pomstít za zločin*, který mu způsobil tehdy vládnoucí konstantinopolský císař.“ [kurzíva moje] Nejen, že se jedná o jistou paušalizaci, zároveň Clariho soud obsahuje i faktickou chybu. „Zločinu“ na Bonifácově rodině (nikoli na Bonifácovi osobně) se nedopustil panující císař Alexios III., nýbrž Isák II. – zrovna ten, jemuž měli jet křižáci asistovat.

Robert zároveň své vyprávění doplňuje zajímavými detaily, jež maršálek pravděpodobně nepovažoval za hodné zachování pro budoucí pokolení. Dle Donalda Quellera tak nabízí „ještě více barvitosti a lidského zájmu než Villehardouin, trumpety a prapory, lesk Konstantinopole [a] detailní (*closeup*) líčení hrdinných činů[.]“⁶⁹ Clari se nevyhýbá „ani ironickým momentům, když vypráví o prapodivně vystrojených a odporně vypadajících

⁶⁷ Queller překládá doslova jako “would have a good excuse”. *The Latin Conquest*, str. 15.

⁶⁸ Clari, odd. 17, str. 136-7. Srov. tuto pasáž zejména s Pigdenovým vstupem o „teatrálních představách“ – viz kap. „Pád Konstantinopole“, odd. I.

⁶⁹ QUELLER, *The Latin Conquest*, str. 13. Queller však zároveň vyzývá čtenáře k opatrnosti a jistému odstupu od Clariho líčení: “Used with discretion, his account is invaluable.” [kurzíva moje] Ibid.

kuchařích, kterých se byzantské vojsko zaleklo (par. 45), či o konstantinopolských ženách, jež nahlas vyčetly císaři Alexiovi III. jeho liknavost (par. 48.).“⁷⁰

V čem se Clari s Villehardouinem vzácně shodují je způsob jakým ignorují plenění města po jeho dobytí. Maršálek se soustředí především na vylíčení ukořistěného pokladu: „Dosažený zisk byl tak velký, že nikdo by vám neuměl říci, kolik tam bylo zlata a stříbra, nádobí a drahokamů, sametu a hedvábných látek, kožešiny z popelice a z hermelínu a všech možných skvostů, jež se kdy na zemi nacházely. Geoffroy z Villehardouinu, maršál v Champagni, pravdivě dosvědčuje, že od té doby, co byl svět stvořen, se v žádném jiném městě nenašla větší kořist.“⁷¹ Robert z Clari dokonce nepokrytě lže, když svému čtenáři tvrdí, že „poté, co bylo město dobyto, neublížili chudým ani bohatým a kdo chtěl odejít, odešel, a kdo chtěl, zůstal[.]“ Tak pěkně to bohužel v historii vojenství nefunguje.

Kronika Roberta z Clari je nedocenitelným zdrojem informací, jež nemají žádný důvod zavánět tendenčností. Tam, kde se Clari mýlí ve faktografii, jde očividně – až na posledně jmenovaný případ – o mýlky vinou nedostatečné informací. Díky nezastřeným formulacím typu „nyní se nám vyskytla vhodná příležitost vydat se do Konstantinopole“,⁷² považuji jeho kroniku za nanejvýš cennou a v tomto směru cennější než Villehardouinovu.

---

⁷⁰ MORAVOVÁ, SVÁTEK, *Dějiny*, str. 15.

⁷¹ Villehardouin, odd. 55, str. 71.

⁷² Clari, odd. 33. In MORAVOVÁ, SVÁTEK, *Dobyť*, str. 147.

2. Historická debata

2.1 Opuledntní bibliografie

Nehledě na to, že čtvrtá křížová výprava nikdy nedorazila do Levanty (Gennaro Maria Monti ji celkem po právu do své *Storia delle Crociate* vůbec nezařadil)⁷³, je výlučná ještě v jednom či více ohledech. Střetávají se v ní bez nadsázky 4 svébytné historie: historie severoitalských námořních republik, tolik vzdálených životu svých vnitrozemských sousedů; historie feudální Evropy; dějiny Byzantské říše a k tomu zcela specifický svět křížových tažení. Není divu, že tato profesionální výzva, společně s dramatickým a efektním vyústěním popisovaných událostí, přilákala již pozornost desítek a spíše stovek historiků, ať už „profesionálních“ či populárních. A tak se dnešnímu spisovateli zákonitě do cesty připlele zcela svébytná historie pátá: vlastní opulentní bibliografie, jež se na tento podnik za staletí nakupila. Co do rozsahu i hloubky ji lze srovnat snad jen s literaturou o životě a díle Richarda Wagnera.

Z tohoto důvodu je nutno se zaměřit pouze na tituly, jež byly stěžejní pro vznik této práce. Snad je to příznačné, ale pokud jde o období, které reflektoval Donald Queller, nejzásadnější příspěvky pochází dle mého názoru od 4 autorů, jež v Američanově průřezové antologii *The Latin Conquest of Constantinople* bez výjimky chybí.

2.2 Umírnění spiklenci

Nejprve je třeba zmínit knihu *Venedig und die Wendung des Vierten Kreuzzugs* německého historika Ludwiga Streita.⁷⁴ Jeho práce byla průlomová hned ve dvou směrech. Jako první se detailně zaměřila na dynamiku dlouhodobého vývoje byzantsko-benátských vztahů. Jako první též zacílila kritiku na pomýlenou verzi svého učitele Karla Hopfa o benátsko-egyptské konspirační smlouvě (byť ji ještě nesmetla ze stolu úplně). S mnoha Streitovými osvícenými soudy lze bezezbytku souhlasit dodnes.

⁷³ MONTI, Gennaro Maria, *Storia delle crociate*, Roma, Gherardo Casini Editore, 2011 (1.vydání 1940 jako *L'Italia e le crociate in Terra Santa*).

⁷⁴ STREIT, Ludwig, *Venedig und die Wendung des Vierten Kreuzzuges gegen Konstantinopel*, Anklam, Fr. Krügers Buchhandlung, 1877.

Teprve z podhoubí díla tohoto vědce mohla vyrůst slavná práce Waltera Nordena *Der Vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz*,⁷⁵ o níž Eberhard Mayer tvrdí: „pokud mezi badateli ve věci tohoto palčivého problému [důvod odklonu výpravy] existuje vůbec nějaká shoda, je to v zásadě mínění Nordenovo“.⁷⁶ Nordenovo dědictví budou na konci 20. století rozvádět dva historikové Benátské republiky Donald Queller a Thomas Madden.

Stěžejním novým příspěvkem do vědecké diskuze se na konci 80. let stala jedinečná kniha *Byzantium and Venice* profesora londýnské King's College Donalda M. Nicola. Nicol se vyhýbá definitivnímu soudu o švábském spiknutí, byť ho pokládá za nanejvýš pravděpodobné, a vinu přikládá Benátčanům: „Pokud by byly udělovány ceny v závodu o Konstantinopol, Benátčané by nepochybně zvítězili“.⁷⁷

Za Quellerova života psali též Věra a Miroslav Hrochovi, jejichž práce se však k americkému badateli nejspíš nedostala (popřípadě jí nevěnoval pozornost). Jejich kniha *Křižáci ve svaté zemi* obsahuje jeden z nejvyváženějších soudů včetně stručné reflexe historické debaty (byť jen v nejhrubších rysech).⁷⁸ Jelikož se postoj Hrochových ve stěžejních bodech shoduje s mým, kritických poznámek mám výjimečně jen nemnoho. Nejde mi ani tak o pár faktografických nedostatků (první zteč na hradby Zlatého rohu)⁷⁹ jako spíš o příliš povrchní náhled některých aspektů problému. Jde zejména o schematizaci některých aktérů. Tak např. „Istivý a vychytralý stařec“⁸⁰ Dandolo je neúnosným literárním klišé, jež podkopává jinak pozoruhodnou vědeckou práci. Odkazuje totiž knihu na první pohled právě do říše nejtradičnějších konspiračních příběhů, kam rozhodně nepatří. Jedná se totiž o naprosté a nekritické přijetí soudu Nikety Choniata o „nejproradnější a na Římany nejžárlivějším stvoření“, „Istivém zrádci, jenž se považoval za moudřejšího nad moudré“ atp.⁸¹ V tomto ohledu se však snad všichni historikové shodnou – jde jen o to jakou měrou -, že Niketův soud je výrazně citově zabarven.⁸² Na základě pramenů nelze konstatovat víc než, že byl Dandolo

⁷⁵ Z důvodu špatné dostupnosti titulu cituji 2 oddíly knihy z různých vydání. NORDEN, Walter, *Der vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz*, Berlin 1898 (I. část: B. Behr, 1898; II. část P. Stankiewicz).

⁷⁶ MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, str. 237.

⁷⁷ NICOL, *Byzantium*, str. 412.

⁷⁸ HROCHOVÁ, Věra, HROCH, Miroslav, *Křižáci ve Svaté zemi*, Praha, Mladá fronta, 1996 (1. vyd. 1975 jako *Křižáci v Levantě*), str. 211-12.

⁷⁹ Ibid., str. 209.

⁸⁰ Ibid., str. 202.

⁸¹ Niketas Choniates, odd. 538. In MAGOULIAS, Harry J. (eds.), *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, Detroit, Wayne State University Press, 1984, str. 295.

⁸² Viz např. SMITH, *Chronicles*, str. xxvii.

velmi obratný diplomat a navýsost schopný leader. Co se týče charakterových vlastností, víme jen, že byl mlčenlivý,⁸³ což má však do lstivosti daleko. Důležitější však je jádro sdělení manželů Hrochových. Stejně jako oni se mohu „stěží ztotožnit s představou zbožných křižáků, nezištných baronů, kteří velkodušně slibují pomoc mladému Alexiovi a jsou nahodilou shodou okolností vrženi proti Konstantinopoli a tak natrvalo odvráceni od původního záměru bojovat proti nevěřícím. Vnější okolnosti pro takovou změnu cíle byly natolik příznivé, že *není třeba konstruovat složité ‚spiknutí‘*. Byla-li totiž změna v cíli výpravy výsledkem uvědomělé snahy některých jejích vůdců, potom takový záměr nepotřeboval dlouhodobou a rafinovaně promyšlenou organizaci. Souzvuk mezi zájmy křižáckých feudálů byl natolik harmonický, že stačily jen velmi jednoduché a improvizované zákulisní manipulace.“ [kurzíva moje]⁸⁴

Již po Quellerově smrti napsal svůj pozoruhodný článek byzantolog Michael Angold.⁸⁵ Nabídl jednak velmi originální vyzdvihnutí Edwarda Gibbona, obyčejně v souvislosti s Byzancí citovaného spíš jako veselou kuriozitu.⁸⁶ V souzvuku s Quellerem a Maddenem vyloučil benátskou konspiraci. Centrum zájmu soustředil kolem čelních baronů v čele s Bonifácem z Montferratu. Na druhé straně Angold oživil podezření o stěžejní roli Inocence III., s nimiž se však vedle dvojice Američanů neztotožňuji ani já.⁸⁷

Vytyčím i opačný pól a zmíním autory, jež řadím na konec pomyslného pelotonu. Vynechám-li celou řadu populárních spisovatelů, kteří se atraktivním tématem více či méně povrchně zabývali a zůstanu na poli „seriózní“ vědy, budu muset jmenovat Julese Tessiera a Roberta Cessiho. Jejich práce byly přes veškerou erudici nešťastně poznamenány výraznou stopou osobní zainteresovanosti. Tak Tessier obhajoval Villehardouinovu spolehlivost prostě proto, že byl francouzským patriotem a Benátčan Cessi čistotu Dandolových úmyslů, poněvadž své rodné město a předmět profesního zájmu v jednom miloval opičí láskou. Takový přístup ve vědě považuji za nejen neplodný, ale dokonce výrazně škodlivý.

⁸³ „In der Verfolgung seiner Ziele ohne Rücksicht und Gewissen; *wortkarg* und verschlossen, ein ‚vir decretus‘, kein geschwätziger Alter; ohne Maß im Zorn.“ [kurzíva moje] KRETSCHMAYR, Heinrich, *Geschichte von Venedig*, Bd. 1, Gotha, 1905, str. 276.

⁸⁴ HROCHOVÁ, HROCH., *Křižáci*, str. 213-4.

⁸⁵ ANGOLD, Michael, *The Anglo-Saxon historiography of the Fourth Crusade: a crime against humanity or just an accident?* in *Quarta crociata: Venezia, Bisanzio, impero latino*, Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia, 2006.

⁸⁶ Např. DAVIES, Norman, *Vanished Kingdoms: The Rise and Fall of States and Nations*, London, Penguin, 2012 (1.vydání 2011), str. 315-317.

⁸⁷ Viz kap. „Vánoční dárek“.

2.3 Nordenovský obrat

Malou revoluci v bádání o čtvrté křížové výpravě představuje dle Quellera kniha německého historika Waltera Nordena.⁸⁸ Podle něj lze „teorie intrik... zcela vyvrátit, zatímco teorie náhod je příliš povrchní.“⁸⁹ Argumentům, jakými Norden vyvrací „komploty“ se budu věnovat v rámci samotné práce. Stačí předeslat, že jakkoli s jeho celkovým závěrem nesouhlasím, jeho poznatky nejsou vždy zcela v rozporu s mými. Německý historik měl rozhodně větší smysl pro realitu než populární historičtí konspirátoři jakým byl například Edwin Pears. Ztotožňuji se s jeho odporem k „hodnocení ex eventu“.⁹⁰ Je to jeden ze základních klamů – řekněme s Baconem idolů – jimž historik zpravidla podléhá.

S čím se radikálně neztotožňuji, to jsou Nordenovy úvahy o morálce a motivaci „poutníků“.⁹¹ Dandolovi ani křižákům bych nepřipisoval přehnané obavy o osud Svaté země a dalekosáhlé plány na její záchranu prostřednictvím podmanění Konstantinopole, tak jak to dělá Norden.⁹² Tyhle myšlenky účinkovaly dle mého názoru spíše jako záminka (před veškerým křesťanstvem a snad i před sebou samými), než podnět k akci. Už vůbec bych jim nepodsouval touhu sesadit „uzurpátora“ a dosadit „právoplatného dědice“.⁹³ Jejich city k mladému Alexiovi bychom si neměli idealizovat z mnoha důvodů. Obecný vztah obyvatelů západu k Byzantincům – jakkoli se pochopitelně lišil dle společenského postavení i osobních zkušeností každého jednotlivce – si ještě popíšeme. Nezapomínejme navíc, že to byl právě Alexiův otec – sesazený jmenovaným „uzurpátorem“ – jenž před lety úskočně „zradil křižáckou myšlenku“ a vysloužil si za to mezi západními rytíři opravdovou nenávist.⁹⁴

Z této Nordenovy myšlenky vycházel také Quellerem velmi ceněný Leopoldo Usseglio. Dle jeho názoru Benátky neinspirovala „láska k mamonu“, nýbrž „náboženský zápal“. „Pakliže si vymínili podíl na zisku, nebylo jejich úkolem též nést na svých bedrech část rizika?“⁹⁵

V takovém podání se Benátčané jeví být vskutku velkorysími obchodníky. Stejně neotřesitelnou důvěru skládají v účastníky tažení Queller s Maddenem: „Francouzská rytířská

⁸⁸ Parafrázuji podle QUELLER, *The Latin Conquest*, str. 57.

⁸⁹ NORDEN, *Die Wendung*, sv. 2, str. VI.

⁹⁰ Ibid., str. 2.

⁹¹ Viz kap. „Ani jeden mezi nimi nepohrdne kulatými“.

⁹² NORDEN, *Die Wendung*, sv. 2, str. 3.

⁹³ „...dass sie [Ziele der beteiligten Mächte] nichts weiter als die, wie sogar gehofft wurde, unblutige Verjagung eines Usurpators und Einsetzung des rechten Erben in Constantinopel erwirkten sollen.“ Ibid, str. 4.

⁹⁴ Viz kap. „Stará vesta“.

⁹⁵ USSEGLIO, Leopoldo, *I Marchesi di Monferrato in Italia ed in Oriente durante i secoli XII e XIII*, Torino, Tip. di Miglietta, Milano e C., 1926, str. 178.

čest a benátská měšťanská etika křížovou výpravu od počátku zavazovaly k svědomitému postupu dle odpřísažlých ujednání“.⁹⁶ Francouzského rytíře bychom si neměli idealizovat a benátská „měšťanská etika“ se v průběhu staletí rovněž ukázala být více než pružnou. Ale na zmíněné autory se podívejme o něco blíže. Vždyť polemika s jejich knihou je pro tuto práci stěžejní.

2.4 Americká dvojice

Novým mezníkem v bádání o čtvrté křížové výpravě bylo vystoupení historika Benátské republiky Donalda Quellera. Čtvrté křížové výpravě věnoval hned několik publikací, kromě jiných slavnou *The Fourth Crusade* z roku 1977. I přes značný ohlas se na knihu snesla zasloužená kritika. Bylo jí vyčítáno pro-benátské zaujetí. V druhém vydání – již za spoluautorství svého žáka Thomase Maddena, rovněž „benátkologa“ – se Queller pokusil svůj přístup k tématu vyvážit, jeho zaujetí pro město na laguně, znásobeno nyní nemensší vášní Maddenovou, však přesto do značné míry předurčilo závěry jejich práce.

Queller s Maddenem rozvinuli dědictví „modifikované teorie náhod“ německého historika Waltera Nordena. Dle autorů čtou badatelé, jež v pozadí hledají benátský či štaufský komplot, dějiny „from back to front“.⁹⁷

I přes výtky které k práci chovám, jsem si vědom, o jak záslužné dílo se jedná. Jde o dosud nejdetailnější studii celého podniku, jež osudy křížáků sleduje takřka den po dni. Autoři nepochybně prohloubili náš náhled na nanejvýš komplikovaný sled události z let 1198-1204 a po zásluze vyvrátili několik přežívajících mýtů. Jsou vyzbrojeni značným kritickým talentem a v keelyovském duchu nelítostně boří „nemístné konspirační teorie“.⁹⁸ Bod, kde se s nimi – stejně jako s Keeleym – rozejdu, bude ona šedá efemérní zóna, hranice mezi konspiračními teoriemi „nemístnými“ a „oprávněnými“.

Thomas Madden je kromě svého profesního zaměření též přesvědčeným katolíkem. To by samo o sobě nikdy nebylo předmětem mého profesionálního zájmu. Problém nastává v okamžiku, kdy upřímná víra přerůstá v bigocii a začíná výrazně ovlivňovat vědeckou práci. Jeho postoj ke křížovým tažením bude po přečtení této práce víc než zřejmý. Za pozornost

⁹⁶ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 172.

⁹⁷ Ibid., str. 85.

⁹⁸ Již zde používám pojem *unwarranted conspiracy theories* zavedený Brianem Keelem. KEELEY, Brian L., *Of Conspiracy Theories in The Journal of Philosophy*, Vol. 96, No. 3 (Mar., 1999), str. 111. Bude o nich řeč v následující kapitole.

stojí také Maddenova teze oslavující všechny papeže až po Františka I. z důvodu, že nikdy nehlásali herezi.⁹⁹ Vzhledem k tomu, že, co je a není hereze rozhoduje po tisíciletí katolická církev, takový objev pravděpodobně může překvapit pouze doktora Maddena. Myslím, že budeme muset najít jiný „důkaz ochrany, jíž papežství propůjčuje Duch Svatý“.¹⁰⁰

Rovněž on se k tématu čtvrté křížové výpravy vracel opakovaně. Nejnověji knižně v roce 2012 ve své *Venice: A New History*. Z úvodu k této práci si lze udělat rámcový dojem o Maddenově přístupu k dějinám Benátské republiky. Madden vyčítá Donaldu Nicolovi a Johnu Juliu Norwichovi¹⁰¹ stereotypně cynický přístup k benátské morálce. Boření stereotypů je jistě věc záslužná. On sám však tomuto výkonu vzápětí podráží nohy, když tvrdí, že „zatímco zbytek středověké Evropy úpěl [sic!] pod králi a feudálními magnáty, Benátčané vytvořili svobodnou republiku, jež vytrvá po tisíc let.“ Za nestranné rovněž nelze označit jeho tvrzení, že „Benátčané patřili vřdycky mezi nejúžasnější (*the most fascinating*) lidi na světě“.¹⁰² Epistemická hodnota tohoto tvrzení opravdu není o moc větší než Norwichova „[benátský] stát mohl být na prvním místě, ale osvícené prospěchářství (*self-interest*) nikdy nebylo daleko za ním“. To, že Norwichovu větu lze vztáhnout prakticky na jakýkoli stát a jakoukoli osobu v dějinách nechme nyní stranou.

2.5 John Godfrey aneb fantazírovat s poznámkovým aparátem či bez něj?

Jak už bylo řečeno, čtvrtá křížová výprava nezlákala jen „profesionální“ historiky. Kromě toho, že je do dnešní doby oblíbenou kulisou historické beletrie (Umberto Eco: Baudolino), strhla svým příběhem i řadu „populárních historiků“. Nejnovější a zároveň nejocenenější z podobných publikací je *The Unholy Crusade* Johna Godfreyho. Tuto knihu

⁹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=H3PSqEY44JQ>, čas 47' 45''.

¹⁰⁰ Ibid., čas 50' 27''.

¹⁰¹ Ibid. John Julius Norwich, historik značného tematického rozpětí, je především talentovaným spisovatelem. Jeho práce jsou psány nesmírně poutavým, barvitým stylem, který zároveň překypuje kulturními odkazy nejrůznějšího druhu. Norwich nevypráví pouze příběh, místy výstižně glosuje a některé jeho reflexe dosahují esejistické úrovně. Jako jeho ostatní knihy je však rovněž *A History of Venice* poněkud povrchní prací, postrádající navíc kritický přístup k pramenům. Díky své nedostižné čtivosti ji však lze vřele doporučit jako úvod do benátských dějin. Na autorovi samotném je sympatické, že je si svých slabých stránek vědom a nikdy je nezastíral: "I have not discovered a single new historical fact in my life. I like infecting other people with my own enthusiasm, but I am not interested in pushing back the frontiers of knowledge. Deep down, I'm shallow. I really am." (<http://www.telegraph.co.uk/news/features/3636838/John-Julius-NorwichDeep-down-Im-shallow.-I-really-am.html>).

¹⁰² MADDEN, Thomas F., *Venice: A New History*, New York, Viking, 2012, str. 3-6.

zcela odsoudili Queller s Maddenem.¹⁰³ Donald Nicol z ní naopak cituje často a na Godfreyho obranu se postavil též Charles Brand.

John Godfrey je americký básník a spisovatel, který však přečetl valnou většinu pramenů (snad v originálních jazycích) k danému tématu. Někdy snad vyvozuje až příliš zbrkle či odvážně, ale obecně je jeho přístup k informacím kritický, dost možná kritičtější než u leckterého „profesionálního“ historika. Co lze vytknout jeho uměřenému soudu: „Jaké plány, pokud nějaké, měly být zformovány na švábském dvoře během těchto měsíců [vánoce 1201] se nikdy nedozvíme, ale existují důvody, abychom Bonifáce podezírali z ambiciózních úvah; a skutečnost, že poté, co byl zvolen vrchním velitelem, odjel tak rychle k hohenštaufskému dvoru, místo aby se zaobíral organizací armády, je výmluvná.“¹⁰⁴

Queller s Maddenem Godfreyho odsuzují pro jeho údajnému fantazírování a nepodložené úvahy. Zastavme se tedy u tohoto problému trochu blíže. Zdálo by se, že podobné postupy budou výsadou „konspirátorů“. Opak je však pravdou. Nefantazíruje jen Bradford a John Godfrey, ale samotná dvojice Američanů a jí tolik ceněný, „revoluční“ Walter Norden. I Norden rozvíjí hypotézy, pro něž v pramenech není žádná opora. Nejsa pozitivistou, nepovažují tento fakt sám o sobě za rozhodující, problémem je spíš naprostá nepravděpodobnost jeho hypotézy. Dle Nordena Benátčané neměli od počátku v úmyslu plout ani do Egypta ani do Konstantinopole, nýbrž do Sýrie. Tato poněkud záhadná myšlenka se objevila již u Streita,¹⁰⁵ ovšem, to, co Streit jen naznačil, rozvedl Norden do nezamýšlené dokonalosti. Pro Benátčany by tento scénář údajně znamenal win-win situation. Obdržely by tučný poplatek za pronájem lodí, ale zároveň zásadním způsobem neohrozili svůj obchod s al-Adilovým Egyptem. Sýrie byla sice také al-Adilovým panstvím, ale dle Nordena na rozdíl od Egypta nikoli životně důležitým. Al-Adil by v takovém případě Benátčanům útok na své panství nezazlíval, nýbrž „by jim byl dokonce vděčný“ (sic!).¹⁰⁶ Co by ho k takovému vděku mohlo přimět, se marně pokouším domyslet. Jakkoli na Nordena řada historiků právem navázala, tento jeho scénář (pokud je mi známo), nerozvíjel naštěstí žádný z nich.

¹⁰³ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 322.

¹⁰⁴ GODFREY, *The Unholy Crusade*, str. 55. Queller s Maddenem pro jeho cestu nacházejí dle svého soudu logické a zcela legitimní odůvodnění – snahu o naverbování říšských křižáků. Při zohlednění všech okolností je to krajně nepřesvědčivé. Srov. *The Fourth Crusade*, str. 33.

¹⁰⁵ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 29.

¹⁰⁶ NORDEN, Walter, *Der vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz*, II. část, str. 19: „wenn er aber [al-Adil] die Venetianischen Kolonisten in Aegypten seinen Zorn fühlen liess, nun, so würde man ihn auf das Verdienst hinweisen, das sich Venedig durch die Abwendung des Kreuzzugs von Aegypten erworben hatte: daraufhin würde er von seinem Hass gegen die Venetianer ablassen und sich ihnen wahrscheinlich sogar dankbar erweisen.“

Norden byl v době vzniku studie poměrně mladý. Jednalo se o jeho doktorskou práci, při jejímž odevzdání mu bylo teprve 22 let. Co je zde možno při dobré vůli tolerovat, nelze však mlčky přejít u Quellera s Maddenem. Například ve fázi, kdy insolventní křižáci okupují benátské Lido, podsouvají autoři dóžeti nutnost zohlednění možného křižáckého útoku na Benátky samotné: „While the Lido is separate from Venice itself, the distance is not great. Dandolo and his advisers had to consider the possibility that Venice itself could be in danger.“¹⁰⁷ Je zvláštní, že takto směšnou pohádku vyplodili právě uvedení autoři, jež zpravidla vykazují značný smysl pro realistické zhodnocení vojenských a logistických možností středověkého vojska. Jakýkoli útok na Benátky podniknutý křižáky, již nedisponovali ani loděmi ani prostředky nezbytnými k takovéto operaci, by se nutně musel změnit v nezamýšlenou grotesku.

---

¹⁰⁷ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 56.

3. Filozofická debata

I.

„Letos mi bude padesát devět let. Prvních třicet, čtyřicet let jsem velice odmítal jakási velká schémata, že věci nejsou samy od sebe, ale dost často je tu nějaká vůle a plán. Dnes vím, že to tak je.“¹⁰⁸

Povinností každého spořádaného intelektuála naší doby je tato slova Alexandra Mitrofanova zavrhnout jako směšnou *konspirační teorii*. Proč tomu tak je? Vždyť nic nenásvědčuje tomu, že by pohrdání konspiračními teoriemi bylo člověku vrozené.

Odpověď je jednoznačnější než by se mohlo zdát. Takzvaná vzdělaná veřejnost totiž zcela přijala za své stanovisko Karla Poppera, jež filozof formuloval v několika svých pracích v polovině 20. století. Ti, jež věří v konspirační teorie se dle Poppera mylně domnívají, že „jsme schopni prakticky všechno vysvětlit tázáním se, v čí zájmu to bylo, přičemž však pravým úkolem sociálních věd je vysvětlit ty věci, jež nechce nikdo“.¹⁰⁹

Je nepochybné, že i ve vysoké politice se dějí náhody. Pro příklady bychom nemuseli chodit do středověku a mohli setrvat na půdě našeho mladého století.¹¹⁰ Nemůže nás tedy překvapit, že první seriózní obhajobou konceptu konspirační teorie byla filozofická polemika zacílená přímo na Karla Poppera.¹¹¹ Od Charlese Pigdena to byla to dobře mířená rána. Třebaže novozélandský profesor nabídl ve své esejí porci velmi hutného čtení, jež nelze doporučit nikomu, kdo se nevyzná v zaklínání filozofické terminologie a není alespoň povšechně obeznámen s dějinami filozofie a Popperovým místem v nich, jedná se o průlomovou, dodnes zcela nedoceněnou práci.

Pigden kritizuje Popperův koncept grandiózní konspirace jménem „společenská konspirační teorie (*the Conspiracy Theory of Society*)“, která je sice evidentně nepravdivá, ale zároveň tak nepravděpodobná a vyhnaná do absurdních extrémů, že by v ní nemohl věřit ani

¹⁰⁸ <http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Pikantni-prednaska-Alexandra-Mitrofanova-Kreml-financuje-Marine-Le-Pen-Sobotka-ma-pristup-k-tajnym-informacim-zna-ulohu-Zemana-Babis-dela-politiku-pro-idioty-420594>

¹⁰⁹ POPPER, Karl R., *Conjectures and Refutations*, New York, Basic Books, 1962, str. 123-4.

¹¹⁰ Frapantním příkladem jsou teroristické útoky z 11. září 2001. Pro Američany byly nepochybně tragickou ranou, ale geopolitickým záměrům USA paradoxně uvolnily ruce. Bylo je možno použít jako záminku pro vojenské intervence na Středním východě, o nichž se v Pentagonu uvažovalo již za Clintonovy éry. Konspirační teorie připisující útoky americkému establishmentu jsou však nanejvýš nepravděpodobné. Srov. POLIDORO, Massimo (ed.), *9/11. La cospirazione impossibile*, Padova, Cicap, 2014.

¹¹¹ PIGDEN, Charles, *Popper Revisited or What Is Wrong With Conspiracy Theories?* Poprvé in *The Philosophy of the Social Sciences*, vol. 25, no. 1. pp. 3-34. (1995). Cituji z dokumentu dostupného zde: https://www.academia.edu/5519076/Popper_Revisited_or_What_Is_Wrong_With_Conspiracy_Theories

nejzapálenější čtenář Dana Browna (parafrázuji)¹¹². Pigden sám se ke čtenáři obrací se svou „skromnou nabídku“: „Budu tvrdit, že je *někdy* na místě odvolávat se na konspirace při vysvětlení historických událostí. To je velmi skromné tvrzení. Ale byť je skromné, značí, že prvoplánová odsouzení konspiračních teorií jsou prostě hloupá. Tvrzení se stane poněkud méně skromným, pokud řekneme, že je často na místě odvolávat se na konspirace; tj. nedějí se jen jednou za uherský rok. A toto budu rovněž tvrdit. Pokud se nepletu, je naprosto v pořádku hledat konspirace při vysvětlení událostí, byť bychom neměli vždy čekat, že nějaké objevíme. *Neříkám* tedy, že konspirační teorie dokážou vysvětlit *všechno*. Někdy fungují a někdy ne. Musíme to prostě zkusit a uvidíme.“¹¹³

Poppera je třeba číst v historickém kontextu. Žil v době, kdy vidiny grandiózních konspirací doslova zaviniily smrt milionů lidí. Díky Hitlerově fantasmagorické představě světového „židobolševického“ spiknutí zemřelo během Holokaustu 6 milionů lidí. Popper, sám rakouský Žid, musel z obav před nacisty roku 1937 emigrovat na Nový Zéland, kde napsal svou slavnou *Open Society*. Popperovy práce je dobré si připomínat a dokonce je číst znovu a znovu v době, kdy je pohříchu nejmocnějším mužem světa člověk jako je Donald Trump. Trump nejsměšnějším konspiračním teoriím propadal – nebo to alespoň velmi úspěšně předstíral – před začátkem své kampaně (mexická vláda do USA cíleně posílá drogové dealery a sexuální násilníky),¹¹⁴ během kampaně („volby budou ovlivněné“)¹¹⁵ a dělá tak pohříchu i po nastoupení svého úřadu („popular vote“ ve skutečnosti prohrál kvůli 3-5 milionům nelegálních hlasů, jež připadly Hillary Clintonové).¹¹⁶

Ale neměli bychom zapomínat, že v době, která Poppera pohnula k napsání své slavné knihy se děly také jiné věci. Jiný zločinný režim, Stalinův Sovětský svaz díky konspiraci špiček komunistické strany úspěšně přivodil hladomor na Ukrajině v letech 1932-33 za účelem zlomení tamějších kulaků. Pigden k tomu poznamenává: „Mohli byste se domnívat, že vyhladovění milionů lidí není druh informace, jež by se dala ututlat a že tedy Stalin a jeho důvěrníci nekonspirovali. Mýlili byste se.“¹¹⁷ Kdokoli, kdo vznesl podobná obvinění, byl na západě považován za blázna a v SSSR za zrádce, načež byl popraven.

Pigden správně poukázal na veledůležitou skutečnost. Nejen konspirační teorie, ale též konspirace může být zbraní v rukou demagogů – stejně jako se může obrátit proti nim. To

¹¹² V roce 1995 ještě Dan Brown neměl na svém kontě ani *Digitální pevnost*.

¹¹³ PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 4.

¹¹⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=2rU4W3yfd58>, 28‘ 09“.

¹¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=RU3z7iF1a1Y>

¹¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=XRnVdgmBHA>, 4‘ 00“.

¹¹⁷ PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 27, pozn. 28.

znamená, že ani kdybychom chtěli aplikovat čistě pragmatický přístup k problému, naše odmítání konspiračních teorií není oprávněné. Pokud jsme přesvědčeni o opaku, můžeme se „(nepochybně neúmyslně) [stát] nepřáteli otevřené společnosti (*open society*)“, poněvadž budeme podrývat „aktivitu, jež je nezbytná k jejímu přežití: konspirační teoretizování.“¹¹⁸

Ale problém leží hlouběji, v samotném jádře Popperova modelu. Základem Popperova textu je jeho převyprávění homérského mýtu, jakožto prakonspirační teorie. Tento slavný a hojně citovaný¹¹⁹ obraz se však pod Pigdenovou kritikou bortí jako domeček z karet: „Homérští bohové, jejichž intriky se skrývají za událostmi odehrávajícími se před Trojou, jsou rozděleni do jednotlivých frakcí, jež se vzájemně snaží zhatit si plány. *Výsledkem je občas to, co nechce ani jedna strana* [kurzíva moje]. Sekularizovaným nástupcem *tohoto* systému tedy stěží může být Popperova „konspirační teorie“, v níž konspirátoři předem plánují každou jednotlivou událost. „Post-homérovská“ konspirační teorie by nás vrhla do boje řevnivých skupin spiklenců, jejichž plány by byly stejně katastrofální, pakliže by *neuspěly*, než kdyby uspěly. Nebyli bychom pouze mouchami pod rukama rošťáků (*flies to wanton boys*).¹²⁰ Byli bychom mouchami pod rukama rošťáků, jež se zapletli do pouliční bitky a na nás doléhají nezamýšlené důsledky jejich konání (například, když jeden na druhého zaútočili sprejem proti hmyzu).“¹²¹

A tak jsou „konspirace, dokonce úspěšné konspirace, [i] v Popperově modelu naprosto možné... nejsou dokonce ani nepravděpodobné.“¹²² Pigdenův článek nabídl pečlivě strukturovanou a sofistikovanou argumentaci, ale valný ohlas pohříchu nezaznamenal. Teprve příspěvek Briana Keeleyho z roku 1999 spustil debatu v plném proudu.

Jeho velký přínos spočívá v tom, že definoval pojem *errant data*¹²³ („bludné údaje“), s nimiž „nemístné konspirační teorie“ (*unwarranted conspiracy theories*) skutečně namnoze operují. Jde o údaje či jen střípky údajů, jež podezřele vybočují z oficiální teorie. Problém je v tom, že podobně bludné údaje v sobě chová každá i ta nejlépe doložená vědecká teorie. V podobném duchu hovoří též Noam Chomsky.¹²⁴ Díky Keeleymu si také lépe uvědomíme, že někdy zkrátka a dobře „shit happens“.¹²⁵ Hledat za tímto „shit“ konspirační teorii dle

¹¹⁸ COADY, David (ed.), *Conspiracy Theories: The Philosophical Debate*, str. 170.

¹¹⁹ Za všechny ECO, Umberto, *La sindrome del complotto* in POLIDORO, Massimo (ed.), 9/11. *La cospirazione impossibile*, Padova, Cicap, 2014, str. 395.

¹²⁰ Odkaz na Shakespearova *Krále Leara*.

¹²¹ PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 7.

¹²² Ibid., str. 23.

¹²³ KEELEY, *Of Conspiracy Theories*, str. 117-120.

¹²⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=TwZ-vIaW6Bc>

¹²⁵ KEELEY, *Of Conspiracy Theories*, str. 109.

Keeleyho není na místě. Pro historiky jde o velmi užitečný poznatek. Světové dějiny zkrátka a dobře nemají svůj vnitřní racionální řád, jež jim připisovali idealističtí filozofové. Podobají se nejspíš ionescovskému absurdnímu dramatu.¹²⁶

I přes užitečný vhled do podstaty světových dějin a světa kolem nás vznáším námitku: jedná se skutečně o zdrcující argument proti konspiračním teoriím? Budu tvrdit, že nikoli – „blbá náhoda“ se může připlést do života stejně tak spořádanému daňovému poplatníkovi s dvěma dětmi a psem jako „spiklenci“¹²⁷.

V Keeleyho nanejvýš zábavné a poučné eseji nacházím další dva problémy. Jednak jednoznačně přeceňuje důvěru jakou bychom měli mít v nezávislost veřejných institucí a především svobodného tisku.¹²⁸ Jednak (a to především) je jeho závěr – i přes odvolávání se na Davida Huma – vlastně absurdní. Úspěšné konspirace sice existují, přičemž splňují všechna kritéria „nemístných konspiračních teorií“,¹²⁹ ale věřit bychom jim raději neměli. S tím se pochopitelně nelze spokojit.

Zajímavě zareagoval australský filozof Steve Clarke. I on se ke konspiračním teoriím vyslovil kriticky. Dle něj bychom neměli podléhat iluzi, již sociopsychologové nazývají *fundamental attribution error* (základní atribuční omyl). Lidé mají obecně tendenci přeceňovat vliv povahy jedince na jeho konání a nebrat v úvahu vliv konkrétní situace, v níž se nachází. Konspirační teoretikové dle Clarka podléhají tomuto klamu více než je zdravo. I přesto je jeho závěr nakonec smířlivější, než bychom čekali: „Ačkoli bychom neradi upadli do osidel základního atribučního omylu, občas nám může prospět, že se to stane jiným.“ Vždyť „konspirační teoretik příležitostně rozpozná skutečné spiknutí... jako Watergate... Nechť je tu i nadále.“¹³⁰

Rovněž Clarkova *attribution error* je velmi dobrým poznatkem, jenž vnáší nové světlo do našeho každodenního uvažování. Je to však takřka identický příběh jako „shit happens“. S Pigdenovou kritikou atribučního omylu jako takového¹³¹ sice nesouhlasím, avšak je třeba uznat, že dopad jaký má na epistemickou hodnotu konspiračních teorií jeho Coriolanus vyvrací přesvědčivě. I pakliže v atribuční omyl věřím, „[I can] still believe that some men

¹²⁶ KEELEY, *Of Conspiracy Theories*, str. 124.

¹²⁷ Slova „spiklenec“, „komplot“ atp. dávám záměrně do uvozovek. Evokují totiž příliš silně to, co si pod konspirací člověk běžně představí – zednáře v kuklách na Pražském hřbitově. Tento bod podrobněji rozvádím v kapitole „Pád Konstantinopole“.

¹²⁸ Zajímavý vhled do způsobu, jakým fungují média přináší Noam Chomsky:

<https://www.youtube.com/watch?v=suFznCHjko>

¹²⁹ KEELEY, *Of Conspiracy Theories*, str. 118.

¹³⁰ CLARKE, Steve, *Conspiracy Theories and Conspiracy Theorizing in Conspiracy Theories: The Philosophical Debate*, str. 91.

¹³¹ PIGDEN, *Complots of Mischief*, str. 12-18. Cituji z dokumentu dostupného zde:

<https://philpapers.org/rec/PIGCOM> Původně in *Conspiracy Theories: The Philosophical Debate*.

sometimes plot / because the circumstances that they face / differ from those of non-conspirators. / Not many men are tribunes of the plebs. [mínění Shakespearovy konspirátoři Brutus a Sicinius]”¹³²

II.

„Spiknutí... je v politickém životě zakořeněné, což je fakt, jenž by měl být evidentní každému, kdo se obtěžuje četbou novin nebo sledováním večerních zpráv. Proto je většina politicky vzdělaných lidí konspiračními teoretiky velkého formátu (poněvadž věří v mnoho konspiračních teorií), i přesto, že si toho většina z nich, jak se zdá, není vědoma.“¹³³ Jak doplňuje David Coady, jediný způsob jak se v takovém světě ubránit nařčení z konspiračního teoretizování je být absolutním ignorantem.¹³⁴

Ale člověk ani nemusí za konspiračního teoretika považovat každého, kdo věří v byt' jen jednu spikleneckou teorii – v tomto bodě se Pigden s Coadym liší –, aby předsudky vůči nim odsoudil jako nesmyslné, ba nebezpečné. Vzpomeňme si na invazi do Iráku. Ti, kdo Pentagon správně podezírali z plánované agrese a Sadámův údajný arzenál zbraní hromadného ničení za falešnou záminku, byli napadáni jako „konspirační teoretikové“. Ti, kdo v médiích papouškovali oficiální stanovisko vlády USA, tj. že Sadám tyto zbraně jistojistě vlastní – na základě konspirační teorie par excellence! – a chce jimi zničit planetu Zemi a možná celý vesmír, prostě a jednoduše neměli pravdu (byt' dnes sedí v čele redakcí předních amerických deníků¹³⁵).

Ne každá konspirační teorie nutně operuje s templáři a reptiliany, ne každý konspirační teoretik věří, že Elvis Presley dosud žije. Říkám často, že „pravda“ je vždycky někde mezi zprávami BBC a dokumenty na Prima Zoom. Z legrace to myslím jen napůl... Souhlasím, že „ztotožňování nesmyslných spikleneckých teorií s parafigmate konspiračních teorií je jako ztotožňování astrologie s paradigmatickým teorie pohybů vesmírných těles“¹³⁶

I přesto má v sobě spojení „konspirační teoretik“ zakódovaný pejorativní význam a působí v naší společnosti málem coby nadávka. Coady navrhuje zavést podobně slušivý

¹³² Ibid, str. 18-19. Pigden první část své eseje převedl do Shakespearovského dramatu a promluvil proti Keeleymu a Clarkovi ústy Coriolana. Filozofické pojednání, jež si i přesto uchovává argumentační vybroušenost, se tak stává nesmírně působivým a zábavným čtením.

¹³³ PIGDEN, *Complots of Mischief*, str. 28.

¹³⁴ COADY, David, *Are Conspiracy Theorists Irrational?* in *Episteme* 4 (2), 2007, str. 194.

¹³⁵ Ibid., str. 204, pozn. 8.

¹³⁶ COADY, *Introduction: Conspiracy Theories* in *Episteme* 4 (2), 2007, str. 131.

pojem i pro opačnou stranu barikády. Pro ty, jež mohou v obzvláštních případech „sledovat letadlo narážející do věže Světového obchodního centra, aniž by je napadlo, že by mohla být nějaká spojitost mezi nárazem tohoto letadla a nárazem dalšího letadla ani ne hodinu poté.“¹³⁷ Australský filozof jim po vzoru internetových fór říká *coincidence theorists* – „teoretikové náhod“. Coady však nedovede jen vtipně shazovat své intelektuální protivníky. Pronikl zároveň hlouběji do psychiky zatvrzelých odpůrců konspiračních teorií a obnažil jeden z původů jejich světónázoru: „Epistemický neduh naivity je úzce spojen s morálním neduhem zvýšené ochoty podléhat autoritám. Lidé s druhým neduhem se snaží vyhnout zodpovědnosti za své činy. Lidé s prvním neduhem se snaží vyhnout zodpovědnosti za svá epistemická stanoviska. V obou případech je zodpovědnost postoupena osobě či instituci v pozici autority.“¹³⁸

A tak na závěr vzniká prostor pro zamyšlení nad našimi osobními životy. Ať už jsou naše postoje k autoritám jakékoli, zjišťujeme nutně, že konspirace jsou prostě a jednoduše „až příliš lidské“.¹³⁹ Kolikrát jsme se ve svých životech doslechli či se stali přímo svědky „podlých zrad, konspirativních sexuálních nevěř, pečlivě vysoustružených (*crafted*) obchodních podvodů a pomluv, jež ničí životy obětí, které se o nich někdy ani nedoví.“¹⁴⁰

Politiku dělají jen lidé. *Může být vůbec jiná než jsme my?*

III.

Co nám poznatky moderních filozofů mohou prozradit o čtvrté křížové výpravě? Nepochybně víc než by se mohlo zdát.

Středověká společnost pochopitelně neznala konspirační teorie v moderním slova smyslu, poněvadž tak dalece neznala „veřejné mínění“, před jehož pranýřem by se „konspirátoři“ museli skrývat. Už vůbec neznala nezávislé zpravodajství (jsem si vědom problému pojmu „nezávislého zpravodajství“ i v naší době). Ale právě proto lze středověk bez nadsázky nazvat zlatým věkem konspiračních teorií! Tehdejší kronikář – zpravidla církevní činitel – v 99% není nezávislý, nýbrž píše na objednávku svého donátora. Naprostá většina z nich zcela subjektivně postuluje mnoho konspiračních teorií. Ostatně obě údajná „spiknutí“, jež budu diskutovat v této si nevymysleli moderní badatelé. Zprávy o nich podali středověcí

¹³⁷Ibid., str. 197.

¹³⁸ COADY, David (ed.), *Conspiracy Theories: The Philosophical Debate*, str. 10.

¹³⁹ BASHAM, 2001, str. 271.

¹⁴⁰ Ibid.

kronikáři. O benátské zradě křižácké myšlenky psal pokračovatel Viléma z Tyru Ernoul¹⁴¹ a neznámý autor *Gest Innocentii*¹⁴², o Bonifácově plánu pak Robert z Clari.¹⁴³

Označení „coincidence theorist“ sedí Quellerovi a Maddenovi jako by jim bylo ušito na míru. Nikoli náhodou rozvíjejí Villehardouinovu *teorii náhod*.

---

¹⁴¹ MAS LATRIE, Louis de (ed.), *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, Paříž, Société de l'Histoire de France, 1871, str. 343–46.

¹⁴² *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII in PL 214, sl. 131. Viz pozn. 185, 189.

¹⁴³ Viz pozn. 210.

4. „Ani jeden mezi nimi nepohrdne kulatými“

I.

Jak jsme viděli, spor o čtvrtou křížovou výpravu není zdaleka jen sporem historickým. Problematika konspiračních teorií do něj zároveň vnáší hledisko epistemologické. Následující práci můžeme vnímat též jako nastavbu filozofického sporu. Příběh čtvrté kruciáty, se všemi svými aktéry i rozličnými motivacemi nás od obecnin přivede k jednotlivostem. Ale právě a jediné z jednotlivostí můžeme opět poskládat křehký domek z karet, jímž je naše poznání.

I nad filozofickou debatou se částečně vznáší spor, jenž je nadřazen povaze „errant data“ i vrozených psychologických „omylů“ – řekli bychom spor světonázorový. Pro historickou debatu to platí dvojnásob. Celá konstantinopolská odysea s sebou nese „snad nejširší a nejdůležitější téma: přirozenost a povahu lidstva.“¹⁴⁴ Alespoň v jedné věci tedy s Quellerem a Maddenem souhlasím bezesbytku. Jde-li někde o „povahu lidstva“, ba podstatu lidské duše, může se jen stěží jednat o zbytečný spor, jak soudí Eberhard Mayer a další historikové.

Věřím, že historikové, stejně jako filozofové, se do dvou „základních táborů“ své debaty řadí vesměs na základě svého názoru na člověka jako takového. S notnou dávkou glajchšaltismu je nazvěme „idealistický“ a „cynický“. Příjezd mladého Alexia, Dandoloва slepota, prostitutky v křížáckém ležení... konkrétní argumenty, ať už vyvozené z pramenů či vycucané z prstu, hrají až sekundární roli. William James nám dokonce pomáhá pochopit, proč tomu tak je a nemůže být jinak.

II.

Snad nejceněnější teze knihy *The Fourth Crusade* se nenápadně krčí v poznámkovém aparátu. Autoři hledí ospravedlnit tolik ostouzené vůdce čtvrté kruciáty těmito slovy: „Lidská touha po prospěchu často neodporuje našim ideálům. Například vědci se nestávají horšími vědci, když si za svá díla navíc vydělají peníze a získají uznání.“¹⁴⁵

Je to silný argument. Křížáci všech stavů znali kromě pragmatické motivace jistě i upřímný náboženský zápal. O hloubce jejich víry v mnoha případech nemůže být pochyb. Otázkou však zůstává, která ze dvou představených složek lidské duše má navrch? Má navrch ideál či touha po prospěchu? Co je základ a co – řečeno s Marxem – nastavba. V okamžiku,

¹⁴⁴ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. ix.

¹⁴⁵ Ibid., str. 207, pozn. 3.

kdy se konání na základě ideálu i touhy po prospěchu shoduje – tak jak to popisují autoři – problém je alespoň zdánlivě vyřešen. Ale jak je tomu ve stěžejních, krizových okamžicích, o nichž tu bude především řeč? Tehdy, kdy se takzvaně „láme chleba“. Co převáží a určí konání člověka a může být tedy považováno za jeho *převažující* motivaci?

Jakkoli nesouhlasím s ideou třídního boje, budu tvrdit, že prim hrají materiální a mocenské ohledy. Vědec v tomto ohledu není dobrým příkladem, poněvadž vážné zasáhnutí do mocenských her mu zpravidla nehrozí.

Budeme-li se hlouběji zabývat problematikou motivace křížových tažení, je pochopitelně nutno odlišit motivaci velkých institucí a mocenských hráčů jako byla církev a vrcholní představitelé evropského feudalismu a jednotlivých křižáků. Zrovna tak je potřeba odlišit jednotlivé výpravy. Nejspecifičtějším případem je ta první, ostatní můžeme s přimhouřením obou očí zařadit do společné skupiny. První kruciáta je zároveň z hlediska motivace nejlépe zdokumentovanou a proto se většina studií věnuje převážně jí.

I přes jednostrannost a jistou povrchnost zůstává zcela průlomovou prací článek *An economic interpretation of the medieval crusades* kolektivu amerických ekonomů a historiků v čele s Gary Andersonem (neplést se slavným šipkařem).¹⁴⁶ Autoři jako první označili první křížovou výpravu bez obalu „za stěžejní událost hospodářských dějin“.¹⁴⁷ Jednoznačně zdůraznili materiální a mocenské zisky jaké z kruciát plynuly římské církvi. „Ohromné bohatství a politický vliv církve i s jejím ‚náboženským trhem‘ byly zranitelné vůči čemukoli, co znemožňovalo přístup do Jeruzaléma.“¹⁴⁸

Anderson a spol. se zaměřili na církev, ale zájem vůdců křižáckých vojsk bychom neměli upozdávovat. V moderním bádání byla převážně zdiskreditována zažitá „teorie druhých synů“. Pravdou však nepokrytě zůstává, že první křižáci se na východ vydali též z materiálních zájmů. Jejich bryskní usazování na levantské půdě nebylo dílem náhody ani okamžitého rozmaru. Baroni čtvrté křížové výpravy jako Balduin Flanderský či Ludvík z Blois se po smrti Richarda Lví Srdce neocitli v ideální situaci.¹⁴⁹ Za jeho dřívější války proti Filipu Augustovi se coby jeho vazalové¹⁵⁰ postavili do neutrálních či dokonce proanglických

¹⁴⁶ ANDERSON, Gary M. a kol., *An economic interpretation of the medieval crusades* in The Journal of European economic history 21 (2), September 1992.

¹⁴⁷ Ibid., str. 346. Jacques Le Goff by jistě nesouhlasil. S oblibou říkával, že jediným plodem křížových výprav byly meruňky. LE GOFF, Jacques, *Kultura středověké Evropy*, Praha, Odeon, 1991, str. 84.

¹⁴⁸ ANDERSON, *An economic interpretation*, 344.

¹⁴⁹ HROCHOVÁ, HROCH, *Křižáci*, str. 201; TYERMAN, *God's War*, str. 496-497. Srov. nepřesvědčivě QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 26.

¹⁵⁰ Balduin byl vlastníkem kuriózního hrabství, jež zasahovalo i do Říše. Srov. k tomu HECHBERGER, Werner (eds.), *Staufer und Welfen: Zwei rivalisierende Dynastien im Hochmittelalter*, Regensburg, Pustet, 2009, str. 162.

pozic. Krále se sebevědomí baroni nutně nemuseli bát, ale docela dobře mohli přemítat zhruba v těchto intencích: „Zvážíme-li všechna pro a proti, menší bohabojný výlet nám neuškodí.“

Izraelský ministr zahraničí Abbu Eban shrnul své zkušenosti z politiky následujícími slovy: „Všechny státy určují svou politiku ve světle vlastního zájmu a vysvětlují ji v pojmech sebeobětující altruistické morálky.“¹⁵¹ Od éry v níž úřadoval Eban, dělí středověk – coby zcela svébytnou dějinnou epochu – řada propastných kulturních, ideologických i jiných rozdílů. Věřím však, že i přes svědectví těchto vnějších jevů, ve svém *jádro* jsou všechna historická údobí stejná, zvlášť jedná-li se o povahu člověka a o politiku. Věřím, že středověký „stát“ ani církve – coby politická velmoc svého věku – se od států popisovaných hebrejským diplomatem nelišily. Proto se jen stěží mohly výrazně lišit motivace jejich vedoucích činitelů.

A co neurození – či „málo urození“ – jednotlivci? V drtivé většině případů se pomíní, že v křížáckých vojscích nebojovali zdaleka jen dobrovolníci, nýbrž se jich účastnil mnohdy nemalý počet placených žoldnéřů. Ani čtvrtá kruciáta nebyla výjimkou.¹⁵² Pravdou však zůstává, že opustit svou vlast a vydat se do tisíce kilometrů vzdálených míst, bylo pro mnoho mužů (a žen) očividně atraktivní. Proč tomu tak bylo? Uvážíme-li středověké dopravní prostředky a nástrahy jaké cestování tehdy skýtalo, může nás překvapit jak velké počty jednotlivců se nechali zlákat k přijetí kříže. „[Křížové] výpravy byly příležitostí k podniknutí válečného dobrodružství se zbožnými cíly, s možností světského zisku v nové zemi a jistotou duchovního prospěchu... Fanatik, dobrodruh, podnikavý kupec, dlužník, nevolník, vydědělec, ti všichni v křížové výpravě našli vítanou možnost si polepšit.“¹⁵³ Jak správně vyvozuje Norman Housley: středověký rytíř se nemusel vzdát válčení a zároveň dosáhnout spásy.¹⁵⁴ To byla win-win situation. K tomu připočteme, že středověký člověk – zejména ten nemajetný – cestoval rád, ba byl cestováním posedlý. Kristova slova „zanech všecko a následuj mě“ mu nepřestávala znít v uších.¹⁵⁵ A po ruce byla ještě jedna krajně praktická výhoda. Ze svědectví trubadúrů jako byl i účastník čtvrté kruciáty Conon z Béthune vyplývá, že „žádný jiný úspěch mohl rytíři získat takový úspěch u dámy, jako přijetí kříže.“¹⁵⁶

Anderson a spol. v rámci motivace zdůraznili především význam křížáckého odpustku.¹⁵⁷ Nemalou roli hrála touha po kořisti z dobytých území a zejména, jež se tak pěkně

¹⁵¹ DURMAN, Karel, *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938-1991*, Díl I., Praha, Karolinum, 2004, str. 7, pozn. 2.

¹⁵² TYERMAN, *God's War*, str. 525.

¹⁵³ NEWHALL, Richard podle ANDERSON, *An economic interpretation*, 339.

¹⁵⁴ HOUSLEY, *Contesting*, str. 86.

¹⁵⁵ Podle LE GOFF, *Kultura*, str. 145. „Křížáci všech odstínů... [stěhují] se s lehkým srdcem z vlasti, neboť sotva jakou vlast mají.“ (ibid.)

¹⁵⁶ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 4.

¹⁵⁷ ANDERSON, *An economic interpretation*, str. 356.

odráží v bojovém pokřiku z legendární bitvy u Dorylaea (1097): „Stůjte pevně všichni pospolu a věřte v Krista a vítězství Svatého kříže. Dnes, dá-li Bůh, dobudeme velkou kořist.“¹⁵⁸

Hovoří se někdy o „křižáckých“ rodinných tradicích. Ty hrály jistě velkou roli, obzvláště v době, kdy rod byl jednotkou a mírou všeho. Ale kupř. u dvou po sobě následujících velitelů čtvrté kruciáty šlo dokonce o velmi současné, naléhavé zájmy. Bratři Bonifáce z Montferratu i Thibauta ze Champagne vládli Zamoří ještě před několika málo lety. U Bonifáce k tomu připadaly nároky – alespoň teoretické – na Soluňské království. Jejich jména tedy na východě neměla vynikající zvuk jen kvůli jakési slavné, ale špatně uchopitelné historii. Tušili správně, že východ pro ně skýtá pozoruhodné šance.

III.

Již v průběhu tažení vojska na Jeruzalém (1098) začali křižáci zakládat nové feudální státní útvary. Jako první se svého panství ne zrovna gentlemanským způsobem zmocnil Balduin z Boulogne. Vzhledem k tomu, že jedním z proklamovaných cílů první kruciáty byla pomoc východním křesťanským bratrům, Balduinovo počínání nám osvětluje jak moc se realita lišila od ideálu. Arméni žijící v okolí Edessy, kam Balduin zamířil byli křesťané monofyzitského vyznání. Rovněž jejich vládce Thoros byl křesťan, avšak vyznání ortodoxního. Balduin nejdříve docílil toho, že byl prostřednictvím i na tehdejší poměry poněkud groteskního rituálu – nahý se třel hrudí o hrud' svých nových rodičů¹⁵⁹ – Thorosem adoptován. Jejich „spoluvladaření“ trvalo přesně měsíc. Následně Balduin využil nevraživosti mezi oběma odnožemi křesťanské víry – monofyzitismem a ortodoxi a svého nového „otce“ vydal povstalým Arménům napospas. Thoros byl roztrhán rozběsněným davem a Balduin se začal zvát hrabětem z Edessy. Tak vznikl první křižácký stát v Levantě.

Když frankové dobyli Jeruzalém, vyvraždili všechny jeho obyvatele včetně křesťanů. Ulicemi sice jistě neteklo krve po kolena ani po kotníky jak obrazně praví kronikáři,¹⁶⁰ ale byl

¹⁵⁸ podle HOUSLEY, *Contesting*, str. 90.

¹⁵⁹ RUNCIMAN, Steven, *A History of the Crusades*, Vol. I., Cambridge, Cambridge University Press, 1987 (1. vyd. 1951), str. 205 logicky předpokládá, že rituál byl určen k adopci malého dítěte.

¹⁶⁰ Maddenův známý článek na toto téma se vlastně trochu mýlí účinkem, poněvadž každému zdravě uvažujícímu člověku, musí být jasné, že kronikáři psali obrazně. Přesto jde o zábavné – a z biologického hlediska poučné – čtení: „Surprisingly, with all of this discussion of rivers, streams, or pools of blood, no one has ever attempted to discern whether such things are within the realm of physical possibility. Although we are dealing with an episode of bloody horror, we are also dealing with basic measurements that can be evaluated... Temple Mount is a largely open area measuring 144,000 square meters. It would require the blood of almost three million people to

to masakr jaký otrásl i otrlými válečníky feudální Evropy. Moci se nyní ujali výlučně křesťané latinského vyznání. Jejich východní „bratři“ se v jejich státech těšili větší perzekuci než za Seldžuků i Fátimovců. Když se Saladinovi podařilo ve jménu džihádu shromáždit levantské muslimy a zahájit své triumfální tažení, vítali ho jako osvoboditele.¹⁶¹ Mnoho z těch, kteří za čtvrté křížové výpravy zběhli od hlavního vojska, poněvadž se jim „příčilo útočit na křesťany“¹⁶² nakonec v Palestině svaté věci pomohla pouze tím, že se zapojila do bojů křesťanské Antiocheje s křesťanskými Armény.¹⁶³ Po dobytí Konstantinopole navíc značná část z nich, provázena usedlými křižáky ze Sýrie, přitáhla do Řecka, aby se podílela na porcování byzantského lva!¹⁶⁴ Jejich předchozí dezerce z důvodu odmítnutí útoku na křesťanské spolubratry se pak jeví v docela jiném světle.

Ani mír mezi latinskými barony v Levantě netrval dlouho. Již roku 1108 bojují krvavě mezi sebou Tankred z Lecce a koalice Balduina z Bourcq s Joscelinem z Courtenay. Neváhají se přitom proti sobě navzájem spolčovat s okolními Muslimy – Aleppem, resp. Mosulem –, oním symbolem všeho zla. Podobná střetnutí se budou opakovat a provázet dějiny křižáckých států až do neslavného konce.

IV.

„A když tam přijeli [baroni], sesedli z koní a šli jim naproti [jiným baronům]. Když je pak ti druzí uviděli, sesedli z koní a šli jim naproti. Baroni jim padli k nohám, plakali a prohlásili, že neodejdou, dokud jim ti druzí neslíbí, že se od nich neoddělí.

Jakmile to tamti viděli, pocítili velkou lítost a přemohl je pláč[.]“

Těmito slovy popisuje Villehardouin události na ostrově Korfu, kde došlo k dočasnému rozštěpení křižáckého vojska na dvě frakce. Přisuzovat podobně vypjaté chování mužům, jejichž život sestával profesně ze zabíjení lidí a ve chvílích volna ze zabíjení zvěře po lesích, bylo ve středověku běžné. Moderní čtenář by však měl k podobným výjevům

---

fill it to ankle-depth. And, although Jerusalem's streets are narrow, it would still likely require at least an additional one million to fill those. These are fantastical numbers, clearly impossible. Modern descriptions of crusaders wading through streets of blood turn a historical massacre into little more than a cartoon. The blood that was spilled in the massacre of Jerusalem was real; the rivers of it that course down the pages of modern newspapers and popular books are not.” MADDEN, Thomas F., *Rivers of Blood: An Analysis of One Aspect of the Crusader Conquest of Jerusalem* in Revista Chilena de Estudios Medievales 1, 2012, str. 34, 37.

¹⁶¹ HROCHOVÁ, HROCH, *Křižáci*, str. 189-90.

¹⁶² QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 61.

¹⁶³ Ibid., str. 94.

¹⁶⁴ „V nadcházejícím období dorazila velká výprava ze syrské země a těch, kdo opustili vojsko a vydali se do jiných přístavů.“ Villehardouin, odd. 70, str. 85.

přístupovat s rezervou. Jelikož Queller s Maddenem čtou podobná literární topos doslovně, v jejich podání křižáci vzlykají při každé příležitosti a „zmítají se mezi zbožností a ctností“¹⁶⁵ až na hranici hysterie. Člověku se nutně vkrádají do mysli slova Miloše Kopeckého: „Neberte to prosím doslova, je to báseň.“¹⁶⁶ Ostatně středověk znal i jinou poezii než trubadúrské erupce kurtoazní lásky a oddanosti. Jen namátkou několik veršů ze satiry *Viri fratres servi dei* (původem ze středověkých Čech), již Radovan Krátký příznačně přeložil slovy *Lest a podvod vládnou všude*. O králích a vévodech básník konstatuje, že „ani jeden mezi nimi / nepohrdne kulatými. / Pro peníze nedbá práva, / Přeje tomu, kdo mu dává.“ Staletí mrtvý autor dochází k závěru, že „jestliže bůh nezakročí, / prašpatně svět jednou skončí.“¹⁶⁷

Prašpatných věcí se stalo víc než dost, ale ani rok 2012 nám zatím vykoupení nepřinesl.

---

¹⁶⁵ ANGOLD, Michael, *The fall of Constantinople, 1204: Byzantium, the fourth crusade and its consequences*, Harlow, Longman. 2003, str. 71.

¹⁶⁶ Pořad Českého rozhlasu *Básník mého srdce*. Připravil Rudolf Matys. Díl II., 1982, 5° 26°.

¹⁶⁷ MERTLÍK, Rudolf, KRÁTKÝ, Radovan (ed.), *Písň žáků darebáků. Výbor ze středověké poesie žakovské*, část 2., Praha, Melantrich, 1951, str. 24-32.

5. Jak poutníci zabloudili

5.1 Zranitelný podnik

Cisař Jindřich VI. patří neprávem mezi dějinami pozapomenuté postavy. Na vině je příliš dlouhý stín, vržený z jedné strany jeho otcem, z druhé jeho synem. Otcem, který tak slavně i neslavně válčil v Itálii a synem, jemuž se již ve středověku přezdívalo *stupor mundi*. Tento stín zastírá oči zdaleka nejen laikům. Přitom Jindřich VI. opakovaně prokázal, že byl snad ještě obratnějším diplomatem a ambicióznějším politikem než jakým byl jeho otec. Jeho zraky mířily daleko, snad nejdál, kam se kdy jakýkoli západní císař odvážil pohlédnout. Jindřich neměl v plánu nic menšího než destrukci Byzantské říše a zahrnutí Jeruzalémského království do štaufské mocenské domény.¹⁶⁸

Jedním z Jindřichových korunních projektů měla být říšská křížová výprava. Situace na předním východě se k tomu jevila být více než příznivou, neboť po Saladinově smrti roku 1193 vypukly v ajjúbbovské dynastii prudké boje o trůn. V té době však Jindřichova agenda zahrnovala palčivější problémy. Nejdřív bylo třeba stabilizovat svou pozici na domácí půdě. První kontingent vojska se proto vydal na východ až roku 1197. Lodě poskytl Jindřichův tradiční spojenec Pisa, po boku mu však velmi pravděpodobně stály též Benátky (!).¹⁶⁹ Vzhledem k budoucím událostem let 1201-4 je to nanejvýš pozoruhodná skutečnost, již mnoho historiků opomíjí.¹⁷⁰

Ajjúbovské panství nebylo císařovým prvním a jediným cílem. Jindřich se nijak netajil tím, že jeho úmyslem je podmanit si Byzantskou říši.¹⁷¹ Mj. po Alexiovi požadoval okamžité odstoupení řeckých území od Drače až po Soluň, na něž měl na základě normanských zisků z osmdesátých let právo.¹⁷² To k čemu málem došlo před osmi lety, mělo být úspěšně dovedeno do konce roku 1198. Byl to další z řady křížáckých plánů na dobytí východořímské metropole,¹⁷³ tentokrát však dopředu cílevědomě plánovaný a formovaný zřetelnou velmocenskou ambicí.

Byť o císařových jednáních s Celestýnem III. nevíme mnoho,¹⁷⁴ je evidentní, že se Jindřich pontifika zpočátku snažil pro svůj plán získat.¹⁷⁵ Jakkoli lákavá však vidina církevní

¹⁶⁸ NORWICH, John Julius, *A History of Venice*, Penguin Books, 2012 (1. vydání 1983), str. 125.

¹⁶⁹ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 24.

¹⁷⁰ Srov. kap. „Slepý loďivod“.

¹⁷¹ PL 214, sl. 1125; STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 23.

¹⁷² NICOL, *Byzantium*, str. 118.

¹⁷³ Viz kap. „Stará vesta“.

¹⁷⁴ NAUMAN, Claudia, *Der Kreuzzug Kaiser Heinrichs VI.*, Frankfurt am Main, Lang, 1994, str. 86.

¹⁷⁵ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 23.

unie pod patronátem sv. Petra byla, papež se takto rozpínající se štaufské moci zalekl. Byly to ryze pragmatické důvody, jež vedly „pána starého Říma“, aby Jindřicha „držel vší moci na uzdě“ (Niketas Choniates).¹⁷⁶

Osud měl ale se všemi zúčastněnými docela jiné plány. Roku 1197 zemřel jak císař, tak papež a politická mapa Evropy se takřka přes noc proměnila k nepoznání. Jako Inocenc III. dosedl na svatopetrský stolec kardinál Lotario dei Conti di Segni, dle mnohých nejvýraznější středověký papež vůbec, odhodlaný štaufskou moc smrtelně ochromit. Bezprostředně po svém nástupu vyhlásil novou křížovou výpravu, jež naopak měla svým návratem k papežské organizaci navázat na původní podnik z roku 1095, jenž byl ostatně jako jediný úspěšný. Ostrá polemika s Jindřichovým císařským podnikem (jenž technicky vzato stále probíhal!) je do očí bijící.

Inocencem vyhlášená kruciáta však hrozila absolutním fiaskem. Na papežovo volání neodpověděl prakticky nikdo.¹⁷⁷ Na vině byla nepochybně též všeobecná evropská válka mezi Štaufy a francouzským králem na jedné, a Angličany podporujícími říšskou opozici na druhé straně. Za takové situace se nikomu na riskantní podnik do zámoří dvakrát nechtělo. Ani verbování jistě pozoruhodného kazatele Fulka z Neuilly nemělo patřičný efekt, neboť promlouval pouze k prostému lidu, jenž však v tomto směru připomínal elektromagnet. Pro křesťanskou věc se sice rychle nadchl, ale jeho nadšení zrovna tak svižně vyhaslo. A na náročnou a nákladnou výpravu do Svaté Země beztak neměl prostředky. Fulkův reálný význam pro čtvrtou křížovou výpravu považuji oproti Quellerovi s Maddenem¹⁷⁸ za mizivý a jeho velebení křesťanskými kronikami¹⁷⁹ za líbivé topos. Ostatně sami autoři odkazují na kázání Petra Poustevníka, ale tím jen potvrzuje podobné hodnocení, poněvadž moderní bádání Petrovu osvětovou činnost z konce 11. st. nepovažuje za nikterak zásadní.¹⁸⁰ Stěžejní zlom událostí nastal až v listopadu 1199 s rytířským turnajem, jenž na svém hradě Écry pořádal champagneský hrabě Thibaut. Při té příležitosti přijal kříž a jeho příkladu následovali mnozí účastníci klání. Oproti starší literatuře Queller s Maddenem dokládají, že Fulko na tomto

¹⁷⁶ Podle NAUMAN, *Der Kreuzzug*, str. 89 + pozn. 360.

¹⁷⁷ BECKEDORF, Hermann in *Byzanz*, Frankfurt am Main, Fischer, 1973, str. 303.

¹⁷⁸ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 2-3.

¹⁷⁹ Villehardouin, odd. 1, str. 23: „Vězte, že tisíc sto devadesát sedm let po vtělení našeho Pána Ježíše Krista... žil ve Francii svatý muž, který se jmenoval Fulko... [začal] v okolních zemích kázat o Bohu. A náš pán pro něj učinil mnoho zázraků.“ Clari, odd. 1, str. 127: „V časech, kdy... od vtělení uplynulo tisíc dvě stě a tři nebo čtyři roky, žil kněz jménem mistr Fulko... mnoho lidí ho následovalo, neboť byl tak moudrý, že Pán Bůh pro něj činil velké zázraky.“

¹⁸⁰ MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, str. 57-58.

turnaji nejspíš vůbec nebyl,¹⁸¹ čímž bezděky opět přispívají k uměřenějšímu hodnocení kazatelova významu.

Zdálo se, že papežova prestiž, ošklivě poraněná nulovou odezvou na jeho apel k novému *peregrinatio*, je zažehnána. Modernímu čtenáři známému všech následujících událostí se to nutně musí jevit v značně tragikomickém světle. Inocencovy potíže navíc nebyly u konce. Čekalo ho nelehké rozhodování. Čtvrtá křížová výprava nutně potřebovala odpovídající flotilu, již mohly poskytnout pouze italské námořní republiky. Pisa a Janov, jež se nacházely v další etapě svého staletého zápasu, na papežovu výzvu k míru nereagovaly a byly proto kúrií označeny za „inimicos pacis“. V úvahu tedy připadala pouze Republika Svatého Marka.

Baroni v čele s Thibautem ze Champagne se někdy v létě 1201 sešli v Compiègne, aby se smluvili na detailech. Do Benátek bylo vysláno 6 poslů v čele s Geoffroyem de Villehardouinem. Po jiném setkání mocných, jež se na stejném místě odehrálo o sedm století později, podařilo se německé delegaci uzavřít nešťastnou Versaillskou smlouvu. Ani jejich středověcí předchůdci si v Benátkách nevedli lépe. Obě tyto smlouvy měly mít zásadní význam na vývoj budoucích událostí. Podle Quellera s Maddenem tkví právě v „přecenění počtu křižáků a nikoli v Benátské či štaufské zradě“¹⁸² kámen úrazu čtvrté křížové výpravy. Těžkosti vyplývající ze smlouvy skutečně sehrály stěžejní roli v dramatu čtvrté křížové výpravy, ale spíše jako katalyzátor a vhodná záminka ke sledování vlastních zájmů ze strany některých čelních představitelů výpravy.

Soudobí kronikáři se liší v údajích o papežově reakci na Benátskou smlouvu. Není proto překvapením, že shoda nepanuje ani mezi moderními historiky. Zatímco Villehardouin píše, že papež dokument potvrdil „velice rád“,¹⁸³ *Gesta Innocentii*, obecně rovněž považované za spolehlivý pramen, svědčí o opaku. Queller s Maddenem připouštějí pravdivost *Gest*, přičemž se jejich verzi nepřesvědčivě snaží uvést do souladu s Villehardouinem.¹⁸⁴

Inocenc očividně již nyní choval jisté podezření. Enricu Dandolovi zaslal na začátku května 1201 dnes bohužel ztracený list. V něm měl výslovně zakázat útok na jakékoliv křesťanské město.¹⁸⁵ Tato poněkud podezřelá informace od jeho životopisce, připisující svému hrdinovi málem všestekné schopnosti je podepřena pozdějším papežovým listem dóžeti:

¹⁸¹ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 3.

¹⁸² Ibid., str. 45.

¹⁸³ Villehardouin, odd. 5, str. 27.

¹⁸⁴ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 19-20.

¹⁸⁵ „Ipse vero, quod futurorum esset praesagens, caute respondit quod conventiones illas ita duceret confirmandas, ut videlicet ipsi Christianos non laederent[.]” *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII in PL 214, sl. 131.

„per litteras nostras, quas ad audientiam tuam et Venetorum credimus pervenisse, curavimus districtius iuhibere, ne terras Christianorum invadere.“¹⁸⁶

Inocenc nepochybně myslel na Zadar, tj. „terras regis ipsius“ (míněn král uherský).¹⁸⁷ Benátky během devadesátých let na dalmatské město opakovaně neúspěšně zaútočili a o Dandolových úmyslech se tedy nebylo těžké dovítit. Formulace je však nápadně široká a nelze se ubránit dojmu, že Inocenc měl skutečně na mysli též Konstantinopol. Dle Umberta Eca „je krásné, že v každodenním životě není nic průhlednějšího nad komplot a tajemství“, které vždy „dříve nebo později vyjde na světlo“.¹⁸⁸ To by podpořilo myšlenku, že již nyní existoval samostatný benátský „komplot“, o kterém by měl možnost se papež dozvědět. Je to zvláštní, poněvadž takový „komplot“ se ještě nyní – jak si ještě ukážeme – nejeví pravděpodobným.

Ať tak či onak, dle autora *Gest* Benátčané odmítli tuto papežovu podmínku respektovat, z čehož kronikář poukazuje na jejich nekalé záměry.¹⁸⁹ Potenciální tendenčnost je v tomto případě sice bez debat, každopádně údaj z toho, co o chování Serenissimy vůči Římu víme, nikterak nevybočuje. Vzpomeňme si, že Enrico Dandolo později dokonce odmítne akceptovat Pietra Capuana jako papežského legáta a vykáže ho z Benátek. Není tedy žádný důvod Inocencovu životopisci nevěřit. Myšlenka na výpravu proti Zadaru či dokonce Konstantinopoli ještě sice nemusela nabýt konkrétní podoby, ale Dandolovou myslí již nepochybně musela prokmitnout. Odtud odmítnuté garance.

Evidentní je, že Inocenc nebyl v pozici, kdy by si mohl vybírat. Pyšná Serenissima, známá důsledným prosazováním vlastních zájmů mu jistě nevyhovovala, ale prestiž Svaté stolice další poskvrnu v této tolik citlivé věci už prostě nesnesla. A žádná jiné loďstvo srovnatelné velikosti beztak nebylo k dispozici. Papežovi nemohla konvenovat ani volba Bonifáce z Montferratu do čela křížáckého vojska pro jeho blízkost i osobní přátelství s Filipem Švábským. Vzpomeňme si, že původní idea Inocencova *passagia* byla „antivýprava“ proti výpravě štaufské. Jako by toho nebylo málo, Bonifáce jako první „nominoval“ Filip II. August, jenž byl s papežem již dlouho ve při kvůli svému rozvodu s Ingeborgou Dánskou i podpoře štaufské věci. Tyerman, jako mnozí před ním, se již k těmto podivuhodným okolnostem Bonifácovi volby staví krajně podezřívavě. „Celou epizodu prostupuje nádech spiknutí. Možná, že Villehardouin hrál větší roli než byl ochoten

¹⁸⁶ Dopis z 25. 2. 1204, PL 215, sl. 301-2.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ ECO, *La sindrome*, str. 396.

¹⁸⁹ „Veneti autem confirmationem [srov. pozn. 185] sub hoc tenore recipere noluerunt. Unde pro certo conjicitur qualis fuerit eorum intentio, per effectum operis postea declarata.“ *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII in PL 214, sl. 131.

připustit.“¹⁹⁰ Filipovu angažovanost bych nepodceňoval, o Villehardouinově aktivní roli v této věci můžeme však pouze spekulovat.

Inocenc byl každopádně bezbranný. Nechtěl-li kromě své prestiže ohrozit vlastní realizaci podniku, nezbývalo mu než stav věci přijmout. „*Jeho*“ křížová výprava se mu vymkla z rukou dávno předtím než byla odkloněna na Konstantinopol. Vlastně už v době, kdy na jeho volání za záchranu Svaté země nikdo neodpověděl. To, že Enrico Dandolo s papežským legátem Pietrem Capuanem nejednal právě v rukavičkách (tomuto nešťastnému otloukánkovi čtvrté křížové výpravy již předtím pohrozil Richard Lví Srdce kastrací)¹⁹¹ bylo už jen názornou ilustrací tohoto stavu věci.¹⁹²

5.2 Starý příběh

Historikové zpravidla zmiňují, že plán na dobytí Konstantinopole měli Štaufové už v minulosti.¹⁹³ To je záhodno upřesnit. Tento záměr v sobě totiž nechoval jen Barbarossa a Jindřich VI. Podobná iniciativa objevila se v průběhu *všech* křížových výprav bez výjimky (!). Už roku 1096 navrhoval Bohemund z Taranta¹⁹⁴ vzít město útokem. Gottfried z Bouillonu (nezávisle na Bohemundovi) následujícího ledna dokonce vskutku oblehl císařský palác Blachernai. Anna Komnéná napsala, že vůdci první křížové výpravy (s nimiž se osobně setkala) „měli postranní úmysl doufajíce na své cestě uchvátit hlavní město [Konstantinopol], coby *přirozený důsledek své výpravy*“ [kurzíva moje].¹⁹⁵ Jakkoli je od doby osvícenství v západní historiografii populární připisovat těm narativním pramenům byzantské provenience, jež vyslovují kritický názor vůči svým západním sousedům, mírnou až krajní zaujatost,¹⁹⁶ o pravdivosti Anniných slov svědčí zmíněné i budoucí události.

Bohemund se v budoucnu dokonce pustí do organizování křížové výpravy namířené výlučně proti Byzantské říši,¹⁹⁷ a bude přitom dokonce podporován od samotného papeže Paschalise II.¹⁹⁸ Křížová výprava se skutečně vydá na cestu, byť nakonec zcela ztroskotá a

¹⁹⁰ „A whiff of conspiracy hangs over the whole episode...“ TYERMAN, *God's War*, str. 518.

¹⁹¹ TYERMAN, *God's War*, str. 496.

¹⁹² NORDEN, str. 14-15.; STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 31; *Gesta Innocentii*, odd. LXXXIII in PL 214, sl. 131.

¹⁹³ Např. NICOL, *Byzantium*, str. 412.

¹⁹⁴ Historická literatura ho tak překřtila, byť tento přídomek žádný z pramenů nepoužívá a současníci ho tak tedy očividně neoznačovali. Doloženo je jméno Bohemund z Bari. MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, str. 62.

¹⁹⁵ Podle HOUSLEY, *Contesting*, str. 77.

¹⁹⁶ Srov. např. DAVIES, *The Vanished Kingdoms*, str. 314-317.

¹⁹⁷ BALARD, Michel in *Encyklopedie středověku*, Praha, Vyšehrad, 2014, str. 61.

¹⁹⁸ COGNASSO, *Bisanzio*, str. 380; NORDEN, I. část, str. 15.

učiní tak tečku za Bohemundovou hvězdnou kariérou. Tento „nejdivočejší, nejctižádostivější, nejbezohlednější, ale asi také nejchytřejší z vůdců první křížové výpravy“¹⁹⁹ zemře v Itálii zcela zapomenut a Byzanci tak na dlouhou dobu zmizí nejzapřísáhlejší nepřítel.

Ale ve vojsku Ludvíka VII. (1147) se rovněž objeví hlasy nabádající k dobytí města. Jejich čelním představitelem byl biskup Godefroi z Langres.²⁰⁰ Za třetí křížové výpravy se do sporů s císařem dostane sám Friedrich Barbarossa. Bude svému císařskému protějšku hrozit dobytím města a 16. listopadu 1189 nechá synu Jindřichovi odeslat velmi výmluvný dopis. Jindřich má dorazit na Bospor s válečnou flotilou. Není pro nás bez zajímavosti, že loď mu má poskytnout dokonce samotná Serenissima – o reakci Rialta však není nic známo.²⁰¹ Není se co divit, vztahy Benátek s Konstantinopolí byly za vlády císaře Isáka II. dočasně velmi dobré a dóže Orio Mastropiero měl tedy stěžejní motivaci se v tomto směru angažovat.

Při této příležitosti se rovněž znovu vynořila myšlenka na křížovou výpravu určenou „exkluzivně“ pro Byzantskou říši. Císař Jindřichovi v dopise sděluje své přání, aby papeže přiměl ke kázání kříže proti Konstantinopoli. Protentokrát ještě vše dopadne smířlivě. Jindřich VI. však na otcovo někdejší přání v budoucnu ještě naváže.²⁰² Před touto hrozbou se císař Alexios bude muset vykupovat takzvaným Alamanikonem, tj. doslova „německou daní“.²⁰³

Agrese vůči Konstantinopoli měla tedy v křížáckém hnutí úctyhodnou tradici. Už od doby první křížové výpravy považovali západní rytíři Byzanc za „neméně zapřísáhlého nepřítele kříže nežli pohany“. Zejména silně působila na západoevropského křížáka zkušenost z doby Barbarosovy. Isákov „zrádné“ spolčení se Saladinem do mysli západních křížáků definitivně vepsalo jedenácté přikázání: Svatá země nemůže být zachráněna, dokud bude existovat Byzantská říše.²⁰⁴ Důvody, jež nakonec křížáky v jednotlivých případech od vážnějšího pokusu o dobytí města odradily, se lišily. Nikdy však nešlo o jejich „křesťanské svědomí“. Konstantinopol byla obrovským městem s monumentálními hradbami, jež v křížácích vzbuzovaly obdiv až posvátnou hrůzu. Rozlohou připomínala západním rytířům spíš celé hrabství nežli město (resp. to, co jako „město“ znali z Francie či Říše). Vážný pokus o pokoření Theodosiových hradb si vyžadoval nejen pozemní vojsko s obléhacími stroji, ale také značně početnou flotilu, která by zaútočila na Achillovu patu konstantinopolské obrany – úsek hradb podél Zlatého rohu. Právě takovou flotilu, jakou mohla nabídnout pouze čtvrtá křížová výprava. Platnost takové strategické úvahy dokazuje výsledek prvního útoku na město

¹⁹⁹ MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, str. 91.

²⁰⁰ Ibid., str. 129.

²⁰¹ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 29.

²⁰² Jindřichovu křížovou výpravu jsem pojednal v kapitole „Zranitelný podnik“.

²⁰³ NICOL, *Byzantium*, str. 118; van AALST, CIGGAAR, *The Latin Empire*, str. 13.

²⁰⁴ NICOL, *Byzantium*, str. 115.

z července 1203. Zatímco Benátčané ze svých galér a transportních lodí dokázali zdolat hradby a proniknout do města, pozemní útok na město naprosto selhal.²⁰⁵

Svůj výčet jsem omezil na křížové výpravy. Agrese (či alespoň agresivní plány) vůči Konstantinopoli se však na západě křížáckým hnutím zdaleka nevyčerpávaly. Především normanského krále lze přičíst mezi tradiční a nikdy neselehávající nepřátele východního císařství. Když biskup z Langres tlačil na Ludvíka VII., aby vzal hradby metropole ztečí, jistě jeho slovům přidala na vážnosti skutečnost, že ve stejnou dobu na Byzanc ze západu zaútočil Roger II. Jeho tažení dosáhlo značných úspěchů, normanská flotila obsadila Korfu a vyplnila hospodářsky klíčové přístavy Korón a Modón. Do Itálie byly z Korinthu a Théb odvezeni přádelníci a s nimi i tolik cenné know-how na výrobu bavlny.²⁰⁶ Další velký útok na Byzanc podnikli Normané roku 1185. Tentokrát se jim podařilo dobýt Soluň, ale jejich následné tažení na hlavní město poznamenal naprostý nedostatek disciplíny. Ještě těsně před svou smrtí (1197) bude *ammiratus ammiratorum* Margaritus z Brindisi poněkud potřeštěně žádat francouzského krále, aby ho jmenoval byzantským císařem.²⁰⁷

Většině účastníků čtvrté křížové výpravy – i přes rozpaky z další změny trasy plavby – jistě nebylo zatěžko vidět v Byzanci, tomto „nemocném muži Evropy“,²⁰⁸ nepřitele pravých křesťanů. Obzvláště byl-li jejich náboženský zápal patřičně přiživen vyhlídkou odpovídající materiální kořisti.

5.3 Vánoční dárek

I.

V únoru 1202 dorazil do Říma byzantský princ Alexios, syn oslepeného císaře Isáka II. Angela, s naléhavou prosbou. Žádal od papeže pomoc ve své snaze o zisk byzantského trůnu.²⁰⁹ To nebyla náhoda. Vánoce roku 1201 strávil Alexios na dvoře Filipa Švábského v Haguenau.²¹⁰ Byl členem širší rodiny, poněvadž jeho sestra Irena byla Filipovou manželkou.

²⁰⁵ Villehardouin, odd. 35-6, str. 51-3.

²⁰⁶ BECKEDORF in *Byzanz*, str. 277.

²⁰⁷ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 25.

²⁰⁸ BALARD in *Encyklopedie středověku*, str. 61.

²⁰⁹ PL 214, sl. 1123-5. Pro citaci in extenso viz ponámku 232.

²¹⁰ V Clariho podání vypráví Bonifác z Montferratu baronům své osobní zážitky: „Pánové, minulý rok o Vánocích jsem pobýval v Německu na dvoře pana císaře. Tam jsem viděl mládence, který byl bratrem ženy německého císaře.“ Robert z Clari, odd. 17, str. 137. Pro úplnou citaci viz Úvod, podkap. „Prameny“, odd. „Robert z Clari“.

Oslepený císař s Irenou i přes své věznění udržoval čilou korespondenci. Nabádal ji k tomu, aby přiměla Filipa k pomoci svému tchánovi i Alexiovi a Irena na tyto výzvy odpovídala.²¹¹ Poté, co Alexios utekl, zamířil si to v doprovodu Filipových vojáků přímo na štaufskou falc do Haguenau.²¹²

Datum Alexiova příjezdu na západ bylo kdysi jedním z klíčových argumentů proti teorii švábského komplotu. Pakliže by se princ na západ dostal až roku 1202, neměl by již údajně na žádné komplotování čas. Ještě v 10. vydání Mayerovy *Geschichte der Kreuzzüge* čteme, že „tuto otázku nelze spolehlivě rozřešit“.²¹³ To svědčí však pouze o tom, že Mayer nečetl dostatečně pečlivě Quellerovu a Maddenovu knihu, byť ji uvádí v seznamu literatury. V ní se totiž výmluvně píše: „Otázka... je nyní uzavřena: bylo to roku 1201.“²¹⁴

V Haguenau na Vánoce nebyl jen Filip s Alexiem, ale také Bonifác z Montferratu, nyní už oficiální vůdce čtvrté křížové výpravy.²¹⁵ Rod markýzů z Montferratu byl ve východním Středomoří zainteresován více než jakýkoli jiný západoevropský dům. Není řeč jen o Svaté zemi, ale též o Byzanci, kde se jeden z Bonifácových sourozenců stal obětí intrik řecké politiky a druhému byly neprávem upřeny zásluhy za hrdinskou obranu Konstantinopole.²¹⁶

Není těžké se domyslet, o čem si tyto tři pánové mohli povídat. Alexios byl mladý a podle všech indicií dost hloupý, zároveň ho však poháněla značná ctižádost.²¹⁷ Bonifác byl postarší muž z rodu dobrodružných dobyvatelů s proklamovaným nárokem na Soluňské panství. A konečně Filip Švábský byl neuznaný římský král, jejž papež nedávno exkomunikoval. Jestliže argumentem Nordena a jeho následovníků je tvrzení, že Filip měl na

²¹¹ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 34.

²¹² Na jejím místě stojí dnes domov důchodců. Na dřívější rezidenci odkazuje pouze „Štaufská stéla“ v zahradě.

²¹³ MAYER, *Geschichte*, str. 237.

²¹⁴ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 321. Alexiův příjezd na západ popisuje Villehardouin, odd. 15, str. 34. Z jeho slov přesnou dataci vyvodit nelze. Pro většinu badatelů však bylo rozhodující, že maršálek o princově příjezdu hovoří v bezprostřední souvislosti s křížáky blížícími se již k Benátkám (tedy pravděpodobně jaro 1202): „Ten syn [Alexios] unikl z vězení a uprchl na lodi až do přímořského města, které se nazývá Ancona. Tam se vydal k německému králi Filipovi, který si vzal jeho sestru za manželku. Přijel do Verony v Lombardii, ubytoval se ve městě a připadl na mnoho poutníků a lidí, kteří odcházeli do války.“ Takové čtení však bylo podrobeno přesvědčivé kritice. Stěžejní argument přednesený Gabrielem Hanotauxem se týkal konkrétní formulace v Inocencově dopise Alexiu Angelovi, a sice přesného významu slova „olim“ ve frázi „quod praedictus Alexios *olim* ad praesentiam nostram accedens“ [kurzíva moje]. PL 214, sl. 1124. Hanotaux poukázal na to, že toto slovo – nejlépe přeložitelné jako „kdysi“ – nepochybně odkazuje k již delší dobu vzdálené minulosti.

²¹⁵ Viz pozn. 210.

²¹⁶ Poněkud anekdoticky Clari, odd. 33, str. 147-9: „Jakmile se markýz ocitl se svým šikem před branami, císař ho opustil a dal za sebou zavřít brány... Jak se blížili, pobídl Vranas [řecký vzbouřenec – pozn. aut] koně ostruhami a předjel všechny své bojovníky nejméně o to, co by kamenem dohodil, aby se s markýzovým šikem střetl co nejdříve. Jakmile ho markýz uviděl přijíždět, zamířil proti němu, napoprve ho zasáhl do oka a touto ranou ho usmrtil“ atd. USSEGLIO, *I marchesi*, str. 151-7; QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 27-28.

²¹⁷ NICOL, *Byzantium*, str. 130.

domácí frontě sám dost problémů na to, aby se mohl zabírat byzantskou otázkou, hovoří taková úvaha spíše o opaku. Filip se skutečně nacházel v poměrně zoufalé situaci. 1. března 1201 Inocenc Ottovi sdělil to, co již bylo dlouhou dobu zřejmé i přes kličky kuriální diplomacie: jej a nikoli Filipa uznává králem.²¹⁸ Zanedlouho následovala exkomunikace všech, jež Ottovi odporovali, tj. též Filipa.²¹⁹ Dezerce klíčových spojenců na sebe nenechaly dlouho čekat. Obdivuhodnou rychlostí se prokázal český král Přemysl Otakar. Jako by nechtěl hrát nevděčnou úlohu přeběhlíka sám, strhl s sebou též svého příbuzného, lantkraběte Hermanna von Thüringen.²²⁰ Za Ottou stál anglický král a Filipovo vlastní spojenectví se svým kapetovským jmenovcem nemělo v praxi přílišnou váhu, poněvadž Štauf v tuto chvíli neměl co nabídnout. Za takových okolností mohl Filipa oslovit i fanfarónský „plán“ z Haguenau, přesněji nástin jakéhosi plánu. Nemyslím si, že šlo o detailně promyšlenou „konspiraci“ jako spíš trochu bohatýrský podnik se slušnou nadějí na úspěch.²²¹ Podpora Alexia pro Filipa nebyla riskantní ani ho nikterak neodváděla od jeho agendy v říši. Nevydal se sám na východ ani za papežem, nýbrž veškerou iniciativu postoupil markýzovi z Montferratu, věrnému vazalovi štaufské dynastie a osobnímu příteli. Filip zde neměl co ztratit, ale za příznivých okolností mohl mnoho získat.

II.

Pozoruhodné na celé věci je, že abychom doložili krajní pravděpodobnost „komplotu“ z Haguenau, není vůbec třeba utíkat se o pomoc k Pigdenovi nebo Coadymu. Naopak – je dokonce možno využít přímo texty Popperovského diskurzu! Vzpomeňme si na Eca: opravdové komploty se vždycky provalí. „Plán“ z Haguenau nejen, že vyšel na světlo, ale nebyl svými aktéry dokonce ani důsledně skrýván! Byl sice tajen před prostými křižáky, ale to byl i původní plán na plavbu do Egypta či útok na Zadar.²²² Vůdci křížové výpravy se ke svému vojsku chovali „konspiračně“ už tak nějak z přirozenosti. Středověký šlechtic se s prostým lidem prostě příliš nezahazoval. Plán byl v Římě opakovaně přednesen papeži,

²¹⁸ *Regesta Pontificum Romanorum*, Vol. I., č. 1293.

²¹⁹ ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar I.: panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholového feudalismu*, Praha, Svoboda, 1990, str. 92; PIXTON, Paul B., *The German episcopacy and the implementation of the decrees of the Fourth Lateran Council, 1216-1245: Watchmen on the tower*. Leiden, Brill, 1997, str. 106.

²²⁰ *Ibid.*, str. 95.

²²¹ Viz dále kap. „Pád Konstantinopole“.

²²² „Kromě nejvýše postavených mužů o tomto rozhodnutí ve vojsku nikdo nevěděl.“ Clari, odd. 13, str. 134.

jakož i baronům v Benátkách, kteří ho předběžně přijali za svůj.²²³ Ovšem – jak správně poukazuje Brian Keeley²²⁴ – nedílnou součástí definice konspirace je její utajení. Bez utajení není komplot (ani „komplot“).

A jsme zpátky v únoru 1202. Alexiova mise zcela zapadala do tradic štaufské politiky. Vždyť jak Barbarossa, tak Jindřich VI. se proti Byzanci tradičně snažili zasahovat ruku v ruce s nejvyšším pontifikem.²²⁵

Inocencovi se však nabídka mladého Alexia ani trochu nezamlouvala.²²⁶ Jak to, že odmítal popřát sluchu mladému princovi, jenž byl nároku na trůn zbaven nepochybně neprávem? Alexios III., císař o jehož sesazení mladík usiloval, Inocencovi doposud navíc ve věci církevní unie vstříc rozhodně nevyšel. I v Inocencově nejbližším okolí sílily císaři nepřátelské hlasy... Pravý důvod vystihl již roku 1877 mistrným způsobem Ludwig Streit: „Raději než mladého švagra Filipova, jenž by se časem mohl stát nebezpečným, viděl Inocenc na konstantinopolském trůně panovníka, jemuž mohl hrozit.“²²⁷ Otázka práva a bezpráví nebyla na pořadu dne – ostatně jako nikdy. Nedlouho po Alexiovi zkusil své štěstí u papeže též Bonifác z Montferratu, ale ani on nepochodil.

Streitův výrok je zároveň rozhodným argumentem proti obviněním, že Inocenc byl do „komplotu“ zapojen, ba byl jeho strůjcem, jež se v průběhu historické debaty rovněž nejednou vyskytly.²²⁸ Schizmatická Byzanc nebo štaufská klika na Bosporu? Inocenc měl jasno. Proti

²²³ „A když je baroni uviděli [Alexiovy posly], velmi se podivili a odpověděli: ... Pošleme s ním [s Alexiem] posly ke králi Filipovi, kam se chce vydat. Pomůže-li nám získat zámořskou zemi, pomůžeme mu dobýt jeho zem, neboť víme, že byla jemu a jeho otci odňata neprávem.“ Villehardouin, odd. 15, str. 35. Viz též kap. „Slepý lodivod“, odd. II.

²²⁴ KEELEY, *Of Conspiracy Theories*, str. 116.

²²⁵ Viz kap. „Zranitelný podnik“.

²²⁶ Viz pozn. 231.

²²⁷ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 31.

²²⁸ QUELLER, *The Latin Conquest*, str. 19. Angold Inocencovu dopisu z 16. listopadu 1202, jímž o setkání spravuje byzantského císaře Alexia III., připisuje vyhýbavé formulace a nejednoznačnost. Inocenc s oblibou používal poněkud vágní výrazivo, ale v tomto psaní je očividný spíše důraz, s jakým si snaží vynutit Alexiovu vděčnost. Kupř.: „Licet autem a tempore inclytae memoriae Manuelis, praedecessoris tui, Constantinopolitanum imperium non meruerit ut talia efficere deberemus, cum semper nobis et praedecessoribus nostris per verba responsum ruerit et nihil operibus demonstratum, in spiritu tamen lenitatis et mansuetudinis duximus procedendum, credentes ut inspecta gratia quam tibi fecimus, emendare caeleriter debeas quod tam a te quam a praedecessoribus tuis minus provide hactenus est omissum, cum et secundum humanam industriam id debere studiosissime procurare, ut ignem in remotis partibus exstingueres, non nutires, ne usque, ad partes tuas posset aliquatenus pervenire.“ PL 214, sl. 1125. Nejzajímavějším argumentem jsou okolnosti Inocencova dopisu křižákům, jenž zakazoval postup na Konstantinopol. Měl být naskicován záměrně pozdě, v červnu 1203, a odeslán do Zadaru, byť papež moc dobře věděl, že už tam nejsou. ANGOLD, *The Anglo-Saxon historiography*, str. 312; HROCH, HROCHOVÁ, *Křižáci ve svaté zemi*, str. 216.

vlivu Štaufů bojoval, kde to jen šlo. V jižní Itálii se proti nim dokonce pokusil poštvat sicilské Araby.²²⁹ Pozoruhodné chování od papeže, který proti „nevěřícím“ před 2 roky vyhlásil křížovou výpravu... Když nevyjde tento plán provolá ghibellínům v čele s Markvartem z Annweileru vlastní svatou válku. K té je použit kontingent Waltera z Brienne, jenž byl původně součástí vojska čtvrté křížové výpravy.²³⁰ Jestli jsou tedy *tímto* pontifikem Benátčané později exkomunikováni za úder proti Zadaru, „zradu křížácké myšlenky“, celá kauza se nejspíš podobá zápletky Beckettovské absurdní komedie.

O Alexiově návštěvě se dovídáme z Inocencova listu odeslaného 16. listopadu 1202 císaři Alexiovi III.²³¹ V původním Alexiově dopise z léta téhož roku měl císař papeži vyděšeně klást na srdce, aby křížákům nedovolil využít svého synovce jako záminku k útoku na Konstantinopol.²³² Tento křížácký „plán“ tedy na světlo očividně vyšel. Císařův dopis se ztratil a jeho přesné znění není známo. Škoda, snad obsahoval formulace, které by přesvědčily všechny historiky.

Inocenc ve své odpovědi Alexia III. ujišťuje o své podpoře jeho věci. Záměrně však – jako tak často – volí vágní, mnohaslibné výrazivo.²³³ Informuje nás dále o jednáních Filipa Švábského s barony křížové výpravy, jež probíhala již v Benátkách. Queller s Maddenem hovoří o září 1202,²³⁴ což se mi však zdá být poněkud problematické. Jednak protože tyto styky autoři ztotožňují s posly mladého Alexia, o nichž mluví Villehardouin,²³⁵ byť Inocenc hovoří o „Filipových poslech“ (Filip byl v té době v Německu, Alexius ve Veroně). Především ale Inocenc Alexiovi III. jasně píše, že je Filip vyslal do Benátek „sine qualibet dilatione“ po princově návratu z Říma, tj. „bez jakéhokoli otálení“. Princ přitom „concitus

²²⁹ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 30.

²³⁰ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 22. Inocenc ghibellínům dokonce pohrozil, že proti nim nechá stočit celou čtvrtou křížovou výpravu. Autoři jsou přesvědčeni, že to „nejspíš nemyslel vážně“ (ibid). Je možno reagovat jejich vlastními (a oblíbenými) slovy: „there is no evidence for that“.

²³¹ „Nos autem imperiali prudentiae taliter duximus respondendum, quod praedictus Alexius olim ad praesentiam nostram accedens, gravem in nostra et fratrum nostrorum praesentia, multis nobilium Romanorum astantibus, proposuit questionem, asserens quod patrem ejus injuste ceperis, et feceris etiam nequiter excaecari, eos diu detinens carcerali custodiae mancipatos, et quia ad superiorem nobis non poterat habere recursum, et nos, juxta Apostolum, eramus tam sapientibus quam insipientibus debitores, ei justitiam facere tenebamur. Cumque nos eidem dedissemus responsum juxta quod vidimus expedire, recessit a nobis, et ad praedictum Philippum, sororium suum, concitus properavit; cum quo deliberato consilio sic effecit, quod idem Philippus nuntias suos ad principes exercitus Christiani sine qualibet dilatione transmisit, rogans eos et petens ut, quia pater suus et ipse fuerant jure suo et imperio nequiter spoliati, cum eo Constantinopolitanum deberunt regnum intrare, ac ad illud recuperandum eidem praestare consilium et favorem, promittens eisdem quod, tam in subsidium terrae sanctae quam in expensis et donativis, eis magnifice responderet, paratus etiam in omnibus et per omnia nostris stare mandatis et quod sacrosanctam Romanam Ecclesiam vellet juxta posse suum modis omnibus honorare ac ea efficere quod nostrae forent placita voluntati.“ PL 214, sl. 1123.

²³² ANDREA, *Contemporary Sources*, str. 34.

²³³ Viz pozn. 228.

²³⁴ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 64.

²³⁵ „Poté si [Alexios] zavolal své posly a vypravil je k markýzi Bonifácovi z Montferratu, který byl velitelem vojska, a k ostatním baronům.“ Villehardouin, odd. 15, str. str. 35.

properavit“,²³⁶ tj. měl „rychle pospíchat“. Časová vzdálenost mezi únorem 1202 a zářím téhož roku je nemalá a zdá se, že v tomto období si Filip s barony musel vyměnit ještě alespoň jedno poselstvo. To měl snad na mysli i Norden v nenápadné poznámce svého textu, když konstatoval, že „je jisté, že již v Benátkách probíhala mezi Filipem a křižáky jednání (*Verhandlungen geführt wurden*).“ [kurzíva moje]²³⁷ O letních jednáních hovoří rovněž Tyerman,²³⁸ avšak dokládá je jen údajem z Villehardouina. Maršálkova chronologie je trochu zmatená, schůzku, kterou popisuje můžeme však nejlépe datovat na počátek září, popřípadě konec srpna.²³⁹

Norden sáhodlouze uvažuje, co bylo Filipovým cílem hlavním a vedlejším,²⁴⁰ což se mi zdá problémem jednak značně efemérním, jednak zcela nepodstatným. Jeho „komplot“ však žádným pádným argumentem nevyvrací. Pochybuje, že Alexios na západ dorazil ještě v roce 1201 a mohl tedy s Filipem jednat na Vánoce a uzavřít s ním smlouvu „o vzájemné pomoci“. O existenci jmenované smlouvy se spíše pochybuje. Avšak jejich vánoční pohovory jsou již dnes potvrzeny a uznány i v „nordenovském“ táboře.²⁴¹

Alexios byl pro ctižádostivé muže jakými byli Filip a Bonifác pravým vánočním dárkem. Dokud ho měli v rukou, byli s to legitimizovat jakýkoli svůj krok ve jménu křesťanské *charitas*.²⁴² Na vlas stejnou taktiku Latinové v agresi proti Konstantinopoli už jednou použili a nebylo to ani tak dávno. Když roku 1185 Normané zaútočili na Byzanc, vezli si s sebou jako záminku také mladého pretendenta trůnu – shodou okolností také Alexia (byť pouze pseudo).²⁴³ Zejména markýz z Montferratu se na to musel velmi dobře pamatovat.

Těsně před vyplutím výpravy z Benátek se Bonifác ještě vytratí v „osobních (dle Villehardouina ‚vlastních‘²⁴⁴) záležitostech“. Queller s Maddenem uvádí, že odjíždí do Říma, ale svědomitě přiznávají, že to nelze doložit.²⁴⁵ Kam ve skutečnosti jel a za jakým účelem se nikdy nedozvíme. Daleko pravděpodobnější než Řím se však jeví nová cesta ke dvoru Filipa Švábského, kam z Verony již předtím odjel i Alexios.²⁴⁶ Ke zbytku výpravy se připojil až po dobytí Zadaru. Pokud je to poněkud podivné chování od velitele vojska, ještě podivnější

²³⁶ PL 214, sl. 1124.

²³⁷ NORDEN, *Der Vierte Kreuzzug*, sv. II, str. 7, pozn. 5.

²³⁸ TYERMAN, *God's War*, str. 539.

²³⁹ Villehardouin, odd. 14-16, str. 33-35. Viz pozn. 300.

²⁴⁰ NORDEN, *Der Vierte Kreuzzug*, str. 7-11.

²⁴¹ Viz výše QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 321.

²⁴² Viz pozn. 210.

²⁴³ MONTI, *Storia*, str. 137-8. Byl to však patrně společný smutný osud mladých ctižádostivců, jež svěřili svou věc do rukou západních vojsk. Stejně jako Alexios IV., ani pseudo-Alexios II. nedopadl dobře. Po porážce normanského vojska u Demetrice byl sťat. O výkon trestu se postaral generál Alexios Branasem osobně.

²⁴⁴ Villehardouin, odd. 16, str. 36.

²⁴⁵ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 240, pozn. 53.

²⁴⁶ Viz pozn. 223.

náhoda se přihodila zanedlouho po jeho příjezdu. Právě tehdy se u vojska objevili poslové navrátní se od Filipa Švábského, jež přinášeli zprávu plédující za Alexiovu věc. „Pánové“ – sděloval jim král – „posílám vám bratra své ženy. Svěřuji ho do Božích rukou, ať jej chrání před smrtí, a též do vašich. Protože vy bojujete za Boha, za právo a za spravedlnost a musíte těm, kdo jsou neprávem vydědění, vrátit jejich dědictví, je-li to ve vaší moci.“²⁴⁷ Po tomto dojemném morálním apelu musel pochopitelně následovat výčet odměn, jichž se křižákům za jejich „boží službu“ dostane. A nebylo jich málo. Kromě 200 000 stříbrných marek měl jít také mladík s křižáky „osobně do babylonské země“, popřípadě tam poslat „deset tisíc mužů na své náklady“.²⁴⁸ Filip si přemrštěnost těchto slibů musel dobře uvědomovat. Ačkoli jsme Alexiovu inteligenci již podrobili jisté skepsi, zdá se neuvěřitelné, že by si fantasknost svých slibů alespoň částečně neuvědomoval též on. Doufal snad, že až bude sedět na trůnu, křižáci na nich nebudou trvat? Ať tak či onak, předáci vojska – za silné přímlyvy Enrica Dandola²⁴⁹ – výpravu proti Konstantinopoli schválili. Byli by pošetilí, kdyby to neudělali. Tak vznikla Zadarská smlouva.

Je to vlastně poněkud absurdní. Nikdo dnes nemůže popřít setkání v Haguenau. Nikdo nemůže popřít, že Filip navázal styk s barony již v Benátkách. O popření Zadarské smlouvy se naštěstí ani nikdy nikdo nepokusil, poněvadž o ní mluví všechny relevantní prameny. Každý popíratel štaufského „komplotu“ ale zákonitě musí být názoru, že mezi těmito událostmi neexistuje žádná spojitost.

5.4 Slepý lodivod

I.

V době konání čtvrté křížové výpravy měly Benátky s Byzancí nesrovnaný účet o mnoha položkách. Benátky, coby bývalá byzantská kolonie, nabyly ve 12. století nebývalé moci. Tato moc pramenila z obchodu a v první řadě z obchodu v samotné Byzantské říši, na něž si Serenissima vytvořila faktický monopol.

Byzantská feudální šlechta obchod odpradávná považovala za opovrženíhodnou činnost a tak Benátské republice opakovaně poskytovala obchodní privilegia. V obecném povědomí je coby ustavující dokument tohoto trendu známá především Zlatá bula císaře

²⁴⁷ Villehardouin, odd. 19, str. 38.

²⁴⁸ Ibid., odd. 19, str. 38-9.

²⁴⁹ „A když se všichni shromáždili, benátský dóže povstal a promluvil k nim: ‚Pánové... nyní se nám vyskytla vhodná příležitost vydat se do Konstantinopole... máme totiž zákonného dědice.‘ Clari, odd. 33, str. 147.

Alexia I. (1082). První rozsáhlá privilegia ve skutečnosti Benátkám poskytl již Basileos Bulgaroktonos bezmála o sto let dříve (992).²⁵⁰ Za Manuela Komnénéna již nezadržitelně rostly jak benátské zisky, tak arogance. Konflikt s někdejší patronem musel zákonitě přijít, ať už dříve nebo později.

Benátská privilegia z počátku schvaloval i – z pohledu Romájů prolatinský – Manuel, ba námořníkům z laguny dokonce poskytl další výhody. Benátským monopolem na obchod však značně trpěla byzantská střední třída (kupci a řemeslníci) a nezřídka se bouřila.²⁵¹ Byla tak podkopávána samotná ekonomická struktura státu. Benátští obchodníci rovněž nebyli proslulí zrovna příkladným chováním k domácímu obyvatelstvu. Jak napsal soudobý řecký historik Jan Kinnamos: „jsou mravně rozpustilí, sprostí a nedá se jim věřit. Mají všechny vlastnosti národů buranských námořníků.“²⁵² Uvážíme-li, že Benátčanů v samotné Konstantinopoli žilo na deset tisíc, přestává být tato skutečnost pouhým okrajovým problémem vhodným toliko pro nárek literátů. Není od věci připodobnit si celou situaci k modu vivendi soudobé Evropy. Tehdy naopak ze západu přicházeli do Řecka ti, jež „lidem brali práci“. *Frangopouloi*, latinští přistěhovalci požívali z pohledu Řeků skandálních výhod. Byzantská kupecká loď byla při průjezdu řeckým přístavem proclena 10% sazbou. Janované a Pisánci museli uhradit pouze 4% clo, zatímco Benátčané cla neplatili vůbec (!) a jejich kolonie po celé Byzanci, a zejména ta konstantinopolská, vesele prosperovaly. Oproti tomu postavení nejnižší vrstvy řeckých paroiků se de facto blížilo otroctví a ani ti šťastnější nevedli snadné živobytí. Vše došlo tak daleko, že „okolo roku 1197 založil sultán z Ikónia kolonii pro byzantské uprchlíky... celé byzantské komunity dobrovolně překročili hranici, aby žili v tomto polaráji.“²⁵³ Je tedy pochopitelné, že vzájemná nedůvěra mezi cizinci – taková jakou můžeme najít všude ve světě – přerůstala z řecké strany v xenofobní nenávisť. Sluší se dodat, že Benátčané Řekům se svým příznačným pohrdáním nezůstávali nic dlužni.

A tak začal Manuel upřednostňovat zájmy konkurentů benátské námořní moci – Pisy a Janova. Roztržky mezi italskými kupci v samotné Konstantinopoli na sebe nedaly dlouho čekat. Na počátku roku 1171 vyplenili Benátčané zbrusu novou janovskou čtvrť v Galatě.²⁵⁴ Touto hloupou výtržností poskytl Manuelovi vynikající záminku pro uskutečnění svých dlouhodobých plánů. Jejich pošetilost fascinuje o to víc, že již po 2 roky se obávali

²⁵⁰ ZÁSTĚROVÁ, Bohumila (eds.), *Dějiny Byzance*, Praha, Academia, 1992, str. 198.

²⁵¹ Ibid., str. 270.

²⁵² NICOL, *Byzantium*, úvodní strana.

²⁵³ BRAND, *Byzantium*, str. 11.

²⁵⁴ Norwich sice píše, že vina Benátčanů nikdy nebyla prokázána (*A History*, str. 104), Nicol ani Brand však o ní nepochybují (*Byzantium*, str. 96; *Byzantium*, str. 207).

Manuelova potenciálního násilného zákroku. O tom, že nešlo o žádnou zbrklou odvetu, nýbrž dobře promyšlené a již delší dobu zvažované opatření²⁵⁵ svědčí systematickosti jeho provedení. Císař nechal v jediném dni uvěznit všechny benátské občany na území Východořímské říše (přibližně 20 000 mužů a žen!) a zkonfiskovat jejich majetek v závratné hodnotě 108 000 nomismat.²⁵⁶ Benátky ostře protestovaly, pochopitelně bez výsledku. Došlo tedy na zbraně. Situace na Rialtu nebyla záviděníhodná. Nedostávalo se financí a značná část bojeschopných mužů se nacházela v konstantinopolských vězeních. Dóže Vitale Michiel II. volal všechny Benátčany rozeseté po celém středomoří do vlasti a do zbraně. Rychlost, se kterou se mu podařilo shromáždit mohutný expediční sbor, snese srovnání snad pouze s rychlostí ztroskotání celého podniku. Ještě v září téhož roku flotila vyplula na východ. Byl to jistě majestátní pohled, když na 120 plně obsazených a vyzbrojených galér opouštělo úzkou lagunu, nikoli nepodobný velkolepému výjezdu křižáckého loďstva v roce 1202, jež tak sugestivně popisuje Robert z Clari.²⁵⁷ Takto triumfálně se tedy započala tragická odysea Vitala Michiela II.

Za zmínku stojí krajní opovržlivost, s jakou Manuel jednal s dóžecími vyslanci v Konstantinopoli poté, co dóžeti sám nabídl vyjednávání. Členem této mise nebyl nikdo jiný než Enrico Dandolo, který na Manuelovu úskočnost rozhodně nezapomene. Byť Dandolo s nejvyšší pravděpodobností svůj zrak neztratil ve rvačce s „proradnými Řeky“ – jedná se tu o mýtus z dílny Stevena Runcimana²⁵⁸ – Niketova slova o Dandolově nenávisti k Řekům není důvod zcela zamítat, jak to dělá Queller s Maddenem.²⁵⁹ Spíš je záhodno umístit je do realistických mezí nevraživosti. Spíš je záhodno je umístit do realistických mezí nevraživosti.

První benátský pokus o dobytí Konstantinopole, jehož tolik úspěšné repete bude následovat po 30 letech, se ukázal být absolutním fiaskem, na jehož konci byl mor ve vojsku i městě samotném a zavražděný dóže. To vše, aniž by se velkolepá benátská armáda vůbec setkala s nepřítelem! Benátky se ocitly v pro ně tolik atypické situaci deziluze a všeobecné krize. Jejich tradiční zahraničně-politické spojení bylo v troskách.

Armáda selhala a tak na řadu přišla její mladší sestra diplomacie. Benátská strana požadovala propuštění vězňů a finanční kompenzaci utrpěných škod. V průběhu následujících

²⁵⁵ Srov. BRAND, *Byzantium*, str. 207.

²⁵⁶ Ibid., str. 366, pozn. 5; NICOL, *Byzantium*, str. 102; Věra Hrochová hovoří z neznámého důvodu o fantastických 400 000 nomismat. In ZÁSTĚROVÁ, *Dějiny Byzance*, str. 271.

²⁵⁷ Clari, odd. 13, str. 134-135.

²⁵⁸ RUNCIMAN, *A History*, Vol. III., str. 114-15 se snažil sloučit obě známé verze příběhu o Dandolově slepotě: informace z Villehardouina a z Novgorodské kroniky. Vyvráceno Thomasem Maddenem, srov. QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 9-10 + poznámka 10.

²⁵⁹ Ibid. et passim.

30 let se naplňování tohoto programu dařilo se střídavými úspěchy. Prvního výrazného ústupku dosáhli benátští vyslanci na císaři Andronikovi. Důvodem pochopitelně nebyla císařova filantropie, jíž ostatně dvakrát neprosul, ale politická nutnost. Po vyvraždění latinských kolonií v Konstantinopoli roku 1182 Andronikos – dle Charlese Diehla nadčlověk Niezscheovského stříhu²⁶⁰ – nedisponoval právě zástupem spojenců, a tak byli za jeho vlády propuštění zbylí vězni z nešťastného sedmdesátého prvního²⁶¹ a přislíbena platba reparací. Za jeho nástupce Isáka pokračoval slibně započatý kurz doplněný dokonce o faktický zisk zakázky na stavbu byzantského loďstva přímo na Rialtu.²⁶² Ve světle této skutečnosti se stěží můžeme divit, že v roce 1204 nebude mít Byzanc kromě Varjažské gardy nic, co by křižákům postavila do cesty.

V devadesátých letech se však Pisa a Janov derou nezadržitelně kupředu a vliv Benátek v mnoha směrech upadá.²⁶³ Po puči Isákova bratra Alexia a jeho dosednutí na Konstantinův trůn coby Alexia III. se navíc v benátský neprospěch dramaticky vychýlí i misky politických vah. Pisánští nakonec roku 1198 „otevřeně převězmou benátskou pozici“²⁶⁴ a zanedlouho následuje rovněž Alexiovo détente s Janovem. Alexios přestává vyplácet splátky za rok jednadsmesát, jakkoli z dluhu už zbývá jen 15%.²⁶⁵ Už tehdy Dandolovy vyslanci Alexiovi diplomaticky pohrozili, že by se Serenissima mohla ujmout věci prince Alexia.²⁶⁶ I přes uzavření spojenecké smlouvy Alexios benátská privilegia nerespektuje²⁶⁷ a podněcuje dokonce pirátské rejdy na benátské kupce.²⁶⁸ Jeden problém je úzce spojen s druhým, poněvadž piráti pochází převážně z Janova a Pisy. Snaha vykormidlovat Benátčany pryč ze Zlatého rohu nemůže být očividnější. Je nutné jednat.

²⁶⁰ Podle MONTI, *Storia delle Crociate*, str. 135.

²⁶¹ Menší část z nich propustil již Manuel roku 1179. Nicol chybně předpokládá, že všechny. Srov. NICOL, *Byzantium*, str. 101.

²⁶² Srov. druhou klauzuli byzantsko-benátské smlouvy in BRAND, *Byzantium*, str. 197. Zmíněno rovněž Norwichem. *A History*, str. 121.

²⁶³ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 19.

²⁶⁴ Ibid., str. 26.

²⁶⁵ Ibid.; QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 84. Queller s Maddenem toto číslo používají na doklad “srovnaných účtů” mezi Bosporem a Rialtem. Benátské diplomaty však mohl takový krok zrovna tak dobře krajně znepokojit. Pakliže Alexios nebyl ochoten ani doplatit tuto únosnou částku, bylo evidentní, že o dobré vztahy se Serenissimou nehodlá příliš pečovat.

²⁶⁶ Ibid., str. 25.

²⁶⁷ BRAND, *Byzantium*, str. 203; “The failure of Alexius III and his officials to implement the agreement fully, and to act in its spirit of conciliation, was to prove expensive for Byzantium.” GODFREY, *The Unholy Crusade*, str. 64. Jeho závěr dle kterého měla být Byzanc Benátkami “brought under renewed control” [kurzíva moje] (ibid.), je však historicky značně zavádějící.

²⁶⁸ Ibid., str. 200.

Za této situace dorazil do Benátek Geoffroy de Villehardouin s dalšími vyslanci křižáckého vojska. Přijeli smlouvat o podmínkách, za jakých by Benátčané byli ochotni poutníky převézt do Egypta. Benátky souhlasily, vymínily si však velmi výhodné podmínky.

Přikývly, poněvadž již tehdy měly jediný cíl a sice zajistit odklon loďstva napěchovaného křižáky proti Konstantinopoli? Byť jsem více než ochoten věřit, že hlavní město východu „bylo v jeho [Dandolově] mysli od začátku“,²⁶⁹ spatřovat v pozadí jejich jednání promyšlený komplot již v roce 1201 je poněkud problematické. Ne snad proto, že by to předpokládalo dva na sobě nezávislá „spiknutí“. Takovou hypotézu lze naopak podpořit tradičním argumentem antikonspiračního tábora! Vždyť přece „shit happens“, náhody se dějí a dějiny připomínají ionescovské drama²⁷⁰ (s tím nelze než souhlasit). Jestliže mohlo – z pohledu amerických mocenských struktur, nikoli obětí – dojít k tak obrovské šťastné náhodě jakou bylo 11. září, neexistuje žádný racionální argument, proč by nemohlo současně dojít ke dvěma „komplotům“. Pigden v podobném smyslu hovoří o „quasi-conspiracies“,²⁷¹ Coady k tomu připojuje model koordinačních her. Nikoli překvapivě se při tom opírá o poznatky nobelisty Thomase Schellinga: „V jednom z jeho nejpůsobivějších experimentů je dvěma lidem sdělen místo a den, kdy se mají setkat, nikoli však hodina. Pokud chtějí uspět je na nich, aby každý za sebe určil (*stipulate*) správný čas... Ačkoli mají všichni více než tisíc ‚stejně dobrých‘ možností... většině subjektů... se podvede uspět v koordinaci svých strategií... Téměř všechny realistické koordinační problémy obsahují vodítka ukazující k ideálnímu (*salient*) řešení.“²⁷²

Problém je spíš v tom, že řada podmínek stěžejních pro realistické plány na odklon výpravy ještě nejsou splněny. Bonifác z Montferratu sice dle *Gest Innocentii* přijal kříž již roku 1200, ovšem i kdyby tomu tak bylo, byl stále jen jedním z – jakkoli jedním z nejmocnějších – baronů. Do čela vojska byl jmenován až později.²⁷³ Také mladý následník Alexios se na západ dostane až za pár měsíců. Dandolo byl nepochybně státnický génius. Ale byl tak velkým géniem, aby viděl do budoucnosti? „Errant data“ je zde víc než je zdrávo a

²⁶⁹ NICOL, *Byzantium*, str. 412.

²⁷⁰ Ibid, str. 124.

²⁷¹ PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 28, pozn. 30.

²⁷² COADY, *Conspiracy Theories*, str. 6.

²⁷³ Křižácké vojsko sice nelze zaměňovat s hierarchicky strukturovanou armádou moderního typu, jak správně podotýkají Queller s Maddenem (*The FC*, str. 34), avšak titul vůdce měl nepochybně svou prestiž, již bychom neměli podceňovat. Postavení Bonifáce z Montferratu bylo oproti jeho předchůdci Thibautovi navíc nesrovnatelně silnější. Baroni mu dokonce složili lenní přísahu. Srov. TYERMAN, *God's War*, str. 519.

sledování této cesty vyžaduje přesně ono žonglování s fakty, jež je tak typické pro bigotní konspirační teoretiky²⁷⁴.

Jedinými krajně podezřelými fakty, která známe je papežovo varování Benátčanů a zběhnutí překvapivě vysokého počtu křižáků již před vyplutím výpravy. Často se zapomíná, že do Sýrie nakonec dorazilo víc křižáků než k samotné Konstantinopoli.²⁷⁵ Měli bychom tedy mluvit spíše o čtvrtých křížových výpravách a nikoli jediné výpravě.²⁷⁶ Se svým lenním pánem Balduinem se nikdy nespojilo mohutné flanderské loďstvo, jež „čítalo třikrát více korábů, galér a nákladních lodí než kolik jich bylo ve vojsku“. Villehardouinovi zbývá pouze si postesknout, že „bylo opravdu krásné a mocné a flanderský hrabě i poutníci do něj vkládali velkou důvěru“.²⁷⁷ Marně. Dokonce jednoho z nejvýznamnějších baronů výpravy, Ludvíka z Blois, odradila od cesty do Sýrie až ostatními promptně vyslaná mise, již vykonal jako obvykle Villehardouin osobně (jak maršálek neopomíná jako obvykle zdůraznit).²⁷⁸

V literatuře se traduje podezření (tuto tezi propagoval zejména slavný „benátkolog“ Heinrich Kretschmayr), že se tito dezertéři, jež Geoffroy tolik hanobí, doslechli o zamýšlené plavbě do Egypta, ale důkazy pro to chybí. Villehardouin dokonce mluví přesně v opačném smyslu, když píše, že vojsku o cíli cesty nebylo řečeno nic.²⁷⁹ Kdybych tvrdil, že se doslechli o plánu plout do Konstantinopole²⁸⁰ mé tvrzení by tedy mělo vlastně pádnější oporu v pramenech než tato zažitá domněnka. Na druhou stranu: Villehardouinovu informaci musíme brát s rezervou. Jak už víme, nic není všeobecně známějšího než tajemství. Proč se tolik křižáků vyhnulo Benátkám širokým obloukem se s jistotou nikdy nedozvíme.

Dóže rozhodně přemýšlel pouze o prospěchu Serenissimy. (Ale nevztahujme tento *motus animi continuus* pouze na Benátky, jak je v historickém narativu o křížových výpravách obecně zvykem. Tak přemýšlí každý politik a vlastně vůbec každý člověk.) Je nepochybné, že se při těchto úvahách jeho myšlenky otřely i o Konstantinopol. Východní metropole zůstávala zcela klíčovou destinací benátského zahraničního obchodu. Dosud přetrvávaly „těsné kontakty mezi dvěma státy, z nichž jeden měl své nejdůležitější životní tepny na území

²⁷⁴ Eufemicky tak budu říkat oněm zapřísažným individuím, jež hledají spiknutí za každou větší světovou událostí.

²⁷⁵ Villehardouin, odd. 50, str. 66.

²⁷⁶ MESCHINI, Marco, *The “Four Crusades” of 1204*. In *The Fourth Crusade: Event, Aftermath and Perceptions*, str. 24.

²⁷⁷ Villehardouin, odd. 10, str. 31.

²⁷⁸ „Dohodli se tedy mezi sebou, že vyšlou vhodné posly naproti poutníkům... Jako posel byl zvolen hrabě Hugo ze Saint-Pol a Geoffroy maršál v Champagni[.]“ Villehardouin, odd. 11, str. 31.

²⁷⁹ „When this [příprava listin] had been done our intended destination was kept a secret.“ Villehardouin, odd. 30. In SMITH, Caroline (ed.), *Chronicles of the Crusades*, London, Penguin Books, 2008, str. 11. Z dosud citované české edice tato věta pohříchu vypadla. Důvodem je snad překlad z jiného rukopisu. Srov. Villehardouin, odd. 5. In MORAVOVÁ, SVÁTEK, *Dobyť*, str. 27.

²⁸⁰ Tak uvažuje též HOUSLEY, *Contesting*, str. 66.

druhého, tepny, jejichž přestřižení či přiškrčení muselo pro jeho [benátský] blahobyť, ba pro jeho bytí, přinést nejvyšší myslitelné nebezpečí.”²⁸¹ Takové „přestřižení tepen“ se vůbec nejevilo jako nerealistické. Alexios III. Benátkám, jak již bylo naznačeno, mírnými slovy nebyl nakloněn a nic nehovořilo pro to, že by se situace měla v nejbližší době zlepšit. Benátčané si nemohli být na Bosporu jisti ničím. Nejhorší věcí pro trhy je politická nejistota. Toto svaté obchodní pravidlo platilo ve středověku stejně jako dnes.

Alexios III. nadržel svou vládu pevně v rukou. V roce, kdy do Benátek dorazilo Villehardouinovo poselstvo, napočítali bychom proti němu hned čtyři ozbrojená povstání.²⁸² To nijak nevybočovalo z normálu, ba naopak. Uvážíme-li, že v letech 1180-1204 se Byzantinci proti císařskému majestátu vzbouřili dohromady pětaosmdesátkrát (!),²⁸³ vychází nám z toho Alexios III. jako poměrně respektovaný vladař. Také byzantská *thalassokratia* („vláda mořím“) byla v této době již jen sladkou vzpomínkou (a úsilí o její obnovu vlastně v benátských rukou). Kromě pirátů představovaly ve Středozevní moři jedinou autoritu benátské galéry.²⁸⁴

Dobýt Konstantinopol, to skutečně nebylo jen tak, jak správně upozornil již Norden.²⁸⁵ Ale nemožné to také nebylo, jak ostatně historie ukázala. Vojenská síla potenciální a reálná se mnohdy neshodují. Do hry vstupuje především vůle či nevole obránců skutečně se bránit. Krak des Chevaliers je dodnes právem obdivován jako nedostižný vzor pevnostní architektury. Hrad dokonalých proporcí trůní na pahorku obehnaném příkopem a dvěma liniemi masivních hradeb. Díky propracovanému systému flankovacích věží, jež umožňovaly efektivní aktivní obranu, se nutně musel jevit nedobytným. Když ho roku 1271 Mamlúkové oblehli, nevydržel ani měsíc.

Nemůže být žádného sporu o tom, že v Dandolově mysli Konstantinopol *byla* primární a lákavější než jakýkoli jiný cíl. Byla však křížová výprava proti byzantskému císaři v dubnu 1201 reálná?

Předpokládám, že se skutečně v této době rozhodl pro výpravu do Egypta. Jakkoli Benátky s Egyptem již nějaký čas intenzivně a výnosně obchodovaly, nikde není řečeno, že po zvážení všech pro a proti nemohly redefinovat své priority. To se přece v nejvyšší politice

²⁸¹ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 5.

²⁸² Ibid., str. 31.

²⁸³ TYERMAN, *God's War*, str. 536.

²⁸⁴ ZÁSTĚROVÁ, *Dějiny Byzance*, str. 274; GODFREY, *The Unholy Crusade*, str. 63.: „The Byzantine navy at this time was approaching its nadir.“ Villehardouinovy slovy (odd. 6, str. 27): „Vybrali si Vás [baroni Benátčany], protože vědí, že nikdo jiný nemá na moři takovou moc jako vy a váš lid.“

²⁸⁵ NORDEN, *Der vierte Kreuzzug*, II. část, str. 2.

nestává o nic výjimečnější než v našich životech. Byť každá racionální úvaha svědčí proti tomu, snad skutečně existovaly lákavé ekonomické výhody plynoucí z agrese vůči Egyptu.²⁸⁶

Situace se však dramaticky změnila v průběhu léta 1202. Kdy přesně se Dandolo o „haguenauské iniciativě“ dozvěděl je nemožné určit. Řekl jsem již výše s odkazem na frázi *sine qualibet dilatione*, že je podivné, že se první poslové od Filipova dvora objevili v Benátkách až v září. Jeli pouze za barony nebo promluvili také s Dandolem? Nebo se Dandolo o všem dozvěděl od baronů? Nebo se celá věc pohnula až s Bonifácovým příjezdem v srpnu? Navrhl změnu směru dóžeti sám Bonifác? Připravil ho na Alexiův příjezd? Nebo takticky vyčkával až se poslové objeví osobně. Nebo to bylo naopak? Dandolo nenápadně naznačil Bonifácovi, že Benátky by malou zajížděku rádi podpořili? Dandolo svůj úřad často vykonával se sklonem k autoritativnosti, jako dóže starého stříhu,²⁸⁷ ale mohl si dovolit přijmout takto osudové rozhodnutí sám? A pokud ano, kdy k němu dospěl? Jednotlivosti se nikdy nedozvíme. Snad tedy dříve, ale nejpozději v srpnu „se jeho [Dandolovu] politickému smýšlení nabídl významný spojenec v osobě nového velitele křížáckého vojska Bonifáce z Montferratu a ve věci války proti Byzanci rovněž záminka v okamžiku, kdy se objevil princ Alexios.“²⁸⁸

II.

Prvním činem nově zvoleného dóžete Enrica Dandola byl roku 1193 útok na Zadar, který se Benátčané už značnou dobu marně snažily vyrvat z uherských rukou. Podnik jako už mnohokrát neuspěl. Ale pro další pokus se ideální situace naskytla právě nyní. Všichni potenciální protivníci se nacházeli ve válečném stavu. Maďarský král musel vzdorovat bulharskému Kalojanovi, jež příliš nepotěšil vpád Arpádovců do Srbska. Pisa – nedávný spojenec Zadaru proti Serenissimě – zase pro jednu válčila s Janovem a sice prudčeji než kdy dřív. Baroni neměli na zaplacení svých pohledávek vůči Rialtu a tak pro Dandola nebylo složité vmanévrovat je do služby benátské věci. Jeho návrh na „šlechtnou pomoc“ byl podle

²⁸⁶ Studie Pierra Racina, jež měla tyto výhody předložit, je bohužel dostupná pouze ve francouzštině, kterou nevládu. K dispozici jsem měl pouze výtahy, jež na mě však neučinily nikterak přesvědčivý dojem. RACINE, Pierre, *Venise et son arriere-pays au temps de la Quatrieme Croisade in The Fourth Crusade: Event, Aftermath and Perceptions*, Aldershot, Ashgate, 2008, str. 15-25. Hojně skloňovaný článek Johna Pryora, jenž má z vojenského hlediska osvětlit výběr benátských lodí, je v ČR bohužel zcela nedostupný a proto se k jeho argumentaci nemohu vyjádřit. PRYOR, John, *The Venetian Fleet*.

²⁸⁷ Srov. NICOL, *Byzantium*, 148; KRETSCHMAYR, *Geschichte*, str. 324.

²⁸⁸ STREIT, *Venedig und die Wendung*, str. 30.

všeho přijat celkem bez problémů. Spory na sebe nechaly čekat až pod zadarské hradby.²⁸⁹ Baronům se na oplátku dostalo odročení splatnosti zbylého dluhu.

Alexiovi poslové do Benátek dorazili pravděpodobně na počátku září. Baroni s jejich návrhy souhlasili. Pomůžou Alexiovi „dobýt jeho zem, neboť [vědí], že byla jemu a jeho otci odňata neprávem“. Neudělají to ale zadarmo, svou pomoc podmiňují protislužbami, za které se má zaručit Filipa Švábský.²⁹⁰

Walter Norden logicky tvrdí, že už při této schůzce se Dandolo zasadil pro konstantinopolský scénář.²⁹¹ V tomto ohledu je nakonec bližší mému a nikoli quellerovskému pojetí. Američtí badatelé oponují tvrdice, že Enrico Dandolo této schůzce nebyl vůbec přítomen,²⁹² což se shoduje s Villehardouinovým líčením.²⁹³ Villehardouin jak známo ze svého vyprávění vypouští některé detaily.²⁹⁴ Pokud však Dandolo skutečně nebyl přítomen vlastnímu jednání, byl o něm nepochybně neprodleně spraven. Nacházíme se v Benátkách a lze si jen obtížně představit, že by bylo lze před domácí populací utajit poselstvo takového významu. Dóže pak nepochybně vystupoval tak jak tvrdí Norden (popř. Robert z Clari, ovšem v jeho podání až v Zadaru²⁹⁵).

Vzpomeňme si na příklad z nedávné minulosti (září 2001): pentagonské „máme dobrou armádu a sílu sesazovat vlády“. Benátky do toho půjdou.²⁹⁶ Takhle dobrá šance už se nikdy nemusí naskytnout a nejspíš ani nenaskytne... A tak nadešlo 8. září 1202²⁹⁸ a s ním stěžejní moment „benátské křížové výpravy“. Enrico Dandolo – devadesátiletý a slepý! – a

²⁸⁹ V Clariho pojetí (odd. 13, str. 134) je rozhodnutí zcela jednomyslné: „Když křížáci uslyšeli, co jim dóže navrhl a přednesl, velmi je to potěšilo a z radosti mu padli k nohám a věrně mu slíbili, že milerádi udělají, co dóže navrhl.“ Villehardouin (odd. 13, str. 33) spory letmo zmiňuje již nyní: „Když si ten souhlas vyžádali [Benátčané], mnoho z těch kteří chtěli, aby se vojsko rozdělilo, se postavilo proti. Přesto byl tento návrh přijat a odsouhlasen.“

²⁹⁰ Viz pozn. 223.

²⁹¹ NORDEN, Walter, *Der vierte Kreuzzug*, II. část, str. 22.

²⁹² QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 64.

²⁹³ „Poté si zavolal své posly [Alexius] a vypravil je k markýzi Bonifácovi z Montferratu, který byl velitelem vojska, a k ostatním baronům. A když je baroni uviděli, velmi se podivili...“ Villehardouin, odd. 15, str. 35.

²⁹⁴ Viz Úvod, kap. „Prameny“, odd. „Problém jménem Villehardouin“.

²⁹⁵ „Benátský dóže si uvědomil do jakých potíží se poutníci dostali. Promluvil k nim takto: ‚Pánové, v Řecku je země velmi bohatá a plná všech statků. Pokud bychom měli pádný důvod tam odjet a zabrat v zemi potraviny a další věci, dostatečně bychom se zásobili. Připadalo by mi to jako dobré rozhodnutí, a mohli bychom tudíž odjet do Zamoří.‘ Clari, odd. 17, str. 136-7.

²⁹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=r8YtF76s-yM>

²⁹⁷ V tomto místě začíná má osobní interpretace událostí, jež se seběhly, sahající až po poslední odstavec páté kapitoly. Řadu bodů této interpretace již z pramenů nelze doložit přímo. Tam, kde to lze, je poukázáno na příslušnou pasáž z kronik či literatury.

²⁹⁸ O přesném datu se dodnes vedou spory. Srov. QUELLER, MADDEN, *The FC*, str. 238, pozn. 22.

²⁹⁹ Nadchází menší problém s následností děje. Jak už bylo zmíněno Villehardouinova chronologie – jako snad u všech středověkých kronikářů – je poněkud zmatená. V jeho podání se na počátku září přihodily dvě události prvotřídního významu: příjezd Alexiova poselstva a přijetí kříže Benátčany. Villehardouin ani jednu z událostí

s ním elita benátského vojska přijala kříž.³⁰⁰ Taková událost měla svůj historický precedens pouze v roce 1122, v takzvané Benátské křížové výpravě. Také tehdy přijal kříž i dóže (Domenico Michiel). Také tehdy byly v pozadí jiné zájmy než myšlenka Svaté války. Velkolepá benátská flotila měla byzantskému císaři Joannu II. naznačit, že Serrenissima je více než ochotna bránit své zájmy.³⁰¹

Přijetí kříže v září nelze zkrátka a dobře vysvětlit jinak než Dandolovým ztotožněním se s „haguenauskou iniciativou“. Dóže si nepřišel kříž kvůli Zadaru ani kvůli Egyptu. Přišel si ho kvůli Konstantinopoli. Ve vojsku budou hlasy, jež budou oponovat. Ale, když už se podařilo křížáky přimět k útoku na Zadařany, souvěrce západního ritu, jejichž král navíc sám přijal kříž, útok proti schizmatikům jejich svědomí již sotva zatíží. Vše bylo dohodnuto. O „plánu“ věděl Dandolo, pravděpodobně alespoň někteří Benátčané, Bonifác a minimálně ještě další 3 nejvyšší baroni (Balduin Flanderský, Ludvík z Blous a Hugo ze Saint-Pol). Že do něj byl alespoň částečně zasvěcen Villehardouin, coby „šéf diplomacie“ celé výpravy, se zdá pravděpodobné. Ostatně sám Geoffroy neopomíná opakovaně zdůraznit, že markýz „ho měl moc rád“.³⁰²

Velmi logicky a prozíravě bylo naplánováno, že Alexius se „zničehonic“ objeví až v Zadaru, aby se předešlo předčasným sporům a možnému rozpadnutí vojska již v Benátkách.³⁰³ Bonifác těsně před odjezdem svého vojska nezmizel jen tak náhodou. Zde má i Tyerman jasno³⁰⁴: „Načasování a obsah [Alexiovy nabídky křížákům] byly vhodné

---

přesně nedatuje, pouze je ohraničuje neurčitými výrazy typu „[už] se blížilo září“ a „předtím, než se odehrálo, co jsme vám tu vyprávěli“ (odd. 14-16, str. 33-35). Přijetí kříže řadí těsně před příjezd poselstva. Logičtější volbou se zdá přijetí kříže právě až jako vyústění jednání Benátčanů a bonifácovsko-alexiovské kliky korunovaného příjezdem poselstva. Nerad zasahuji do pramene ani nechci ohýbat fakta a zkoušet, co vydrží, právě tak jak to s oblibou činí bigotní konspirační teoretikové, ale ve svém podání obě události řadím opačně. Jak známo, Villehardouin psal s odstupem zhruba 3 let a i v případě, že mu nechceme připisovat nekalé úmysly „spiklence“, je docela dobře možné, že s odstupem času těsně po sobě následující události zaměnil. Takový omyl není v lidské paměti nijak ojedinělý.

Je samozřejmě možné, že se o omyl nejedná. I tato varianta je s mým popisem událostí slučitelná. Dandolo s Benátčany velmi pravděpodobně o příjezdu poselstva byli zpraveni předem. Aby si však mohli být jisti, že u vůdců vojska uspěje, museli by jim to předem potvrdit alespoň většina baronů. V opačném případě jsme nuceni postulovat Dandolovy věštecké schopnosti, v odborné a populární historiografii konspiračního zaměření tolik populární. Pokud nám to zabrání dostat se na kluzkou půdu spekulací, řízneme tedy Ockhamovou břitvou kam až to jde. Zásah do datace ostatně nejednou provádí i Queller s Maddenem, např. v případě konstantinopolských požárů. Ten můj je jen o málo víc než kosmetický.

³⁰⁰ Přesné datum neznáme. Dokonce to mohlo být stejně tak na konci srpna jako na začátku září. srov.

GODFREY, *The Unholy Crusade*, str. 77. Druhá varianta se však jeví mnohem pravděpodobnější a ustálila se.

³⁰¹ NICOL, *Byzantium*, str. 412.

³⁰² Villehardouin, odd. 63, str. 79.

³⁰³ Srov. půvabně naivní líčení v QUELLER, *The Fourth Crusade*, str. 46.

³⁰⁴ Nejnovější bestseller na téma křížových výprav, *God's War* Christophera Tyermana, předložil značně nevyvážený soud. Navzdory tomu, co hlásají oslavné recenze na obálce knihy jeho argumentace není zdaleka tak bryskní, jak by se při zběžném čtení mohlo zdát. Ve věci sporu konspirace versus řetězec náhod si několikrát odporuje. Srov. krajně konspirační „a whiff of conspiracy hangs over the whole episode. Villehardouin may have played a more significant role than he was prepared to recall.“ (str. 518) se soudem, který by se ještě nejlépe dal

vypočítány za účelem dopadu na posluchače. To svědčí o pečlivé přípravě, ne-li o dokonce o spolupráci s některými křižáckými vůdci, zejména s Bonifácem z Montferratu.“³⁰⁵

Provedení tak náročného a velkorysého, pro Benátky i pro něj osobně historického počínu nemohl provést nikdo jiný než sám dóže, jehož schopnosti státnické i diplomatické nepochybně mnohokrát převyšovaly schopnosti vůdců křížové výpravy.³⁰⁶ Kdo znal Konstantinopol a její úklady i slabiny lépe než Dandolo? „Já jsem starý a slabý muž,“ objasňoval své rozhodnutí samotný dóže, „mé tělo mi špatně slouží a raději bych měl již odpočívat. Avšak vidím, že nikdo jiný by vám neuměl vládnout a velet tak jako já, kterým jsem vašim pánem.“³⁰⁷ Teprve nyní se zrodila „vedoucí postava podniku“,³⁰⁸ teprve nyní se zrodil benátský lodivod. (Ironií osudu byl v této době již slepý.)

Vrcholem quellerovské cruciáty za omilostnění Benátčanů se zdá být nedávná práce Pierra Racina: „Pokud věříme Villehardouinovi, tak při jednání s křižáckými vůdci, jež se rozhodli podpořit Alexiovy požadavky na byzantský trůn, byl dóžeti víceméně nasazen nůž na krk a od té chvíle musel akceptovat vedení křižácké výpravy na Konstantinopol.“³⁰⁹ Nebohý Dandolo. I kdyby mu baroni nůž na krk přikládat chtěli, sotva si něco takového mohli dovolit. Vždyť „konečné rozhodnutí leželo na benátském dóžeti; poněvadž bez jeho lodí by výprava neplula nikam“.³¹⁰ Ať už Racinova úvaha pramení odkudkoli – a nejspíš je dílem jeho vlastní invence – Villehardouinovi svědčí ke cti, že z jeho kroniky nic podobného vyčíst nelze.³¹¹

---

označit jako „modifikovaná konspirační teorie“ v duchu této práce „the messy scramble for the army’s support and the pope’s approval hardly indicates a carefully laid plot“ (str. 541). Ale Tyerman svou pozici znovu mění, když o dvě strany dál (str. 543) postulují již téměř doslovně quellerovské: „The Fourth Crusade found itself before the walls of Constantinople after a series of contingent decisions each of which created new unforeseen problems. Neither some fanciful conspiracy nor a general mind-set allegedly susceptible to anti-Greek propaganda adequately explains the course of events. Instead, *conflicting ties of solidarity, honour, obligation and advantage* exerted the strongest pressures“ [kurzíva moje].

³⁰⁵ TYERMAN, *God’s War*, str. 533.

³⁰⁶ BECKEDORF in Byzanz, str. 320.

³⁰⁷ Villehardouin, odd. 14, str. 33-4.

³⁰⁸ KRETSCHMAYR, *Geschichte*, str. 289.

³⁰⁹ RACINE, *Venise*, (přel. Eva Soukeníková). str. 24.

³¹⁰ Podle QUELLER, STRATTON, *A Century*, str. 264.

³¹¹ Villehardouin, odd. 20, str. 39, říká pouze toto: „Poté [co se baroni poradili] se odebrali do přibytku dóžete a dali si zavolat posly. Prostřednictvím přísah a listin s přivěšenými pečeti uzavřeli dohodu[.]“

6. Pád Konstantinopole

I.

Když Charles Pigden uvažuje, proč je podezřívavost vůči konspiračním teoriím do takové míry zakořeněna, předkládá tuto nedocenitelnou pasáž svého textu: „Lidé mají o konspiracích nepatřičně teatrální představy. Myslí si, že si konspirace vyžaduje přísahy, hesla, tajné kódy a ostatní podobně exotické blbůstky, a že je to doména špiónů a mafiánů. Ale spiknutí může být záležitostí *pár slov... pohledu nebo příjemného rozhovoru mezi starými přáteli*.“ [kurzíva moje]³¹² Zvýrazněnými slovy poukazují na setkání mezi Filipem Švábským a Bonifácem Montferratským v Haguenau. Pigden na podporu svých slov cituje C. S. Lewise. Nenechme se mást, nejde o ukázkou z *Letopisů Narnie*, ale o jeho přednášku na University of London: „Devíti z desítky z Vás se [pokušení „konspirovat“] zjeví, pakliže se zjeví, v nepřilíš dramatických barvách. Očividně zlí lidé, očividně hrozící či podplácející, se docela určitě neobjeví. [Narážka přijde] nad drinkem nebo šálkem kávy, zahalená v malichernosti a vložená mezi dva vtipy.“³¹³

I Filip s Bonifácem se na celé věci docela dobře mohli shodnout „mezi dvěma vtipy“. Uvedená pasáž dobře ilustruje tradičně zavedený přístup tzv. „intelektuální veřejnosti“ ke konspiračním teoriím. Vždyť „spiknutí“ je přece téměř identická s kabalistickou seancí. Domnívám se, že právě tyto tradiční a pomýlené koncepty jsou jedním z hlavních důvodů, proč tolik historiků není ochotno připustit „spikleneckou“ verzi dějinných událostí.

Za předsudky vůči „konspiračním teoriím“ jsou však zodpovědné obě strany. Ve „spikleneckém táboře“ se skutečně vyskytli učenci jako byl Eduard Winkelmann, konspirátor téměř Popperovského stříhu.³¹⁴ Připočteme-li k tomu patřičně šokující a fantastická zpodobnění v populární literatuře (Bradford),³¹⁵ odstup z druhé strany lze ospravedlnit.

Za tím je tedy třeba udělat tečku. Budeme-li o „konspiracích“ uvažovat, nesmíme si představovat síť štaufských agentů, jež se na Filipův pokyn rozjeli Evropou a za pomoci tajných hesel pronášených v mystické latině spřádali neprostupnou pavučinu spiknutí. Nesmíme si představovat starého slepého mudrce Enrica Dandola, kterak věští z křišťálové koule všechny budoucí události od insolvence vojska až po menu císařské tabule. Jeden

³¹² PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 33.

³¹³ Ibid.

³¹⁴ „Es war der Markgraf Bonifaz von Montferrat, der sowohl mit Philipp, dessen Sache er *schon 1200* zu fördern versucht hatte...“ [kurzíva moje] WINKELMANN, Eduard, *Philipp von Schwaben und Otto IV. von Braunschweig*, Leipzig, Duncker & Humblot, sv. I., 1873, str. 525.

³¹⁵ BRADFORD, Ernle, *The Great Betrayal*, 1967.

příklad za všechny: Dandolo si mohl jen obtížně být zaručeně jist, že nový císař Alexios bude u vlastního lidu nepopulární, třeba pro to svědčila řada dílčích náznaků... vždyť city mas jsou tak vrtkavé!

Existovala iniciativa trojlístku Filip-Alexios-Bonifác zamýšlející od počátku zásah do byzantských záležitostí? Ano. Jednalo se o komplot? Ne. Byl Enrico Dandolo pevně rozhodnut vytěžit z kruciáty pro Serenissimu co nejvíc bude možné (na základě logiky „kam až to půjde, tam to půjde“)? Ano. Věděl dopředu, že Alexios IV. nebude schopen efektivně vládnout, křižáci budou mít záminku zaútočit a Rialto se stane pánem „dvou čtvrtin a půlky Romanie“³¹⁶? To si lze jen obtížně představit.

Celá otázka je poté částečně regulována na hru se slovy. Gilles Constable konstatuje, že „někteří z účastníků [křížové výpravy] využily běhu událostí k prosazení vlastní zájmu, avšak bez předchozího plánu či spiknutí“.³¹⁷ S takovou formulací lze jistě souhlasit. Ale je pak též třeba definovat, co takovým „spiknutím“ máme na mysli. Kde končí realpolitika a začíná „komplot“? Je to otázka obzvláště relevantní pro středověkou Evropu, kde, jak už bylo řečeno, tak dalece neexistovalo „veřejné mínění“ a už vůbec ne nezávislé zpravodajství, před jehož pranýřem by se „konspirátoři“ museli skrývat. Politická moc celé Evropy byla soustředěna v úzkém kruhu několika urozených rodů. Až do 15. století ji – kromě katolické církve, jejíž dozor se často ukazoval být více než pružný – nekontrolovaly žádné instituce ani stavovská opozice. Jako z učebnice konspiračních teorií pro začátečníky i pokročilé... A právě díky tomuto bytostně „konspiračnímu prostředí“ není třeba v naprosté většině případů o žádných „kompletech“ vůbec hovořit.³¹⁸

II.

Jakkoli se podle al-Idrísího mapy³¹⁹ zdá, že by to klidně mohlo být mnohem víc, plavba z Benátek do Konstantinopole zabrala středověké galérie 2 měsíce.³²⁰ Křižáci měli dost času na nejfantastičtější vyprávění, jež bylo ve středověku tolik populární. O Byzanci měli jen značně mlhavé představy, v nichž se „mísily zázraky, tyrani a vyvlastnění princové“.³²¹ Avšak konstantinopolské bohatství bylo na západě již po nějaký čas etablovanou legendou. A tak

³¹⁶ Rozuměj tři osmin.

³¹⁷ CONSTABLE, *Crusaders and Crusading*, str. 325.

³¹⁸ Viz kap. Vánoční dárek, odd. II.

³¹⁹ Obr. příl. 1.

³²⁰ NICOL, *Byzantium*, str. vii.

³²¹ ANGOLD, *The Fourth, Event and Context*, str. 70-71.

„pravé ohrožení Byzantinců nespočívalo ve staré latinské nedůvěře, ale ve skutečnosti, že mnoho latinů poznalo Konstantinopol.“³²² Během 12. století se Latinská Evropa stala „*Constantinople-conscious*“, „vědomá si Konstantinopole“.³²³

V listopadu se před Zadarem odštěpila poslední větší skupina „dezertérů“. Jako jejich mluvčí a hlavní obhájce „křesťanské myšlenky“ vystoupil Šimon z Montfortu. Vyvražďování křesťanského Languedocu o několik let později mu kupodivu srovnatelné morální obtíže nezpůsobí. Nyní však musí z kola ven. K definitivnímu rozdělení vojska málem došlo na Korfu, ale baroni vše – Tyerman vtipně poznamenává, že za použití „citového vydírání“³²⁴ – s úspěchem zažehnali.³²⁵

Někdy se podotýká, že křižáci měli nyní jedinečnou možnost materiálně se zajistit a to dokonce bez boje.³²⁶ Ano, Inocencův proslulý „dopis s radou“ skutečně hovoří o Alexiem III. slíbené materiální podpoře výpravy, za předpokladu, že se vojsko vzdá podpory Isákova syna.³²⁷ Jenže se zapomíná, že tento dopis dorazil až na konci června, kdy již byla zpečetěna smlouva s mladým princem, a to navíc do Zadaru, kde už nikdo nebyl. Jak víme, každá smlouva se dá sice porušit či vhodně reinterpretovat, ale křižákům bychom neměli křivdit zbytečně. Už tak jsme jejich pohnutky podrobili značně kritickému drobnohledu. Jistě, smlouva především skýtala až příliš zajímavých vyhlídek, než aby se našla vůle ji porušit. I kdyby však taková vůle existovala, opustit mladého prince bezprostředně poté, co dorazil k vojsku a nejvyšší baroni svými podpisy zpečetily jeho důvěru, by bylo opravdu nad rámec pragmatičnosti a blížilo by se skutečnému zločinu. Této výčitky vůči „poutníkům“ se tedy zdržme.

Po příjezdu na Bospor se před očima křižáků zjevilo něco, co v životě neviděli a přes všechna vyprávění o bájných pokladech východních císařů si dovedli jen obtížně představit. Spatřili před sebou poslední přežívající megalopoli starověku. Hradby téměř půlmilionového města před nimi ubíhaly do nedohledna. Jak nápadný protiklad k „městům“ západní Evropy,

³²² van AALST, CIGGAAR, *The Latin Empire*, str. 29.

³²³ Ibid.

³²⁴ TYERMAN, *God's War*, str. 542.

³²⁵ Viz „Ani jeden mezi nimi nepohrdne kulatými“, odd. IV.

³²⁶ Např. ANGOLD, *The Anglo-Saxon historiography*, str. 311.

³²⁷ Inocencovou „radou“ je míněno krajně znepokojivé doporučení křižákům, aby se po příjezdu na místo obrátili – pakliže to bude užitečné – proti Benátčanům. Dopis nenese oficiální bulu. Andrea a Kenneth Pennington se dle mého názoru mylně domnívají, že tím bylo míněno, že je určen k „uvážení“, resp. že odráží rozdělený názor kurie.

Inocencovo milé doporučení bylo krajně choulostivé. Dopisy při omezených dopravních možnostech středověku potkávaly rozličné osudy. Co kdyby se psaní dostalo do nesprávných rukou? Pozdější kanoničtí právníci Inocencovu „radu“ z dopisu prozíravě vypustili. Psaní je v literatuře rozdílně datováno, srov. ANDREA, *Contemporary Sources*, str. 64-69. QUELLER, MADDEN, str. 90., tvrdí „...deliberately vague“ – jazyk možná ano, ale úmysl lze vyčíst velmi zřetelně.

jež byla spíš poněkud přerostlými vesnicemi, a jež dost přemrštěně glorifikuje Le Goff.³²⁸ Do zdí Konstantinopole by se tehdy „pohodlně vešlo 10 největších měst západní Evropy.“³²⁹ Villehardouinovo vyprávění oplývá na každé desáté stránce „nejkrásnějšími hrady“ a „nejsilnějšími městy na světě“, ale když tvrdí, že křižáci „si neuměli představit, že by na celém světě mohlo být tak mocné a vznešené město“ jaké právě spatřili, měli bychom mu věřit.³³⁰ Bylo rozhodnuto. Od chvíle, kdy vojáci město císařů poprvé spatřili, všechny diskuze o morálce a cestě do Svaté země na dobro ustaly. K vojsku sice ještě dorazili poslové Alexia III., aby zopakovali císařovu nabídku tučné materiální podpory za předpokladu, že vojsko od města odtáhne, ale jejich mise měla pramalou šanci na úspěch. Too little, too late.

Po dlouhé a jistě vyčerpávající plavbě byly křižáci konečně opět ve svém živlu. Podařilo se jim velmi hladce proniknout až k městu a po přeseknutí tolik obávaného řetězu dokonce přímo do nejzranitelnější části městské obrany – zálivu Zlatého rohu. Vše se mělo rozhodnout 17. července 6710.³³¹ Zatímco franský pozemní útok byl odražen, Benátčanům se podařilo obsadit několik věží a část městské hradby u Zlatého rohu. Osobní velení slepého a málem stoletého dóžete nese téměř legendistické rysy a je nutno ho pochopitelně číst s rezervou.³³² Benátčané však následně byli nuceni ustoupit zpět k táboru, kde hrozilo byzantské vojsko zaútočit a odříznout latinskou zálohu. Zapálili tedy hradební věže a stáhli se. K žádné polní bitvě však nakonec nedošlo, neboť velkolepé byzantské vojsko v čele s císařem Alexiem III. se neodhodlalo k útoku, stáhlo se zpět, načež císař zmizel i s korunovačním pokladem. Řekové správně zhodnotili situaci a oslepený stařec Isák II. byl z vězně promptně povýšen zpátky do císařské hodnosti. Jakkoli z dílny absurdního humoru, byl to mistrovský tah. Pakliže Dandolo s barony již nyní chovali sebevědomější plány než bylo dosazení loutkového císaře, Řekové je geniálně vyšachovali. „Přijeli jste ve jménu Isákova práva? Isák je zpátky na trůně. – Můžete zase jet!“

Alexius IV. se křižákům odměnil jak slíbil, jakkoli to bylo nad rámec jeho možností. Dle Roberta z Clari jim bylo vyplaceno 100 000,³³³ dle Roberta z Auxerre dokonce 200 000

³²⁸ LE GOFF, Jacques (ed.), *Muži a ženy středověku*. Praha, Vyšehrad, 2013, str. 11.

³²⁹ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 108.

³³⁰ Villehardouin, odd. 26, str. 45.

³³¹ V Byzanci se stále datovalo „od stvoření světa“, přičemž nový rok začínal 1. září.

³³² „Avšak povím vám o výjimečném hrdinském činu: benátský dóže, byl to starý muž a nic už neviděl, stál v čele své galéry v plné zbroji a s praporcem svatého Marka před sebou.“ Villehardouin, odd. 36, str. 54. Nepřekvapí nás, že doslovně čtou tuto pasáž Queller s Maddenem (*The FC*, str. 124). Godfrey (str. 64) po právu pochybuje. Je důležité zdůraznit, že Villehardouin tomuto útoku nebyl osobně přítomen. Ve stejné době se účastnil pozemního útoku u Blachernského paláce (viz obr. příl. 2). Nemohl tedy nic podobného vidět a celou epizodu znal jen z vyprávění Benátčanů.

³³³ Clari, odd. 56, str. 163.

stříbrných marek, což by znamenalo vyplacení kompletní částky dohodnuté v Zadaru.³³⁴ Bonifác z Montferratu pravděpodobně již nyní obdržel do svého vlastnictví Krétu.³³⁵ Pakliže by křižáci skutečně tak dychtili pomáhat Svaté Zemi, jak tvrdí Queller s Maddenem a do Konstantinopole „zabloudili“ jen z materiální nutnosti, měli nyní jedinečnou příležitost vše elegantně vyřešit okamžitým odjezdem. Očividně se jim nikam nechtělo.

III.

Alexius IV. ještě nějakou dobu vojsko dotoval, ale jeho již tak tenký kapitál brzy vyschl docela. Především však pod tlakem antilatinského sentimentu ve městě vyschla politická vůle k vydržování „západních vetřelců“. Následovalo to, co muselo: další zteč, po které se město 12. dubna 1204 ocitlo v rukou křižáků. Poprvé ve své tisícileté historii bylo město císařů dobyt. To, co se nepovedlo hordám Hunů, Arabů, Peršanů ani Normanů, podařilo se vlastně hrstce křižáckého vojska.

Nutno doznat, že v tolik symbolickém boji západního a východního křesťanstva bojovali – tj. skutečně bojovali – z drtivé většiny Latinci. V byzantské armádě tradičně sloužili angličtí a dánští žoldnéři a elitní Varjažská garda z nich byla složena výlučně. Ale ani slavní sekerobijci nezabránili katastrofě. Příkládám notoricky známou pasáž kroniky Nikety Choniata. Je svým obsahem na hony vzdálená líčení Geoffroya Villehardouina, v jehož podání se útok jeví být vesměs idylickým výletem švejkovského typu:

„Tito poslové Antikrista [křižáci], hlavní vykonavatelé a hlasatelé jeho nekalých úmyslů, ukořistili skvostné kalichy a podnosy; některé rozbili zmocnivši se drahých ozdob, jež je krášlily a zbylé nádoby [tj. oltářní] nosili na stůl, aby z něj jedli chleba a pili víno. Stejně jako před dávnou dobou, Kristus byl okrádán a vysmíván, jeho šaty potrhány... Zprávy o nečistých skutcích spáchaných v Hagie Sofii lze stěží vyslechnout... Skvostně vyzdobený oltářní stůl, jenž vyvolával obdiv všech národů plenitelé rozsekali na kusy a rozdělili si mezi sebe, stejně pak naložili i se skvělým chrámovým pokladem... A nějaká potřeštěná žena obtěžkaná hříchy... sedla si na trůn patriarchův a potom zpívala zmítajíc se v tanci a vyhazujíc nohy.“³³⁶ A tak dále a tak podobně.

³³⁴ QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 266, pozn. 17. Podobně hovoří též dopis, jež baroni odeslali Inocencovi, jakkoli ho Queller s Maddenem interpretují jinak. Srov. Ibid.

³³⁵ Ibid., str. 136.

³³⁶ Niketas Choniates, odd. 573-74, str. 314-315.

7. Zrada?

I.

Pierre Racine vyvozuje, že „naneštěstí pro Benátčany, křížová výprava byla stočena na Konstantinopol pro škodu Benátčanů [sic] a papeže prvotně zainteresovaného dobytím Egypta.“³³⁷

Ale Benátčané si podle všech indicií příliš nezoufali. Společně s křížáckým vojskem se jim v dubnu 1204 nepodařilo nic skromnějšího než svrhnout Byzantskou říši, jednu z největších mocností světa s osmisetletou slavnou historií. Dalo by se jistě říct, že bezmála stejně dlouhé období čilých byzantsko-benátských vztahů se uzavřelo grandiózní loupeží. Na Rialto po vyplenění Konstantinopole neputovala zdaleka jen prastará a slavná bronzová quadriga – ano, je to totéž sousoší, které dodnes trůní nad průčelím chrámu Sv. Marka –, nýbrž téměř nekonečná řada cenností. Křížácká kořist, která zahrnovala v podstatě všechno od vzácných svazků až po zlato z oltáře v Hagia Sofia byla samotnými rytíři vyčíslena na zhruba 800 000 hřiven stříbra, přičemž celých 450 000 z této částky připadlo Benátčanům.³³⁸ Navíc se následně Benátky – v rámci křížáckého porcování lva – staly pánem tří osmin staré Byzance. V praxi to znamenalo desítky přístavů podél dalmatského pobřeží i ostrovů v Egejském moři a dokonce část vnitrozemské Thrákie.³³⁹ Výlučně z benátských občanů byl navíc nadále nominován konstantinopolský patriarcha (Benátkám ostatně připadly rovněž tři osminy samotné Konstantinopole včetně té s Hagií Sofií), jehož moc a prestiž v mnohém zastínila úřad císaře.³⁴⁰

Pozdější benátské kroniky Andrey Dandolo i Martina da Canal potvrzují,³⁴¹ že dobytí Konstantinopole domácí tradice považovala za pomstu za příkoří a potupu utrpěné v roce 1171. Celou jednu stěnu Sala del Maggior Consiglio Dóžecího paláce v Benátkách dodnes pokrývají olbřímí malby Domenica Tintoretta a Jacopa Palmy oslavující Dandolův velkolepý čin.

Jestliže Benátčanům připadly z naporcované Byzance nejchutnější kousky, na křížáky čekala rozlehlá území, jež bylo teprve nutno pacifikovat. Díky vzájemným rozporům a

³³⁷ RACINE, Pierre, *Venise*, (překlad Eva Soukeníková), str. 25.

³³⁸ Srov. Villehardouin, odd. 56, str. 72. Pro přesný výpočet QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 294, pozn. 60. Mayer udává vyšší čísla: celková kořist 900 000, z toho pro Benátčany 500 000 (*Geschichte*, str. 239). Aritmetika autorské dvojice je však přesvědčivá.

³³⁹ Původně nikoli Krétu, jak se někdy uvádí, ta byla později vyměněna s Bonifácem Montferratským.

³⁴⁰ MAYER, *Geschichte*, str. 241.

³⁴¹ NICOL, *Byzantium*, str. 148.

politické neobratnosti, již jim do značné míry po právu připisuje Hermann Beckedorf,³⁴² je nečekal nijak snadný úkol. I přes nepopiratelné hrdinství s jakým se bili proti mnohanásobným přesilám, na sebe katastrofální porážka nenechala čekat ani rok.

II.

Ukázali jsme si, že vědomou iniciativu angažovat se v Konstantinopoli lze vystopovat jak ze strany Benátčanů tak nejvyšších baronů výpravy. Ale nepochopil Queller celou věc trochu špatně, když „konspiračnímu táboru“ připsal obviňování obou zmíněných ze zrady křížácké myšlenky?³⁴³ Co a koho zradili? Papeže Inocence? Toho, který sám vedl křížové tažení proti křesťanům v jižní Itálii? Který nedlouho na to nechal téměř vyvraždit křesťanský francouzský jih kvůli strachu o moc katolické církve? Byzantské císaře, jež měli ke křížácké myšlence stejně daleko, ne-li dál než Saladin? Byzantské císaře, jež v minulých dekádách okradli či svolili k masakru konstantinopolských Latinů?

Věřím, že je nanejvýš problematické hovořit o „vinících“, jak to dělá Nicol, či jako Queller s Maddenem o „záporákovi celého příběhu“.³⁴⁴ Náš svět je soubojem partikulárních zájmů. Zrovna jako homérští bohové jsou i lidé „rozděleni do jednotlivých frakcí, jež se vzájemně snaží zhatit si plány.“³⁴⁵ Těžko hovořit o dobru a zlu. Jsem přesvědčen, že tato „attribution error“ je ještě zásadnější než ona, o které hovoří Clarke. „Zlé“ jsou pouze některé nešťastné průvodní jevy jako je znásilnění mnoha konstantinopolských žen a dívek (a chlapců). Ani Bonifácovi a Dandolovi jistě nepřipadalo, že by dělali něco *špatného*. Nemuseli pro to Byzantince nutně „nenávidět“, jak to v Dandolově případě postuluje Niketas³⁴⁶ a v Bonifácově Robert z Clari.³⁴⁷ Naopak, mohli být docela dobře přesvědčeni – či se o tom alespoň přesvědčovat – že na svá bedra vzali veliký ale nadále nevyhnutelný úkol... Počínaje křížovými výpravami mezi západním a východním křesťanstvem docházelo – řečeno s Hegelem Palackého ústy – „k stýkání a potýkání“. Bylo jen otázkou času, kdy potýkání přeroste v otevřený střet. A každý střet zná jen dvě skupiny aktérů: vítěze a poražené.

³⁴² BECKEDORF in *Byzanz*, str. 320. „Der neue Kaiser war vor allem tapfer und fromm; auch seine Barone zeigten keine besonderen Fähigkeiten für die Verwaltung des neuen Reiches.“ V opačném smyslu, avšak málo přesvědčivě QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 5.

³⁴³ QUELLER, *The Latin Conquest*, str. 19-54; QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, passim.

³⁴⁴ NICOL, *Byzantium*, str. 126; QUELLER, MADDEN, *The Fourth Crusade*, str. 59.

³⁴⁵ PIGDEN, *Popper Revisited*, str. 7.

³⁴⁶ Viz kap. „Historická debata“, podkap. „Umírnění spiklenci“ + pozn 82.

³⁴⁷ „Markýz z Montferratu se snažil nejvíc ze všech, kdo tam byli, aby se jelo do Konstantinopole, protože se chtěl pomstít za zločin, který mu způsobil tehdy vládnoucí Konstantinopolský císař.“ Clari, odd. 33, str. 147.

Stejně tak problematické jsou Keeleyovy a Bashamovy „výlučně nekalé“ konspirace.³⁴⁸ Dandolo i Montferrat měli mnoho dobrých důvodů, proč Alexiův příjezd do Zadaru před vojskem zatajit, dokud nebudou na místě. Jejich jednání jistě nebylo vzorem křesťanské ctnosti, ale měli na vybranou? – Jak že to řekl císař Zikmund mistru Janu Husovi? „Kdo z nás žije bez hříchu, mistře Jene?“

---

³⁴⁸ KEELEY, *Of Conspiracies*, str. 117; BAHSAM, *Living with the Conspiracy*, str. 265.

8. Závěr

Jelikož přede mnou stál nestandartní problém, zvolil jsem ve své práci pro historika – na základě klasického chápání tohoto označení – poněkud nestandartní metodu. Ale snad že takových prací bude vznikat – a bude muset vznikat – víc a víc. Zejména v bádání o starých dějinách, jež byly již mnohokrát vyprávěny a převyprávěny, analyzovány a znovu analyzovány za použití rozličných variací na jedinou metodu, volají moderní trendy po rozšíření diskurzu, po mezioborové spolupráci. Význam slova „historik“ se v nejnovější době proměňuje a je naplňován novým obsahem.

Nebál jsem se svou práci otevřít vlivu filosofie, prastaré matky všech humanitních věd. Dílo moderních filozofů na poli epistemologie mi jako historikovi otevřelo v mnoha směrech oči a pomohlo mi nazírat dějinné problémy z jiné perspektivy. Takové osvobození bylo v mém konkrétním případě – kritické reflexi přestárlé historické debaty, jež zabředla na mrtvém bodě – nikoli svévolí, ale dílem kauzální nutnosti. Je však třeba náležitě zdůraznit: vykročí-li historik jednou nohou ze svého oboru, nesmí se zapomenout vrátit. Tento návrat mě přivedl k následujícímu konstatování o čtvrté křížové výpravě:

Anna Komnénéa soudila o vůdcích první křížové výpravy, že „měli postranní úmysl doufající na své cestě uchvátit hlavní město [Konstantinopol], coby *přirozený důsledek své výpravy*“ [kurzíva moje].³⁴⁹ Věřím, že tento soud lze bezezbytku vztáhnout i na čtvrtou kruciátu. Pakliže by Bohemund z Taranta či Gottfried z Bouillonu měli k dispozici mohutnější a takticky vhodné vojenské síly, Konstantinopol by padla... Bonifác a Dandolo těmito silami disponovali. Doba byla navíc – vzhledem k mocenskému a geopolitickému rozpoložení sil středověké Oikuméné – na podobný zákrok víc než zralá.

Jestliže se na účet čtvrté kruciáty Walter Norden proslavil svou „modifikovanou teorií náhod“, já předkládám „umírněnou konspirační teorii“. Jsem přesvědčen, že křížáci v žádném případě neměli od počátku v úmyslu *zakočit výpravu* v Konstantinopoli – tj. nikdy nedorazit do Egypta či Sýrie, zničit Byzantskou říši a rozparcelovat si ji podle svého gusta. V tom stojím proti spiklencům téměř popperovského střihu – Karlu Hopfovi, Paulu Riantovi a jejich epigonům – ve smyslu Nordenově. Řada nepředpokládatelných faktorů ve sledu událostí přijetí jejich soudu jednoznačně brání. Vinu zde nese snad největší nepřítel jakéhokoli historika – vyvozování ex eventu –, což opět správně vystihl již Walter Norden.³⁵⁰

³⁴⁹ Viz pozn. 195.

³⁵⁰ NORDEN, *Der vierte Kreuzzug*, II. část, str. 2-3.

S postojem tohoto historika jsem se však vzápětí nutně musel rozejít. Celá tato práce je ostatně postavena na polemice se slavnou knihou jeho amerických následovníků, Donalda Quellera a jeho mladšího souputníka Thomase Maddena. I přes to, že vznik Latinského císařství lze skutečně považovat za náhodu, šlo bezesporu o „náhodu hotovou se uskutečnit (*an accident waiting to happen*)“.³⁵¹ To všechno díky evidentní vůli využít vojenského potenciálu výpravy k realizaci vlastních nemalých ambicí jak ze strany některých čelních křižáckých vůdců, tak ze strany benátského dóžete. Zejména u Enrica Dandola, slavného svým diplomatickým a politickým umem lze předpokládat kalkul se všemi možnostmi dalšího vývoje poté, co se vojsko dostane před Konstantinopol. V celém našem příběhu se vyskytlo až příliš „nanejvýš pozoruhodných souvislostí“ za jejichž ignoraci se David Coady tolik vysmívá teoretikům náhody.³⁵² To neznamená, že se v něm neobjevilo stejně mnoho náhod. Přisuzovat jim rozhodující tvůrčí a doslova dějnotvornou roli se však zdá poněkud scestné až absurdní. Takový postup svědčí o pouhém pozorování a povrchní reflexi dějin zrovna tak dobře jako přijímání zjednodušujících „konspiračních teorií“.

„Dobytí Konstantinopole bylo náhodné pouze tou měrou, s níž je náhodný veškerý vývoj historických událostí. Řekněme, že dobytí Konstantinopole bylo o něco méně náhodné,“ konstatuje trefně byzantolog Michael Angold.³⁵³ Je třeba usilovat o poznání toho, co leží pod povrchem zjevného. Zdání vs. skutečnost (Villehardouin vs. Clari?)... přispět svým dílem k řešení konkrétního dějinného problému, jakož i pojednání této prázákladní otázky našeho poznání a jeho možností, se snažila tato má práce.

---

³⁵¹ ANGOLD, *The Anglo-Saxon historiography*, str. 314.

³⁵² „Some people suffer from it [epistemic vice] because they are coincidence theorists, who see no need for explanations of even the *most striking correlations*“ [kurzíva moje], COADY, *Are Conspiracy theorists irrational?*, str. 203.

³⁵³ ANGOLD, *The Anglo-Saxon historiography*, str. 316.

Použitá literatura

Edice pramenů

- ANDREA, Alfred J., *Contemporary Sources for the Fourth Crusade*, Leiden, Brill, 2008 (1. vydání 2000).
- MAS LATRIE, Louis de (ed.), *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, Paříž, Société de l'Histoire de France, 1871.
- Gesta Innocentii in MIGNE, Jean Paul, *Patrologiae cursus completus / Patrologia Latina: sive bibliotheca universalis ... omnium ss. patrum, doctorum scriptorum que ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad usque Innocentii III tempora floruerunt*, Paris, 1855, 214.
- Niketas Choniates in MAGOULIAS, Harry J. (eds.), *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, Detroit, Wayne State University Press, 1984.
- Geoffroy Villehardouin in
  - MORAVOVÁ, Magdalena, SVÁTEK, Jaroslav (ed.), *Dobytí Konstantinopole: dva příběhy o čtvrté křížové výpravě*, Praha, Argo, 2013.
  - SMITH, Caroline (ed.), *Chronicles of the Crusades*, London, Penguin Books, 2008.
- POTTHAST, August, *Regesta Pontificum Romanorum*, Vol. I., Berlin, Rudolf de Decker, 1874.
- Robert z Clari in MORAVOVÁ, Magdalena, SVÁTEK, Jaroslav (ed.), *Dobytí Konstantinopole: dva příběhy o čtvrté křížové výpravě*, Praha, Argo, 2013.
- MIGNE, Jean Paul, *Patrologiae cursus completus / Patrologia Latina: sive bibliotheca universalis ... omnium ss. patrum, doctorum scriptorum que ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad usque Innocentii III tempora floruerunt*, Paris, 1844-55. (PL)

Literatura

- ANGOLD, Michael, *The fall of Constantinople, 1204: Byzantium, the fourth crusade and its consequences*, Harlow, Longman. 2003.
- van AALST, V.D., CIGGAAR, Krijnie N. (ed.), *The Latin Empire. Some contributions*, A.A. Bredius Foundation, Hernen, 1990.
- BLOCH, Marc, *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha, Argo, 2011.
- BRAND, Charles M., *Byzantium confronts the West*, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, 1968.
- COADY, David (ed.), *Conspiracy Theories: The Philosophical Debate*, Aldershot, Ashgate, 2006.
- CONSTABLE, Gilles, *Crusaders and Crusading in the Twelfth Century*, Farnham, Ashgate, 2008.
- DAVIES, Norman, *Vanished Kingdoms: The Rise and Fall of States and Nations*, London, Penguin, 2012 (1.vydání 2011).
- DURANT, Will, *Příběh filozofie*, Praha, Pragma, 2003.
- DURMAN, Karel, *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938-1991*, Díl I., Praha, Karolinum, 2004.
- FOUCAULT, Michel, *Archeologie vědění*, Praha, Herrmann, 2002.
- GODFREY, John, *The Unholy Crusade*, Oxford, Oxford University Press, 1980.
- HECHBERGER, Werner (eds.), *Staufer und Welfen: Zwei rivalisierende Dynastien im Hochmittelalter*, Regensburg, Pustet, 2009
- HOUSLEY, Norman, *Contesting the Crusades*, Oxford, Blackwell Publishing, 2006.
- HROCHOVÁ, Věra., *Křížové výpravy ve světle soudobých kronik*, Praha, SPN, 1982.
- HROCHOVÁ, Věra, HROCH, Miroslav, *Křižáci ve Svaté zemi*, Praha, Mladá fronta, 1996 (1. vyd. 1975 jako *Křižáci v Levantě*)-
- KRETSCHMAYR, Heinrich, *Geschichte von Venedig*, Bd. 1, Gotha, 1905.
- LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude (ed.). *Encyklopedie středověku*, Praha, Vyšehrad, 2014.
- LE GOFF, Jacques, *Kultura středověké Evropy*, Praha, Odeon, 1991.
- LE GOFF, Jacques (ed.), *Muži a ženy středověku*. Praha, Vyšehrad, 2013.
- MADDEN, Thomas (ed.), *The Fourth Crusade: Event, Aftermath and Perceptions*, Aldershot, Ashgate, 2008.

- MADDEN, Thomas F., *Venice: A New History*, New York, Viking, 2012.
- MAIER, Franz Georg (ed.), *Byzanz*, Frankfurt am Main, Fischer, 1973.
- MAYER, Hans Eberhard., *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart, Kohlhammer, 2005 (1. vydání 1965).
- MERTLÍK, Rudolf, KRÁTKÝ, Radovan (ed.), *Písň žáků darebáků. Výbor ze středověké poesie žakovské*, část 2., Praha, Melantrich, 1951.
- MONTI, Gennaro Maria, *Storia delle crociate*, Roma, Gherardo Casini Editore, 2011 (1.vydání 1940 jako *L'Italia e le crociate in Terra Santa*).
- NAUMAN, Claudia, *Der Kreuzzug Kaiser Heinrichs VI.*, Frankfurt am Main, Lang, 1994.
- NICOL, Donald M., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge University Press, 1988.
- NORDEN, Walter, *Der vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz.*³⁵⁴
  - I. část: Berlin, B. Behr, 1898.
  - II. část: Berlin, P. Stankiewicz, 1898.
- NORWICH, John Julius, *A History of Venice*, Penguin Books, 2012 (1. vydání 1983).
- ORTALLI, Gherardo, RAVEGNANI, Giorgio SCHREINER, Peter (ed.), *Quarta crociata: Venezia, Bisanzio, impero latino*, Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia, 2006.
- PIXTON, Paul B., *The German episcopacy and the implementation of the decrees of the Fourth Lateran Council, 1216-1245: Watchmen on the tower*. Leiden, Brill, 1997.
- POLIDORO, Massimo (ed.), *9/11. La cospirazione impossibile*, Padova, Cicap, 2014.
- POPPER, Karl R., *Conjectures and Refutations*, New York, Basic Books, 1962.
- QUELLER, Donald E., MADDEN, Thomas F., *The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997 (1. vydání 1977).
- QUELLER, Donald E., STRATTON, Susan J., *A Century of Controversy on the Fourth Crusade in Studies in Medieval and Renaissance History*, Volume VI, Lincoln, University of Nebraska Press, 1969.
- QUELLER, Donald E. (ed.), *The Latin Conquest of Constantinople*, New York, Wiley, 1971.

---

³⁵⁴ Viz pozn. 75.

- RUNCIMAN, Steven, *A History of the Crusades*,
  - Vol. I, Cambridge, Cambridge University Press, 1987 (1. vyd. 1951).
  - Vol. III, Cambridge, Cambridge University Press, 1987 (1. vyd. 1954).
- STORCHOVÁ, Lucie (eds.), *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014.
- STREIT, Ludwig, *Venedig und die Wendung des Vierten Kreuzzuges gegen Konstantinopel*, Anklam, Fr. Krügers Buchhandlung, 1877.
- TYERMAN, Christopher, *God's war: A new history of the Crusades*. Cambridge, Mass. Belknap Press of Harvard Univ. Press, 2008 (1. vydání 2006).
- USSEGLIO, Leopoldo, *I Marchesi di Monferrato in Italia ed in Oriente durante i secoli XII e XIII*, Torino, Tip. di Miglietta, Milano e C., 1926
- WINKELMANN, Eduard, *Philipp von Schwaben und Otto IV. von Braunschweig*, Leipzig, Duncker & Humblot, sv. I., 1873.
- ZÁSTĚROVÁ, Bohumila (eds.), *Dějiny Byzance*, Praha, Academia, 1992.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar I.: panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholového feudalismu*, Praha, Svoboda, 1990

Odborné články

- ANDERSON, Gary M. a kol., *An economic interpretation of the medieval crusades* in The Journal of European economic history 21 (2), September 1992.
- COADY, David, *Are Conspiracy Theorists Irrational?* in Episteme 4 (2), 2007.
- COADY, *Introduction: Conspiracy Theories* in Episteme 4 (2), 2007
- KEELEY, Brian L., *Of Conspiracy Theories* in The Journal of Philosophy, Vol. 96, No. 3, Mar., 1999.
- MADDEN, Thomas F., *Rivers of Blood: An Analysis of One Aspect of the Crusader Conquest of Jerusalem* in Revista Chilena de Estudios Medievales 1, 2012.
- PIGDEN, Charles, *Popper revisited or What is wrong with conspiracy theories?*, 1995. Dostupné zde: https://www.academia.edu/5519076/Popper_Revisited_or_What_is_Wrong_With_Conspiracy_Theories

Internetové odkazy

- Přehledný úvod k dějinám Benátek:
<http://www.magicoveneto.it/storia/serenissima.htm>
- Historie křížových výprav (anglicky):
<http://www.crusaderstudies.org.uk/resources/index.html>